

Mazowsze

ANALIZY I STUDIA

17

**Koncepcja szlaków
turystyczno-kulturowych
Pasma Bugu i Liwca**

Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych

Pasma Bugu i Liwca

Warszawa, 2008

Opracowanie/Wydawca
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego
ul. Lubelska 13
03-802 Warszawa
tel. (022) 518 49 00
fax. (022) 518 49 49
e-mail: biuro@mbpr.pl

Dyrektor Biura:

prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki

Zastępcy dyrektora:

mgr Bartłomiej Kolipiński
dr arch. Tomasz Sławiński

Dyrektor Oddziału Terenowego w Siedlcach:

mgr inż. Urszula Gadomska

**Wykonano w Oddziale Terenowym w Siedlcach
przez zespół pod kierunkiem dr. Stefana Białczaka:**

mgr inż. Barbara Dymna – koordynator
mgr Andrzej Dombrowski
inż. Anna Olszewska

Współpraca:

Dariusz Dyl

Redakcja:

dr Dariusz Piotrowski

Opracowanie graficzne:

Barbara Firasiewicz

Tłumaczenie:

mgr Andrzej Dombrowski

Redakcja językowa:

dr Stefan Białczak
mgr Andrzej Dombrowski
mgr Kinga Stanek

Reakcja techniczna, skład i łamanie:

Tomasz Cybulski
mgr Kinga Stanek

Analizy i Studia

Zeszyt 2(17)/2008 materiały za lata 2006-2007

„Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Bugu i Liwca”

ISSN 1892-6322

Spis treści

STRESZCZENIE	5
1. CEL I ZAKRES OPRACOWANIA.....	6
2. UWARUNKOWANIA ROZWOJU TURYSTYKI.....	7
2.1. Uwarunkowania przyrodnicze	7
2.1.1. Położenie i powiązania zewnętrzne.....	7
2.1.2. Charakterystyka walorów przyrodniczo-krajobrazowych	7
2.1.3. Punkty widokowe.....	9
2.1.4. Obszary i obiekty chronione	10
2.2. Uwarunkowania kulturowe.....	16
2.2.1. Obiekty i obszary zabytkowe znajdujące się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków	16
2.2.2. Obiekty kulturowe.....	25
2.2.3. Miejsca ważnych wydarzeń	26
2.2.4. Ośrodki kultu religijnego	28
2.2.5. Cykliczne imprezy kulturalne	28
2.3. Uwarunkowania z zakresu infrastruktury turystycznej.....	33
2.3.1. Baza noclegowa.....	33
2.3.2. Ośrodki aktywnego wypoczynku	39
2.3.3. Trasy turystyczne	43
2.3.4. Ścieżki edukacyjne.....	45
2.3.5. Punkty informacji turystycznej	47
2.3.6. Biura podróży	47
2.4. Uwarunkowania transportowe	47
2.5. Turystyka w przepisach prawa i dokumentach planistycznych.....	50
3. ANALIZA SWOT	51
4. KIERUNKI ROZWOJU TURYSTYKI.....	53
4.1. Waloryzacja atrakcji turystyczno-kulturowych.....	53
4.1.1. Atrakcje przyrodniczo-krajobrazowe.....	53
4.2. Priorytety Pasma	54
4.3. Kierunki i rodzaje ruchu turystycznego.....	55
4.3.1. Turystyka przyrodnicza.....	57
4.3.2. Turystyka miejska, kulturowa i pielgrzymkowa	57

4.3.3. Turystyka biznesowa i konferencyjna.....	57
4.3.4. Turystyka wiejska	58
4.4 Model Pasma – główne elementy	58
4.4.1. Ośrodki węzłowe.....	58
4.4.2. Ośrodki wspomagające	59
4.4.3. Powiązania komunikacyjne Pasma	59
4.4.4. Modelowy potencjał infrastrukturalny	63
4.4.5. Ocena stanu i kierunki inwestowania.....	63
4.5. Koncepcja głównych tras	64
4.5.1. Rowerowo-piesze trasy przyrodnicze	64
4.5.2. Trasy kulturowe.....	66
4.6. Potencjalne źródła finansowania - analiza możliwości	72
4.7 Uwarunkowania realizacyjne.....	73
4.8. Podsumowanie	74
5. MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE	75
Bibliografia.....	75
Spis map:	77
Spis tabel:	77
Spis zdjęć:.....	77
Aneks	101
Abstract	108

STRESZCZENIE

Opracowanie obejmuje kompleksową analizę walorów przyrodniczych i kulturowych wpływających na rozwój turystyki. Szczególne walory przyrodnicze Pasma Bugu i Liwca stanowią rzeki, duże kompleksy leśne oraz naturalne krajobrazy z całym bogactwem świata roślinnego i zwierzęcego. Walory przyrodnicze omawianego obszaru znajdują odzwierciedlenie w ustanowionych formach ochrony prawnej takich jak: Natura 2000, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты przyrody, pomniki przyrody i użytki ekologiczne. Walory kulturowe tego obszaru to 191 obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru Zabytków, wśród których najważniejsze są zespoły pałacowe i dworsko-parkowe oraz obiekty sakralne.

Opracowanie wskazuje: ośrodki węzłowe (m.in. Serpelice, Brok, Sterdyń, Łochów, Wyszaków) i wspomagające (m.in.: Sarnaki, Kosów Lacki, Węgrów i Somianka), obszary predystynowane do rozwoju różnych form turystyki oraz obszary wymagające doinwestowania w zakresie infrastruktury turystycznej. Stwierdzono również potrzebę wyznaczenia nowych szlaków turystycznych takich jak: *Starorzecza Bugu, Taras zalewowy Bugu, Szlakiem bocianich gniazd górnego Liwca, Zabytkowy szlak gminy Somianka, Zabytkowo pielgrzymkowy szlak Małkinia – Zuzela, Śladami znanych osób i Szlak przyrodniczo-kulturowy między Liwcem a Bugiem.*

Na omawianym obszarze istnieją także możliwości dalszego rozwoju agroturystyki. We wszystkich rodzajach turystyki ważne są inwestycje w bazę noclegową i gastronomiczną oraz infrastrukturę uzupełniającą taką jak: kąpieliska, obiekty sportowo-rekreacyjne, wypożyczalnie rowerów i sprzętu wodnego. Zwiększenie intensywności ruchu turystycznego wymaga promocji produktu turystycznego dolin: Bugu i Liwca w mediach oraz działań marketingowych, a także współpracy jednostek samorządu terytorialnego z instytucjami turystycznymi.

1. CEL I ZAKRES OPRACOWANIA

Podstawę prawną opracowania stanowi art. 38 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.): „*Organy samorządu województwa (...) prowadzą analizy i studia oraz opracowują koncepcje i programy, odnoszące się do obszarów województwa i problemów zagospodarowania przestrzennego odpowiednio do potrzeb i celów podejmowanych w tym zakresie prac*”. Opracowanie uszczegóławia kierunki rozwoju województwa w zakresie turystyki określone w podstawowych dokumentach strategicznych i planistycznych regionu.

W *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020* jednym z kierunków działań istotnych dla aktywizacji gospodarczej jest: „*Promocja i zwiększenie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego*”. W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* zawarto przestrzenną analizę stanu i możliwości rozwoju turystyki na bazie walorów przyrodniczych i kulturowych oraz infrastruktury turystycznej. Efektem tej analizy jest wyznaczenie rejonów wypoczynkowych, położonych głównie w dolinach rzek oraz określenie głównych kierunków rozwoju turystyki. Problematyka turystycznego wykorzystania walorów kulturowych została również uwzględniona w *Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2006-2009*.

Cele zakładane w ww programie, dotyczące kreowania turystycznych powiązań przyrodniczo-kulturowych w województwie mazowieckim realizowane będą poprzez działania w ramach układów pasmowych, tworzących powiązania pomiędzy ośrodkami o dobrze wykształconej tożsamości kulturowej a obszarami peryferyjnymi. Układ pasmowy pozwala na tworzenie ponadlokalnych programów promocji i rozwoju turystyki oraz umożliwia koordynację działań o charakterze liniowym, np. związanych z wodnymi szlakami turystycznymi, czy trasami europejskich programów turystyki kwalifikowanej.

Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Bugu i Liwca obejmuje kompleksową analizę walorów przyrodniczych i kulturowych na terenie 45 gmin w obszarze nadbużańskim województwa mazowieckiego, wskazując na możliwości lepszego wykorzystania tych zasobów jako ważnego czynnika rozwoju turystyki. W opracowaniu określono uwarunkowania funkcjonowania tego pasma, główne kierunki działań oraz koncepcję najważniejszych tras turystycznych.

2. UWARUNKOWANIA ROZWOJU TURYSTYKI

2.1. Uwarunkowania przyrodnicze

2.1.1. Położenie i powiązania zewnętrzne

Pod względem fizycznogeograficznym omawiany teren należy do:

- prowincji: Niż Środkowoeuropejski, Niż Wschodniobałtycko-Białoruski,
- podprowincji: Niziny Środkowopolskie i Wysoczyzna Podlasko-Białoruska,
- makroregionów: Nizina Północnopolaska, Nizina Północnomazowiecka, Nizina Środkomazowiecka, Nizina Południowopolaska,
- mezoregionów: Wysoczyzna Wysokomazowiecka, Międzyrzecze Łomżyńskie, Dolina Dolnego Bugu, Równina Wołomińska, Podlaski Przełom Bugu, Równina Łukowska, Wysoczyzna Kałuszyńska, Wysoczyzna Siedlecka, Obniżenie Węgrowskie.

Zgodnie z wykonaną przez Gumińskiego regionalizacją klimatyczną Polski dla potrzeb rolnictwa, centralnie położone tereny omawianego pasma turystycznego położone są w klimatycznej „Dzielnicy Środkowej”, natomiast wschodnie rejony zlokalizowane są w „Dzielnicy Podlaskiej”. Według regionalizacji klimatycznej Polski Okołowicza, omawiany obszar znajduje się w granicach Mazowiecko-Podlaskiego Regionu Klimatycznego.

Omawiany obszar zaliczono do działu Bałtyckiego, Poddziału: Pas Wielkich Dolin oraz Krainy Podlaskiej i Okręgu Łukowsko-Siedleckiego.

Dolina Bugu stanowi korytarz ekologiczny o randze międzynarodowej. Również dolina Liwca odznacza się międzynarodową rangą przyrodniczą, a dolina Tocznej stanowi korytarz ekologiczny o randze regionalnej. Pozostałe, niewielkie dolinki pełnią funkcję lokalnych korytarzy ekologicznych.

2.1.2. Charakterystyka walorów przyrodniczo-krajobrazowych

Wyjątkowe w skali województwa mazowieckiego uwarunkowania naturalne przejawiają się:

- obecnością doliny Bugu – jednej z ostatnich dużych rzek Europy o tak dużym stopniu naturalności zarówno koryta rzeki jak i jej doliny; wysokimi walorami przyrodniczymi wyróżnia się także dolina Liwca,
- unikatowymi obiektami przyrodniczo-krajobrazowymi (tereny puszczańskie, rozległe kompleksy łąkowo-bagienne, urozmaicony krajobraz rolniczy),
- znacznym udziałem obszarów objętych ochroną prawną (rezerваты przyrody, parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu),
- wysoką lesistością,
- bogatą siecią hydrograficzną,
- czystym powietrzem i obszarami o korzystnych warunkach klimatycznych,
- urozmaiconą rzeźbą terenu.

Omawiany obszar odznacza się zdecydowaną przewagą rolnictwa ekstensywnego z niewielkim zużyciem chemicznych środków ochrony roślin. Ponadto należy podkreślić pozytywną rolę rozdrobnienia własności rolnej w ukształtowaniu i zachowaniu wysokiego stopnia różnorodności biologicznej krajobrazu rolniczego. Wynika to z wpływu niewielkiej powierzchni działek rolnych na przenikanie się różnych siedlisk: śródpolnych zadrzewień, łąk, niewielkich sadów oraz samych osiedli wiejskich z bogatą zielenią przyzagrodową. Taka mozaika stanowi również o wyjątkowych walorach krajobrazowych tego mało jeszcze przekształconego krajobrazu wiejskiego.

Kolejną, korzystną cechą omawianego pasma turystycznego jest niski stopień urbanizacji i uprzemysłowienia, co nieznacznie tylko wpływa na zanieczyszczenie powietrza, a wykazane źródła zanieczyszczeń pochodzą głównie z ruchu komunikacyjnego, indywidualnego ogrzewania budynków mieszkalnych (niska emisja) oraz z ciepłowni miejskich i zakładów przemysłowych. Zanieczyszczenia powietrza nie przekraczają dopuszczalnych norm. Również mikroklimat na przeważającym obszarze jest korzystny dla zdrowia ludzi.

W największym stopniu na walory krajobrazowe wpływa rzeźba terenu, ukształtowana przez działalność lodowca z okresu zlodowacenia środkowopolskiego oraz procesów denudacyjnych z okresu zlodowacenia bałtyckiego. Malownicze tereny położone są w obrębie 3 jednostek morfologicznych: doliny Bugu, równin erozyjno-akumulacyjnych i wysoczyzny polodowcowej.

Sieć hydrograficzna na omawianym obszarze jest wyjątkowo silnie rozwinięta. Składają się na nią: rzeka Bug z licznymi dopływami oraz bezimienne ciek wodne, starorzecza, stawy, oczka wodne i zbiorniki retencyjne. Dolina Bugu stanowi naturalną oś tego terenu. Rzeka ta płynie szeroką i głęboko wciętą doliną, tworząc liczne meandry i starorzecza. Tylko dzięki zaprzestaniu regulacji koryta, Bug zachował do czasów współczesnych zmienną szerokość i zróżnicowaną głębokość oraz liczne rozlewiska i pływizny. Również dolina Bugu podlegała tylko niewielkim przekształceniom, stanowiąc rozległą formę o szerokości od 5 km do 11 km. W jej obrębie wyróżnić można 2 tarasy: zalewowy (holoceński) i nadzalewowy (plejstoceniński). Taras zalewowy, wyniesiony do 2 m nad średni poziom wody w rzece, tworzy powierzchnię płaską, urozmaiconą starorzeczami, niewielkimi strumieniami i obniżeniami o podmokłym lub silnie zabagnionym dnie. Taras nadzalewowy wyniesiony jest około 2,5 m nad średni poziom wody w rzece i tworzy powierzchnię lekko falistą, urozmaiconą licznymi wydrami, obniżeniami i zagłębieniami terenu. Taras ten jest dobrze rozwinięty na lewym brzegu Bugu, natomiast na prawym brzegu występuje na niewielkich powierzchniach. Wzdłuż północnego (prawego) brzegu Bugu ciągnie się wysoka krawędź erozyjna, o spadkach ponad 15%. Wysoka krawędź erozyjna znajduje się również w południowej części doliny, jednak w znacznej odległości od rzeki, na styku doliny z wysoczyzną polodowcową. Dodatkowym urozmaiceniem rzeźby terenu są liczne wydmy, pagóry kemowe, ozy, wzgórza moren czołowych oraz liczne zagłębienia bezodpływowe wypełnione wodą.

Największym dopływem Bugu jest Liwiec. Obszar źródłiskowy tej rzeki znajduje się na Równinie Łukowskiej, a uchodzi ona do Bugu powyżej Wyszkowa. Liwiec jest rzeką o charakterze nizinnym, dzięki czemu jest szczególnie przydatny do rekreacji (kąpieli, wędkowania i spływów kajakowych). Liwiec odznacza się zdegradowanym pod względem przyrodniczym korytem w środkowym i górnym biegu (regulacje i zabudowa hydrotechniczna). Z kolei w odcinku ujściowym, poniżej Starowoli (gm. Jadów), rzeka zachowuje nadal naturalny charakter, ponieważ nigdy nie wykonywano tu większych zabiegów regulacyjnych. Jest to sytuacja wyjątkowa w skali krajowej.

Inne, nie mniej malownicze dopływy Bugu na omawianym obszarze to: Sarenka, Toczna, Myśla, Kołodziejka, Buczynka, Kosówka, Ugoszcz, Cetynia, Osownica, Turna, Rządza (dopływy lewostronne) oraz Tuchełka, Struga, Brok, Mały Brok, Pukawka, Zuzelka, Nurzec, Fiszor (dopływy prawostronne).

W dolinie Bugu znajdują się zbiorniki wód stojących, pochodzenia naturalnego i antropogenicznego. Zbiorniki pierwszego typu stanowią zagłębienia bezodpływowe, będące pozostałością po istniejących niegdyś jeziorkach polodowcowych lub po odciętych zakolach rzecznych (zwanych bużyskami). Te ostatnie są dużą atrakcją turystyczną, zwłaszcza dla ekoturystów. Największe starorzecza znajdują się pod Morzyczynem, a wyjątkowo atrakcyjny turystycznie „archipelag” sztucznych zbiorników wodnych położony jest w gminach: Stoczek i Kosów Lacki. Szczególnie interesująca jest grupa ośmiu zbiorników wodnych (użytków ekologicznych) koło Kawęczyna, malowniczo położonych w obrębie starych borów sosnowych lub na ich skraju. Są to poeksploatacyjne zbiorniki, zarośnięte w bardzo różnym stopniu (od 1% do 20%). Bory otaczające zbiorniki odznaczają się wysokim stopniem naturalności (znaczna część drzewostanów pochodzi z samosiewu), stanowiąc znaczną atrakcję dla turystyki przyrodniczej. Równie atrakcyjne są enklawy torfowisk przejściowych i wysokich, na których rosną: łochylnia, bagno zwyczajne, wełnianka i mchy torfowce. Ponadto zbiornikami sztucznymi są torfianki oraz wypełnione wodą wyrobiska poeksploatacyjne i zbiorniki przeciwpożarowe.

Największe zbiorniki wodne w omawianym paśmie są pochodzenia antropogenicznego. Należą do nich kompleksy stawów rybnych z największym (240 ha) kompleksem stawów pod Siedlcami. Stawy te odznaczają się jednocześnie wysokimi walorami przyrodniczymi, stanowiąc obiekt wycieczek ekoturystycznych oraz zajęć dydaktycznych studentów z Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Kompleks ten znajduje się również w granicach „Obszaru Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000 Dolina Liwca”. Kolejnym, nie mniej interesującym jest kompleks stawów (210 ha) położony w gminie Kotuń. Prawie połowa jego powierzchni znajduje się w granicach rezerwatu faunistycznego „Stawy Broszkowskie”. Kompleks ten, zarówno w części objętej ochroną, jak i poza rezerwatem odznacza się wysokimi walorami awifauny lęgowej jak i przelotnej. Występują tu m.in., w czasie jesiennych przelotów, łabędzie małe, gniazdujące w tundrze europejskiej i azjatyckiej. Od ponad 20. lat stawy w Broszkowie są obiektem regularnych badań przyrodniczych. Wyniki tych badań pozwoliły na zaliczenie tego kompleksu do ostoi ptaków o randze krajowej. Pozostałe, znacznie mniejsze stawy rybne położone są w dolinach: Kostrzynia (Słuchocin i Gałki), Liwca (Golice, Czołomyje, Mordy), Tocznej (Woźniki i Rudnik) oraz Bugu (Szczeglacin, Przekop i Łazów). Odgrywają one ważną rolę w kształtowaniu lokalnej różnorodności biologicznej.

Lasy zajmują powierzchnię 1463 km² (776 km² – prywatne; 687 km² – państwowe), co daje wskaźnik lesistości na poziomie 24,1%. Największe lasy stanowią pozostałość dawnych kompleksów puszczańskich. Po prawej stronie Bugu występują znaczne kompleksy Puszczy Białej, a po lewej: Lasy Ceranowskie i Miedzyńskie, Bory Łochowskie oraz Puszcza Kamieniecka. Obok dużych, zwartych kompleksów leśnych występują także małe, rozproszone w postaci leśnych wysp w otoczeniu krajobrazu rolniczego.

Spośród występujących tu 11 typów siedliskowych lasu największą powierzchnię zajmują siedliska borów (świeżego i mieszanego świeżego) oraz lasów (świeżego i mieszanego świeżego). Lasy położone na takich siedliskach są przydatne do wykorzystania rekreacyjnego oraz zbioru owoców runa leśnego. Tylko lokalnie zachowały się lasy łęgowe, olsy i bory bagienne, które należą do zbiorowisk coraz rzadziej spotykanych zarówno w województwie mazowieckim jak i w całym kraju.

W drzewostanach dominuje sosna, a gatunkami domieszkowymi są: olsza, dąb, brzoza i świerk. Pod względem wiekowym dominujące są drzewostany w III klasie w. (41-60 lat), jakkolwiek w lasach państwowych udział drzewostanów w starszych klasach w. jest znacznie większy, niż w lasach prywatnych. Ogólnie należy stwierdzić, że lasy są w większości przydatne do rekreacji bez zastrzeżeń.

2.1.3. Punkty widokowe

Szczególne znaczenie dla podniesienia atrakcyjności turystycznej odgrywają punkty widokowe. Ze względu na większe urozmaicenie rzeźby terenu Podlaskiego Przełomu Bugu

w porównaniu z Doliną Dolnego Bugu, w części wschodniej omawianego terenu znajduje się większość atrakcyjnych punktów widokowych. Wskazano je w następujących miejscach, pomijając te, które stanowią zagrożenie dla naturalnego środowiska (wydeptywanie) lub dla bezpieczeństwa ludzi (osuwiska na stromych skarpach):

- Łysa Góra (pod Borsukami) – wysoka skarpa Bugu po południowej stronie rzeki, znany punkt widokowy, skąd pochodzi większość zdjęć prezentowanych w folderach turystycznych doliny Bugu,
- Serpelice – wysoka skarpa Bugu na południowym brzegu rzeki, usytuowana w znanej miejscowości wypoczynkowej,
- Klepaczew – widok ze wzgórza położonego po wschodniej stronie wsi,
- Mierzvice Nowe – widok z wysoko położonej drogi prowadzącej do Sarnak na wysoką, niezwykle malowniczą, zalesioną Łysą Górę,
- Kózki – most na Bugu; widok na rzekę Bug oraz na rozległy rezerwat przyrody „Kózki”, w którym występują pojedyncze jałowce, zarośla wierzbowe i duże płyty piasku nanieśione przez rzekę,
- Korczew – Laskowice – Góry: rozległy „taras widokowy” długości około 300 m, przy drodze biegnącej wzdłuż krawędzi Doliny Podlaskiego Przełomu Bugu, na granicy z Wysoczyzną Siedlecką. Widok na rozległą dolinę rzeki Bug oraz na położony na przeciwnym brzegu Drohiczyn,
- Gródek – wysoka skarpa Bugu na lewym brzegu rzeki,
- Nur – wysoka skarpa Bugu, na skraju wsi, na prawym brzegu rzeki,
- Zgleczewo Szlacheckie – widok z prawego brzegu rzeki na rozległą dolinę Bugu,
- Gąsiorowo – widok z prawego brzegu rzeki na taras zalewowy Bugu,
- Brok – wysoka skarpa Bugu na prawym brzegu rzeki. Szczególnie atrakcyjny pod względem przyrodniczym jest widok z lewego (południowego) brzegu w okresie wczesnowiosennych roztopów (marzec-kwiecień),
- Szumin – na południowym brzegu Bugu, na jego zalesionej części widok na samą rzekę i odnogę rzeki z nadwodnymi zaroślami wierzbowymi,
- Jarnice – wysoka skarpa położona w dolinie Liwca (gm. Liw). Niezwykle malowniczy widok na meandry rzeki Liwiec,
- Radzików Wielki-Ostoje: widok na rozległą dolinę Liwca w jego górnym biegu, z szosy przebiegającej przez wymienione miejscowości, na trasie o długości ok. 4,5 km.

2.1.4. Obszary i obiekty chronione

Walory przyrodnicze są ważnym wyznacznikiem atrakcyjności turystycznej, jednocześnie, nadmierna penetracja turystyczna może stanowić poważne zagrożenie dla struktury i funkcjonowania niektórych ekosystemów przyrodniczych. Potencjalny konflikt pomiędzy ochroną walorów przyrodniczych, a potrzebą ich udostępniania można rozwiązać wyłącznie na drodze kompromisowych zapisów w odpowiednich dokumentach, np. w rozporządzeniach tworzących określone formy ochrony przyrody oraz na planach ochrony parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody.

W granicach pasma turystycznego Bugu i Liwca utworzono do roku 2006:

- 2 parki krajobrazowe,

- 20 rezerwatów przyrody,
- 3 Obszary Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000,
- 3 obszary chronionego krajobrazu,
- 548 pomników przyrody.

Nadbużański Park Krajobrazowy

Nadbużański Park Krajobrazowy (NPK) utworzono w roku 1993 na trzech odrębnych obszarach. Powiązania tych części NPK w postaci wielkoobszarowych form ochrony przyrody, dotyczą tylko 2 fragmentów, położonych w części wschodniej, połączonych Nadbużańskim Obszarem Chronionego Krajobrazu (gm. Jabłonna Lacka).

Celem utworzenia NPK było zachowanie walorów przyrodniczych i kulturowych doliny dolnego Bugu, ujściowego odcinka Narwi i terenów przyległych. Powierzchnia NPK wynosi 113,7 tys. ha, w tym otulina – 39,5 tys. ha. NPK obejmuje fragment prawobrzeżnej oraz lewobrzeżną część doliny dolnego Bugu od gminy Platerów do ujścia rzeki Liwiec. Zachodni fragment Parku, w jego obecnych granicach, obejmuje fragmenty doliny dolnej Narwi oraz Zbiornika Zegrzyńskiego pod Pułtuskim. W granicach NPK i jego otuliny położonych jest (w całości lub częściowo) 20 gmin: Nur, Zaręby Kościelne, Ceranów, Sterdyń, Kosów Lacki, Liw, Łochów, Miedzna, Sadowne, Stoczek, Korytnica, Pokrzywnica, Pułtusk, Jadów, Platerów, Przesmyki, Korczew, Paprotnia, Sabnie, Repki, oraz 3 miasta: Kosów Lacki, Łochów i Pułtusk.

Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu (PK PPB)

Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu utworzono w roku 1994 Rozporządzeniem nr 10 Wojewody Białkopodlaskiego z dnia 25 sierpnia 1994 roku oraz utrzymano Rozporządzeniem Nr 57 Wojewody Mazowieckiego z dnia 20 maja 2005 roku.

PK PPB w województwie mazowieckim obejmuje obszar 2 gmin: Platerów i Sarnaki, a pozostała przeważająca część parku położona jest w województwie lubelskim. Również siedziba Dyrekcji PK PPB znajduje się poza województwem mazowieckim, w Janowie Podlaskim. Park ten chroni, w granicach województwa mazowieckiego, najlepiej zachowane przełomowe odcinki Bugu z wysokimi skarpami tej rzeki i rozległymi murawami pod: Kózkami, Serpelicami i Borsukami. Wyjątkowo duże skupienie starorzeczy z unikalną florą i fauną znajduje się pod Zabuzem w gminie Sarnaki. Również interesujące pod względem przyrodniczym są rozległe lasy położone w gminie Platerów, gdzie znajdują się ostatnie enklawy starych lasów liściastych, głównie grądów.

Rezerваты przyrody

Rezerваты przyrody obejmują najlepiej zachowane ekosystemy w krajobrazie leśnym i dolinnym:

- „Sterdyń” (leśny), gm. Ceranów (11,91 ha),
- „Biele” (florystyczny), gm. Ceranów (27,90 ha),
- „Bojarski Grąd” (florystyczny), gm. Kosów Lacki (7,02 ha),
- „Przekop” (leśny), gm. Korczew (21,08 ha),
- „Kaliniak” (leśny), gm. Korczew (54,41 ha),
- „Dębniak” (leśny), gm. Korczew (20, 84 ha),
- „Czaplowizna” (leśny), gm. Łochów (213,23 ha),

- „Jegiel” (leśny), gm. Łochów (18,58 ha),
- „Wilcze Błota” (florystyczny), gm. Łochów (89,26 ha),
- „Ślize” (torfowiskowy), gm. Jadów (44,29 ha),
- „Mokry Jegiel” (leśny), gm. Sadowne (116,13 ha),
- „Moczydło” (torfowiskowy), gm. Stoczek (58,1 ha),
- „Kózki” (faunistyczny), gm. Sarnaki (86,12 ha),
- „Zabuże” (leśno-krajobrazowy), gm. Sarnaki (34,07 ha),
- „Kantor Stary” (leśny), gm. Liw (95,4 ha),
- „Wydma Mołożewska” (faunistyczny), gm. Jabłonna Lacka (63,8 ha),
- „Skarpa Mołożewska” (florystyczny), gm. Jabłonna Lacka (2,0 ha),
- „Śnieżyczki” (florystyczny), gm. Repki (25,03 ha),
- „Stawy Broszkowskie” (faunistyczny), gm. Kotuń (266,03 ha),
- „Podjabłońskie” (florystyczny), gm. Ceranów (38,25 ha).

Wymienione rezerwy odznaczają się obecnością wrażliwych na wydeptywanie siedlisk i rzadkich gatunków roślin oraz występowaniem zwierząt silnie zagrożonych wyginięciem.

Zgodnie z art. 15 ust. 1 *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody* (Dz. U. Nr 92, poz. 889 z późn. zm.) w rezerwach przyrody zabrania się m.in. ruchu pieszego, rowerowego i jazdy konnej. Bez specjalnej zgody Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody, rezerwy te nie mogą być udostępniane dla celów turystycznych i można oglądać jedynie ich skraje. Natomiast w celach edukacyjno-przyrodniczych tworzone są ścieżki przyrodnicze, udostępniane bez większych ograniczeń, które zostaną omówione w dalszej części opracowania.

Obszary Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000

Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 5 września 2007 roku w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000* (Dz. U. Nr 119, poz. 1274 i 1275) wyznaczono, w granicach omawianego pasma turystycznego, 4 takie obszary:

- Puszcza Biała (kod obszaru PLB 140007),
- Dolina Dolnego Bugu (PLB140001),
- Dolina Liwca (PLB140002),
- Dolina Kostrzynia (PLB 140009).

Obszar PLB 140007 obejmuje całą Puszcę Białą, która jest jednym z lepiej zachowanych kompleksów leśnych w Polsce. Na szczególną uwagę zasługują siedliska borowe, w znacznym stopniu pochodzące z samosiewu. Kilka gatunków ptaków wymienionych w Załączniku Nr I Dyrektywy Ptasiej, osiąga tu wyjątkowo duże liczebności, co było główną przyczyną zakwalifikowania całej puszczy do sieci Obszarów Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000.

Obszar PLB 140001 o długości 265km obejmuje dolinę Bugu od ujścia Krzny do Zalewu Zegrzyńskiego. Bug przepływa na tym odcinku przez dwa mezoregiony: Podlaski Przełom

Bugu należący do Niziny Południowopodlaskiej oraz Dolinę Dolnego Bugu wchodzącą w skład Niziny Środkowomazowieckiej. Omawianą ostoję utworzono dla zachowania wyjątkowych walorów ornitologicznych. Stwierdzono tu występowanie co najmniej 22 gatunków ptaków wymienionych w Załączniku Nr 1 Dyrektywy Ptasiej. Liczebność 7 gatunków spełnia międzynarodowe kryteria wyznaczania ostoi ptaków. Ponadto 6 z wymienionych tu gatunków zostało zamieszczonych na liście gatunków zagrożonych w *Polskiej czerwonej księdze zwierząt*. Dolina Dolnego Bugu jest jedną z najważniejszych w Polsce ostoi 6 gatunków ptaków lęgowych.

Obszar PLB 140002 obejmuje dolinę Liwca na całym jego biegu. W dolnym biegu, Liwiec odznacza się naturalnym przebiegiem koryta (zakola, skarpy, piaszczyste wysepki) pozbawionym zabudowy hydrotechnicznej. W ujściowym odcinku Liwca zachowały się lasy lęgowe oraz zagrożone wyginięciem gatunki ptaków (co najmniej 33 gatunki ptaków wymienionych w Załączniku Nr 1 Dyrektywy Ptasiej). Liczebność 2 gatunków spełnia międzynarodowe kryteria wyznaczania ostoi ptaków.

Obszar PLB 140009 obejmuje dolinę Kostrzynia w całym jego biegu, w granicach opracowania znajduje się dolny odcinek tej rzeki. Dolina Kostrzynia odznacza się w dolnym biegu naturalnym przebiegiem koryta oraz dobrze zachowanymi lasami lęgowymi i zagrożonymi wyginięciem gatunkami ptaków, które są zamieszczone w Załączniku Nr 1 Dyrektywy Ptasiej.

Zgodnie z art. 33, ust. 1 *Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody* (Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.): „Zabrania się podejmowania działań mogących w znaczący sposób pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt, a także w znaczący sposób wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar Natura 2000”.

Zgodnie z ust. 4 *Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 21 lipca 2004 roku w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000* (Dz. U. Nr 299 poz. 2313): „Celem wyznaczenia obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 jest ochrona populacji dziko występujących ptaków oraz utrzymanie ich siedlisk w nie pogorszonym stanie”.

Obszary Chronionego Krajobrazu (OChK)

Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu oraz Siedlecko-Węgrowski Obszar Chronionego Krajobrazu utworzono w 1986 roku, utrzymując je odpowiednimi rozporządzeniami Wojewody Mazowieckiego z 2005 roku. Powierzchnia Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu wynosi 21 085 ha, a Siedlecko-Węgrowskiego – 35 840 ha. Ponadto utworzono OChK Doliny Bugu i Nurca (771 ha). Powyższe formy wielkoobszarowej ochrony przyrody obejmują fragmenty doliny Bugu, Liwca i Nurca w różnym stopniu ich przekształcenia.

Wybrane pomniki przyrody

Spośród znacznej liczby (548) pomników przyrody, dotychczas powołanych na omawianym obszarze, walory turystyczne podnoszą najstarsze okazy drzew oraz głązy narzutowe znajdujące się w 8 wybranych miejscach (Mapa 1):

- Przewóz Nurski (gm. Ceranów) – ponad 300-letni okaz dębu szypułkowego rosnący w sąsiedztwie rzeki Bug, w siedlisku dawnych lasów lęgowych, obecnie silnie zredukowanym powierzchniowo i pozbawionym najstarszych okazów drzew. Ten okazały dąb jest dowodem na to, jak zróżnicowane przyrodniczo musiały być lasy lęgowe przed usypaniem wałów przeciwpowodziowych,
- Ceranów – aleja lipowa wytyczona wzdłuż szosy prowadzącej do Sterdyni, skupiająca stare okazy lipy drobnolistnej, z największymi dziuplami zasiedlonymi przez interesujące gatunki ptaków,

- Wszebory (gm. Ceranów) – grupa jałowców pospolitych o obwodach pni do 75 cm, niezwykle malowniczo położonych na piaszczystych murawach, odgrywających też ważną rolę nie tylko siedliskotwórczą, ale i wzmacniającą luźne piaski,
- Przekop (gm. Korczew) – kilka okazów starych dębów szypułkowych, malowniczo położonych na skraju rezerwatu przyrody „Przekop”. Przy drodze do Starzewic dodatkową atrakcją stanowi 5 gatunków ptaków gniazdujących w dziuplach, tutaj wyjątkowo niepłochliwych i dających się obserwować z niewielkiej odległości,
- Korczew – wyjątkowo stare okazy dębów, jesionów, lip i grabów rosnące w parku pałacowym oraz w rezerwacie „Dębniak”, w najstarszych lipach gniazduje puszczyk odmiany szarej, rzadziej widywany od brązowej odmiany tego gatunku,
- Mężenin (gm. Platerów) – w parku podworskim rośnie kilka okazów starych dębów, z których najstarsze mają w obwodzie ponad 5,2 m. W najstarszych okazach otaczających drzew: starych wierzbach, ale również i na dębach można obserwować coraz już rzadsze chrząszcze,
- Dzierzby Włociańskie (gm. Jabłonna Lacka) – głaz narzutowy (obwód 590 cm) leżący na północnym skraju wsi, przy starym drewnianym krzyżu,
- Gródek (gm. Jabłonna Lacka) – przy drodze Gródek – Jabłonna Lacka 2 blisko położone głazy narzutowe (obwody: 420 cm i 647 cm).

Poza wyżej wymienionymi pomnikami przyrody na omawianym obszarze, znajduje się wiele okazów starych drzew (w tym nieobjętych formalną ochroną jako pomnik przyrody) rosnących w licznych na tym terenie parkach podworskich, np. w Turnej (gm. Korytnica), Starejwsi (gm. Liw), w Wielgorzu i Mordach (gm. Mordy) czy w miejscowościach gminnych: Suchożebry, Olszanka, Huszlew, Platerów.

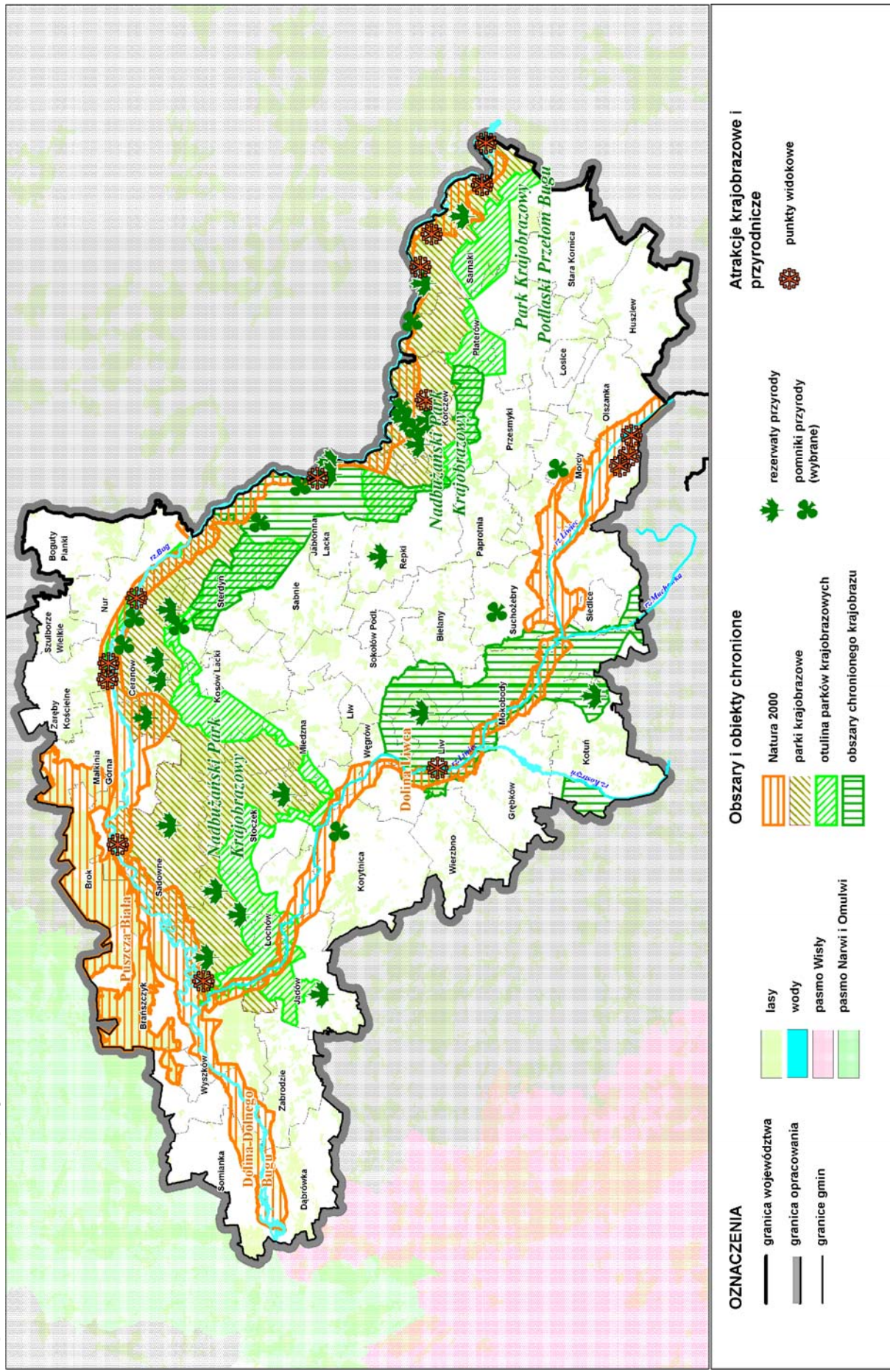
Ponadto na omawianym obszarze utworzono inne formy indywidualnej ochrony przyrody: użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – część z nich znajduje się na trasie ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych, szczegółowo omówionych w dalszej części opracowania.

Przygotowywane jest rozporządzenie Ministra Środowiska dotyczące wytyczenia Specjalnych Obszarów Ochrony Natura 2000 (zgodnie z unijną Dyrektywą Siedliskową), w tym 4 znajdujące się na omawianym obszarze:

- Ostoja Nadbużańska (PLH 140011),
- Wydmy Lucynowsko-Mostowieckie (PLH 14 0013),
- Kantor Stary (PLH 140007),
- Krogulec (PLH 140008).

Uwarunkowania przyrodnicze przedstawiono na Mapie 1.

Mapa 1. Uwarunkowania przyrodnicze

Źródło: Opracowanie własne MBPR

2.2. Uwarunkowania kulturowe

2.2.1. Obiekty i obszary zabytkowe znajdujące się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Zabytki archeologiczne

Obiekty architektury sakralnej, zespoły dworskie i pałacowe oraz miejsca historyczne znajdują się pod opieką Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ochronie i opiece podlegają również zabytki archeologiczne, takie jak grodziska i cmentarzyska, z których najlepiej rozpoznany jest nekropolia w Jartyporach (gm. Liw). Odślonięto tam cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich, które jest obecnie najważniejszym badanym tego typu obiektem na Mazowszu i Podlasiu. Ponadto zabytki archeologiczne datowane na okres wczesnośredniowieczny znajdują się w: miejscowości gminnej Ceranów – cmentarzysko całopalne; Repkach i Rogowie (gm. Repki), Kucyku (gm. Liw), Tokarach (gm. Korczew) i w Niewiadomej (gm. Sabnie) – cmentarzyska kurhanowe. Śladami osadnictwa średniowiecznego są pozostałości grodzisk i osad. Osady z tego okresu odkryto w miejscowościach: Barchów (gm. Łochów), Klimy (gm. Olszanka) zw. „Redutą Szwedzką”, Huszlew nazywane „Horodzisko” lub „Horodysko”, Gródek (gm. Jabłonna Lacka), Jabłonna Lacka. Grodziska średniowieczne z XI-XII w. znajdują się: we wsi Dziecioły koło Łosic, w Jabłonnej Lackiej (5), Sterdyni (5), Repkach (2), Korczewie (1), Liwie (1) i Łochowie (1). Osady z okresu późnolatańskiego i okresu wpływów rzymskich występują w gminie Sterdyń, a z epoki brązu (w tym stanowiska kultury lużyckiej) w Miedznej i w Morzyczynie (gm. Sadowne).

Miejscowości historyczne

Na omawianym obszarze urbanizacja miała powolny przebieg, jakkolwiek niektóre miasta powstały już w średniowieczu. Najstarsze lokacje mają miasta: Liw, Sokołów Podlaski, Mordy i Węgrów. Również do kategorii najstarszych miejscowości należą te, które utraciły prawa miejskie, jednak nadal wyróżniają się wysokimi walorami krajobrazu urbanistycznego: Nur, Kamieńczyk i Mokobody. Znacznie młodsze są te miasta, których lokacje przypadają na okres od XVI do XIX w. Prawa miejskie w tym okresie uzyskały miejscowości: Siedlce, Łosice, Wyszaków, Miedzna, Brok, Kosów Lacki, Sterdyń, Sarnaki i Jadów. Okres ożywienia i przemian gospodarczych, związany z rozwojem komunikacji drogowej i kolejowej oraz rozwojem przemysłu w XIX i XX w., wpłynął znacząco na zmiany sieci osadniczej. Wiele miast przeżywało wówczas upadek nie tylko ze względu na nowy przebieg szlaków komunikacyjnych, ale również w wyniku odebrania praw miejskich przez władze carskie, które historycy określają jako „karę” za Powstanie Styczniowe.

Największym ośrodkiem miejskim na omawianym obszarze są **Siedlce**. Miasto zlokalizowane jest nad rzeką Muchawką (lewy dopływ Liwca), przy międzynarodowych szlakach drogowych i kolejowych łączących Europę Zachodnią z Białorusią i Rosją. Pierwsze informacje o Siedlcach, jako wsi w parafii łukowskiej, pochodzą z 1448 roku. W 1547 roku, król Zygmunt I nadał Siedlcom prawa miejskie. Było to miasto prywatne należące do rodu Gniewoszów, którzy w 1 poł. XVI w. i przybrali nazwisko Siedleckich. W 1. poł. XVII w. miasto nękały epidemie, pożary a nawet najazd Kozaków. Rozwój Siedlec nastąpił dopiero w 2. poł. XVII w., kiedy miasto stało się własnością Czartoryskich, którzy nadali mu liczne przywileje. Z tego okresu pochodzi herb miasta – „Pogoń”. W 1. poł. XVIII w. Izabela i Kazimierz Czartoryscy ufundowali kościół oraz pałac. Rozplanowanie urbanistyczne ówczesnego miasta składało się z 3 części: miasta, zespołu dworskiego i Starej Wsi. Dalszy rozkwit Siedlec nastąpił za panowania Ogińskich. W roku 1762 księżna Aleksandra Ogińska, córka Michała F. Czartoryskiego, żona Michała K. Ogińskiego wybrała Siedlce jako siedzibę

swojego dworu. Powstał wówczas układ urbanistyczny o przestrzeni otwartej, a miasto stało się jednym z ważniejszych ośrodków życia kulturalnego i towarzyskiego w Polsce. Po trzecim rozbiórce Polski, w 1795 roku miasto zostało włączone do zaboru austriackiego, jednak w wyniku wojny w 1809 roku weszło w skład Księstwa Warszawskiego. W 1815 roku Siedlce zostały stolicą województwa podlaskiego w Królestwie Polskim, co spowodowało dynamiczny rozwój miasta. W roku 1854 wielki pożar zniszczył ponad 70% Siedlec. W 2. poł. XIX w. rozbudowa miasta skierowana została na południe, w związku z przeprowadzoną w latach 1866-1867 linią kolejową łączącą Siedlce z Warszawą i Brześciem. Na przełomie XVIII i XIX w. miasto rozszerzyło swoje granice (głównie w kierunku zachodnim). W latach międzywojennych Siedlce stały się ważnym węzłem komunikacyjnym, administracyjnym, handlowym, rzemieślniczym, kulturalnym, oświatowym a zarazem największym rynkiem pracy na południowym Podlasiu. Ponadto były one ogniskiem życia społeczno-politycznego regionu oraz były ważnym ośrodkiem kultury żydowskiej. Miasto w okresie międzywojennym zostało rozbudowane w wielu kierunkach, a najbardziej w kierunku północnym. II wojna światowa spowodowała zniszczenie miasta w około 50%. Najbardziej ucierpiało centrum, a szczególnie rejon dworca kolejowego. W gruzach legł także Ratusz Miejski zwany „Jackiem” oraz został poważnie uszkodzony Pałac Ogińskich. Po wojnie miasto rozwinęło się nie tylko gospodarczo (powstały duże zakłady przemysłowe), ale i rozbudowało infrastrukturę mieszkaniową i kulturalno-oświatową. W 1969 roku powstała tu Wyższa Szkoła Nauczycielska (obecnie Akademia Podlaska), a w 1999 roku – Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.

Jednym z najstarszych grodów kasztelańskich jest **Brok**, który prawa miejskie uzyskał w 1501 roku. Odgrywał on wówczas znaczącą rolę dzięki swojemu położeniu na pograniczu historycznego Mazowsza i Podlasia. Brok jest miastem z renesansowym założeniem miejskim. Przy rynku znajduje się kościół z 1560 roku, stanowiący połączenie stylów: gotyckiego i renesansowego. W pobliżu kościoła znajduje się ratusz, a nieco dalej ruiny wieży nieistniejącego już pałacu, letniej rezydencji biskupiej (inicjatorem jej budowy był biskup Henryk Firlej). Aktualnie Fundacja Centrum Brok realizuje projekt rewitalizacji Pałacu Biskupów Płockich.

W pobliżu ujścia Liwca do Buga leży **Kamieńczyk** z układem ulic, charakterystycznym dla miejskich założeń urbanistycznych. W 1428 roku Kamieńczyk otrzymał prawa miejskie. W XVI w. mieściła się tu siedziba starostwa niegrodowego. Obecnie jest to duża, nadbużańska wieś. Centralnie położony Rynek Kościuszki ma charakter skweru, na którym postawiono, na znak prężnego niegdyś ośrodka flisackiego, pomnik flisaka.

Głównym ośrodkiem leżącym na szlaku handlowym, wiodącym z historycznego Mazowsza na Litwę jest **Wyszków**. Dawniej była to osada targowa należąca do biskupów płockich. W 1501 roku z nadania biskupa Wincentego Przerębskiego, otrzymał on prawa miejskie. Znajdowała się tu komora celna, a w 1528 roku król Zygmunt Stary zezwolił mieszczanom na budowę mostu. Syn Zygmunta III, król Karol Ferdynand Waza (1615-1655) uczynił z Wyszkowa swoją ulubioną rezydencję. Kościół parafialny p.w. Św. Idziego, to klasycystyczna świątynia pochodząca z 1793 roku, malowniczo usytuowana na wzniesieniu nad samą rzeką Bug.

Jedną z najstarszych miejscowości położonych na granicy wschodniego Mazowsza i Podlasia jest **Liw** – dawniej miasto, obecnie duża wieś nad Liwcem, z jednym z najcenniejszych zabytków mazowieckich – zespołem średniowiecznego zamku książąt mazowieckich, zbudowanym na miejscu drewniano-ziemnego grodu obronnego z XI-XII w. Zachowaną w całości częścią tej gotyckiej budowli jest tylko wieża bramna. W 1792 roku na miejscu gotyckiego tzw. domu mniejszego, wzniesiono barokowy budynek kancelarii starostwa. Dobrze zachowany jest układ urbanistyczny wraz z drewnianą zabudową miejską z XIX w. oraz harmonijnym układem podmiejskim.

Interesującą historię posiada, sąsiadujący z Liwem **Węgrów**, gdzie znajdują się wysokiej klasy zabytki architektury i sztuki: kościół farny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny oraz Świętych Piotra, Pawła, Andrzeja i Katarzyny, kościół ojców franciszkanów reformatów oraz tzw. Dom Gdański. Prawa miejskie Węgrów otrzymał w 1414 roku od księcia mazowieckiego Bolesława. Okres świetności miasta przypada na XVI i XVII w., gdy było ono własnością Kisków i Radziwiłłów. Węgrów był wtedy głównym ośrodkiem reformacji na Podlasiu. Około 1558 roku powstał tu zbór kalwiński (1631-1634 – ariański), założono seminarium, szpital, szkołę i drukarnię. Układ urbanistyczny Węgrowa jest typowy dla miast okresu baroku.

Znaną miejscowością historyczną położoną na szlaku wzdłuż Bugu jest **Nur**, dawna stolica historycznej Ziemi Nurskiej. Średniowieczny Nur był grodem obronnym, który odgrywał ważną rolę w procesie społeczno-gospodarczego rozwoju dawnego Mazowsza, znakomicie wykorzystując położenie nad Bugiem (lokalny handel wymienny). W 1434 roku ustanowiono lokację miasta na prawie chełmińskim.

Jedną ze znanych miejscowości północno-wschodniego Mazowsza, położoną na Ziemi Nurskiej, jest **Zuzela**, funkcjonująca od 1161 roku (z targiem i przewozem przez Bug). Z miejscowością tą związana jest postać Prymasa Tysiąclecia Kardynała Stefana Wyszyńskiego, który tu urodził się i wychował.

Znaczącym ośrodkiem miejskim, który prawa miejskie uzyskał na początku XV w., jest **Sokołów Podlaski**. Miasto znajdowało się w posiadaniu rodziny Kisków, a następnie Radziwiłłów. W XVIII w. Sokołów Podlaski przeszedł na własność marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego Ignacego Ogińskiego. Po nim własność objął Michał Kleofas Ogiński. Od roku 1867 miasto stało się własnością państwa.

Kosów Lacki jest miejscowością historyczną z zabytkowym zespołem urbanistycznym oraz z dobrze zachowanym budownictwem drewnianym. Prawa miejskie posiadał w latach 1723-1869 i ponownie ma je od 2000 roku. Charakterystyczny dla Kosowa Lackiego jest przestrzenny układ miasta z zabytkowym rynkiem i przylegającym do niego kościołem, zbudowanym w 1907 roku na miejscu dawnego kościoła drewnianego. W 1964 roku na plebani tego kościoła odkryto obraz z XVI w. *Ekstaza Św. Franciszka* autorstwa El Greco, który jest jedynym dziełem tego wybitnego artysty hiszpańskiego w Polsce. Obecnie obraz znajduje się w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach.

Mokobody położone są na skraju Wysoczyzny Siedleckiej, w pobliżu rzeki Liwiec. Pierwsza wzmianka dotycząca Mokobód pochodzi z 1446 roku, gdy wieś była własnością królewską, dzierżawioną przez Jana Mąkobodzkiego, ziemianina drohickiego i kasztelana brzeskiego litewskiego. Wielki Książę Litewski Aleksander Jagiellończyk ustanowił w 1496 roku Mokobody miastem, rządzącym się prawem niemieckim chełmińskim. Przywilej lokacyjny potwierdził w 1510 roku król Zygmunt I. W 1867 roku Mokobody pozbawiono praw miejskich, których już nigdy nie odzyskały. Miejscowość ta zachowała zabytkowy układ przestrzenny kształtujący się na przełomie XV-XIX w. wraz z cennymi obiektami, głównie o charakterze sakralnym. Wczesną historię parafii mokobodzkiej należy łączyć z odległym o 2 km miejscem zwanym Budziszynem, ponieważ pierwotnie znajdował się tu kościół parafialny dla mieszkańców Mokobód.

Jednym ze starszych miast omawianego obszaru są **Mordy**, leżące na Wysoczyźnie Siedleckiej, siedziba urzędu miasta i gminy. Nazwa miasta, według etymologii ludowej, pochodzi zapewne od słowa mord i wiąże się z bitwą stoczoną w 1264 roku przez Bolesława Wstydlivego z Jadźwingami lub z mordem ludności dokonanej przez Tatarów. Prawa miejskie Mordy posiadały w latach 1488-1869 i ponownie mają je od 1919 roku. W 2. poł. XVI w., gdy właścicielami byli Radziwiłłowie, miasto było ważnym ośrodkiem ruchu ariańskiego na Podlasiu. Znaczące ożywienie gospodarcze miasta nastąpiło po 1906 roku, w związku z oddaniem do użytku linii kolejowej Siedlce – Grodno.

Interesującą historię posiadają **Łosice**, niewielkie miasto powiatowe, położone na obszarze południowego Podlasia. Pierwsze wzmianki o Łosicach pochodzą z 1264 roku. Początek udokumentowanej historii miasta, to zachowany w odpisie przywilej króla Aleksandra Jagiellończyka wystawiony w 1505 roku, na mocy którego miasto Łosice leżące w Wielkim Księstwie Litewskim zostało przeniesione z prawa ruskiego i litewskiego na prawo magdeburskie. W roku 1867 Łosice utraciły prawa miejskie i zostały zdegradowane do roli gminy. Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 roku Łosice włączono do powiatu konstantynowskiego, a w 1932 roku znalazły się one na terenie powiatu siedleckiego. W okresie II Wojny Światowej miasto zostało znacznie zniszczone. Powolny rozwój Łosic został przyspieszony w momencie utworzenia powiatu łosickiego w 1956 roku z części powiatów bialskiego, siedleckiego i sokołowskiego. 1 czerwca 1975 roku Łosice weszły w skład województwa białkopodlaskiego. W wyniku wprowadzenia reformy administracyjnej kraju, od 1 stycznia 1999 roku Łosice zostały siedzibą powiatu w województwie mazowieckim.

Na terenie objętym opracowaniem zachowało się wiele historycznych układów przestrzennych osadnictwa miejskiego i wiejskiego z obiektami kultury materialnej wysokiej klasy. Zalicza się do nich np. **Miedzna**, z pozostałościami zabytkowego miasta z XVI w., które tworzą obszerny rynek z dawnym zajazdem i neogotyckim kościołem. Układ ten uzupełniało założenie pałacowo-parkowe.

Kolejnym przykładem tego typu jest **Sterdyń**, dawniej miejscowość, z prawami wsi targowej, a w latach 1737-1769 z prawami miejskimi. W centrum Sterdyni zachował się rozległy, prostokątny plac-rynek ze skwerem. Zabytkowym obiektem jest trzynawowy kościół parafialny wzniesiony w latach 1779-1783 w stylu późnego baroku, z interesującym wystrojem wnętrza z XVII w. oraz kapliczką z końca XVIII w. z rzeźbą Św. Floriana patrona strażaków. Ozdobą miejscowości jest zespół parkowo-pałacowy z ponad trzystuletnią rezydencją barokową, rozbudowaną w początkach XIX w. (obecnie jest ona wykorzystywana jako Centrum Konferencyjne z bazą noclegową).

Sarnaki znajdują się w miejscu dawnej osady Jadźwingów. W latach 1754-1869 miejscowość posiadała prawa miejskie. Największą jej atrakcją są obecnie: drewniany kościół z trzema klasycystycznymi ołtarzami z początku XIX w. oraz murowany dwór z 1830 roku. Wiosną 1944 roku wywiad AK przeprowadził brawurową akcję wydobycia, rozmontowania oraz przetransportowania do Londynu części niewybuchu rakiety V-2, która spadła do Bugu koło wsi Klimczyce. W 1995 roku w centrum wsi stanął pomnik upamiętniający to wydarzenie.

W **Starejwi** położonej nad Liwcem znajduje się zespół pałacowo-parkowy z dobrze zachowanym układem kompozycyjnym i rezydencją. Główną osią kompozycyjną tego założenia był trakt z Węgrowa, przy którym koncentrowała się większość zabudowy. Na jej przedłużeniu powstało cenne i okazałe założenie pałacowo-parkowe.

Kolejną interesującą miejscowością jest **Jadów** (w przeszłości miasto), z okazałym rynkiem i układem urbanistycznym z XIX w. oraz zabytkowym kościołem parafialnym p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, wybudowanym w latach 1882-1886, a zaprojektowanym przez architekta Józefa Piusa Dziekońskiego. Wewnątrz kościoła znajdują się unikatowe, rokokowe organy. Cennym zabytkiem znajdującym się w kaplicy wzniesionej w XIX w., na cmentarzu grzebalnym, jest obraz *Chrystusa w grobie* autorstwa Miłosza Kotarbińskiego.

Pozostałe nie mniej znane miejscowości, które w swojej historii posiadały status miasta, to m.in. **Raźny**, dawniej Raszny (gm. Sadowne), który prawa miejskie uzyskał w 1425 roku, a utracił je w 2. poł. XVI w. **Skrzeszew** (gm. Repki), który był własnością biskupów łuckich od XV do końca XVIII w. W 1724 roku, biskup St. Rupniewski otrzymał od Augusta II przywilej na lokację miasta. Skrzeszew prawa miejskie posiadał krótko, bo tylko do połowy XVII w. W Skrzeszewie zachował się barokowy kościół parafialny z lat 1705-1733, przebudowany w stylu klasycystycznym w 1837 roku.

Krajobrazy historyczne

Współczesna ochrona zabytków obejmuje całe dziedzictwo kulturowe, w którym mieszczą się wszystkie budowle, dzieła, założenia i zespoły urbanistyczne wraz z otaczającym je krajobrazem i walorami przyrodniczymi. W oparciu o *Wstępną koncepcję ochrony krajobrazów kulturowych Polski* wskazano do objęcia ochroną prawną, w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* najcenniejsze krajobrazy historyczne. Wśród nich na obszarze objętym analizami znajdują się: krajobraz pielgrzymkowy Liw – Starawieś oraz kurpiowski krajobraz etnograficzny – Puszcza Biała.

Kurpiowszczyzna to jeden z najciekawszych etnograficznie regionów kraju. Na tym tle wyjątkowo dobrze zachowana jest kultura ludowa Puszczy Białej z jej interesującymi formami: budownictwem ludowym, strojami ludowymi oraz kulturą i sztuką ludową: zdobnictwem, rzeźbiarstwem, tkactwem, koronkarstwem i wycinankarstwem. Kulturowane są dawne zwyczaje urozmaicone pieśniami i tańcami oraz nadal używana jest gwara.

Budownictwo kurpiowskie stanowią głównie domy drewniane z dwuspadowymi dachami, dawniej krytymi słomą lub gontem, a później dachówką. Wejście do sieni było od strony drogi i posiadało ozdobny ganek oraz dwuskrzydłowe drzwi typu miejskiego. Charakterystyczne było zdobienie chałupy rzeźbą w drewnie. Najbogatsze zdobnictwo posiadał szczyt chaty, szczególnie jego górna część, która była dekorowana skomplikowanym motywem geometrycznym. Rzeźbione były także: belka szczytowa i wiatrownice¹. Dekorowanie chałupy obejmowało również szalowanie.

Największe tradycje rejon ten posiada w artystycznym wycinankarstwie. Ozdoby charakteryzują się indywidualnym stylem, którego główną cechą jest wielobarwność.

Ubiory kurpiowskie wyrosły z tzw. grupy mazowieckiej, początkowo wspólnej dla Puszczy Zielonej i Białej. Z czasem z pomieszania stylów Puszczy Zielonej i Białej utworzona została grupa pułtuska odgrywająca znaczną rolę szczególnie w zakresie stroju kobiecego.

Kurpiowskie ubiory kobiece z grupy pułtuskiej Puszczy Białej przetrwały najdłużej. Strój kobiecy składał się z koszuli z białego płótna, sięgającej za kolana. Zarówno kołnierzyk jak i mankiety koszuli zdobione były białym lub biało-czerwonym haftem. Kobieta zakładała na koszulę spódnicę, która była z tyłu suto marszczona lub układana w drobne fałdy. Najstarsze spódnice na Kurpiach zwane były kitlami. Wykonywano je z tkanin pasiastych w barwach czerwieni z zielenią (różne odcienie). Przód spódnicy przykryty był zapaską. Na koszulę zakładano kaftaniki zwane na Kurpiach „jakami”. Do tego stroju noszono na głowie barwne chustki wełniane ze szlakiem motywu róż. Przy uroczystych okazjach zameężne kobiety ubierały czepki. Najpiękniejszą i najkosztowniejszą ozdobą stroju kobiecego były korale bursztynowe.

Strój męski z Puszczy Białej był skromny i szyty z tkanin samodziiałowych. Po stroju można było poznać zawód i pozycję społeczną noszącego go mężczyzny. Kurp rolnik nosił zwykle siwą sukmanę i granatową czapkę rogatywkę obszytą czarnym lub siwym barankiem. Kurp bartnik ubierał się w brązową lub brunatną sukmanę mocno z tyłu pofałdowaną. Liczba fałd świadczyła o zamożności człowieka. Spodnie zwano na Kurpiach „portkami” od słowa „part”, co oznacza grube, lniane zwykle nie bielone płótno. Na głowie mężczyźni nosili niskie, twarde kapelusze z małym rondem, zwane grzybkami. Najbardziej tradycyjnym obuwiem w Puszczy Białej były łapcie, a później skórzane lub płócienne pantofle ozdobione na przodzie dużą kokardą (kobiety) oraz chodaki zwane niekiedy kurpiami (mężczyźni).

¹ Dwie deski na kalenicy dachu zakończone „rogalami” w kształcie baranich rogów.

Architektura sakralna

Najstarsze zachowane obiekty sakralne, pochodzące z okresu renesansu to: kościół parafialny p.w. Stanisława Biskupa w Knychówku (gm. Korczew) wybudowany w latach 1631-1646 i kościół parafialny p.w. Św. Wojciecha w Górkach (gm. Platerów) z 1517 roku.

Licznie zachowały się zabytki sakralne z okresu baroku. Najbardziej wartościowe z nich to: kościół wczesnobarokowy w Ruskowie p.w. Wniebowzięcia NMP (1646-1662), zespół cerkwi grekokatolickiej z XVII w. w Gródku (gm. Jabłonna Lacka), obecnie użytkowany jako kościół rzymskokatolicki oraz barokowa kaplica w Miedznej z przełomu XVIII i XIX w., usytuowana w miejscu związanym z cudownym obrazem Matki Boskiej Miedzyńskiej. W tym miejscu wg miejscowej tradycji, w styczniu 1727 roku, Hiacynty Pazio wiedziony „cudowną jasnością” odnalazł obraz Matki Boskiej. Interesujący jest również kościół parafialny p.w. Św. Trójcy w Grodzisku (gm. Sabnie), dawna cerkiew unicka p.w. Św. Michała Archanioła z końca XVIII w. W Hadynowie (gm. Olszanka) znajduje się z kolei kościół parafialny p.w. Jana Chrzciciela, a w Górkach (gm. Platerów) kościół parafialny p.w. Św. Wojciecha. Kolejne kościoły o unikalnej architekturze znajdują się w: Skrzeszewie (gm. Repki), Niwiskach i w Suchożebrach. Barokowy styl reprezentuje też kościół p.w. Św. Stanisława w Siedlcach, wybudowany w latach 1740-1749 dzięki fundacji Izabeli i Kazimierza Czartoryskich. Cennym zabytkiem jest również kościół parafialny z pocz. XVIII w. p.w. Św. Michała Archanioła w Mordach. Na teren kościoła prowadzi barokowa murowana brama-dzwonnica, z 1. poł. XVIII w. Z baroku pochodzi również kościół poddominikański i pobernardyński p.w. Św. Mikołaja w Krześlinie oraz kościół Św. Piotra i Pawła w Wierzbnie i kościół Św. Mikołaja Biskupa w Pruszyńcu.

Również w okresie baroku powstały liczne zespoły klasztorne. Najokazalsze z nich, to: reformatów w Węgrowie i Zarębach Kościelnych oraz dawny klasztor tzw. Seminarium w Łosicach.

Do charakterystycznych rozwiązań dla omawianego terenu należą liczne tu założenia z monumentalnymi kościołami o fasadach dwuwieżowych, czego przykładem są kościoły w Węgrowie, Wyszkuwie (gm. Liw) i Sterdyni. Cechą charakterystyczną tych założeń jest bezpośrednio, regularne i osiowe powiązanie kościołów z rynkiem. Tego typu układy urbanistyczne są charakterystyczne dla południowego Podlasia.

Najwięcej obiektów zabytkowych pochodzi z okresu klasycyzmu. Wśród nich wymienić można: zespół kościelny z 1816 roku p.w. Stanisława Biskupa Męczennika w Sarnakach; kościoły w: Wirowie, Jabłonie Lackiej (1802-1835) z wyposażeniem późnobarokowym i Wyrozębach Podawcach (1858-1866). Cennym zabytkiem jest też kościół z 1845 roku p.w. Św. Stanisława w Łosicach, pobudowany jako kaplica cmentarna oraz kościół parafialny p.w. Św. Apostołów Piotra i Pawła w Niemojkach (gm. Łosice) wybudowany w 1783 roku w miejscu poprzedniego. Z lat 1863-1866 pochodzi kościół p.w. Św. Trójcy w Niegowie (gm. Zabrodzie). Jest to późno klasycystyczna budowla, przy której znajduje się murowana dzwonnica. Z kolei jednonawowy kościół parafialny w Dąbrówce pochodzi z 1875 roku. W kościele tym znajduje się akt urodzenia Cypriana Kamila Norwida. Nierozzerwalną część kompleksu sakralnego stanowi drewniana plebania z 1898 roku. Oryginalną architekturą wyróżnia się kościół w Mokobodach, zaprojektowany w 1793 roku przez Jakuba Kubickiego, który jest jednym z piękniejszych w Polsce obiektów sakralnych reprezentujących styl klasycystyczny.

Kolejną grupę stanowią budowle reprezentujące eklektyzm, wzniesione w 2. poł. XIX i na początku XX w. Są to m.in. kościoły neogotyckie: parafialny p.w. Zwiastowania NMP w Miedznej; p.w. Św. Izydora w Ruskowie (gm. Platerów), w Sadownem, w Zembrowie; Gostkowie (gm. Szulborze Wielkie); w Zarębach Kościelnych z lat 1882-1900 (z unikatowym obrazem Matki Boskiej Anielskiej, namalowanym na desce w początkach XVII w), Małkini, p.w. Św. Serca Jezusowego (wybudowany według projektu kardynała Jankowskiego),

parafialny p.w. Św. Michała Archanioła w Starejwsi (wybudowany według projektu Bolesława Podczaszyńskiego), p.w. Przemienienia Pańskiego w Zuzeli (gm. Nur), w którym został ochrzczony Kardynał Stefan Wyszyński i p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Ceranowie z 1875 roku (z zabytkową dzwonnica i plebania). Kościół katedralny p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Siedlcach, jest interesującą budowlą sakralną zaprojektowaną przez Zygmunta Zdańskiego, wybudowaną w latach 1905-1912. W Popowie Kościelnym (gm. Somianka) znajduje się z kolei neogotycki kościół z wyniosłą wieżą z boku fasady, wzniesiony w latach 1900-1904 wg projektu architekta Józefa Piusa Dziekońskiego. Obok kościoła znajduje się drewniana plebania z 1838 roku oraz dwa budynki gospodarskie z 1905 roku. Na szczególną uwagę zasługują: dom administracji z wieżą zegarową oraz drewniana stajnia pochodząca z 1. poł. XIX w. i kościół w Liwie, zbudowany w latach 1905-1907. Należy ponadto wymienić kościoły położone w miejscowościach: Brańszczyk, Grębków, Czerwonka (gm. Wierzbno), Nur oraz neogotycki kościół p.w. Św. Zygmunta w Łosicach, wybudowany w latach 1906-1909, kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Starej Kornicy i p.w. Ścięcia Św. Jana Chrzciciela w Mszanej (gm. Olszanka), który jest dawną cerkwią prawosławną wzniesioną w 1914 roku w miejscu cerkwi unickiej. W 1920 roku cerkiew została przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Początkowo funkcjonowała jako kaplica filialna parafii Haydnów, a następnie od 1925 roku była kościołem parafialnym. Interesującą architekturą wyróżnia się także kościół garnizonowy p.w. Serca Jezusowego w Siedlcach wzniesiony w latach 1868-1869. Pierwotnie również była to cerkiew prawosławną. Przykładem okazałego kompleksu cerkwi greko-katolickiej i dawnego klasztoru prawosławnego z poł. XIX w. jest obecny kościół rzymsko-katolicki (dawna cerkiew) i Dom Pomocy Społecznej (dawny klasztor) w Wirowie (gm. Jabłonna Lacka).

Cennymi zabytkami są również drewniane obiekty sakralne z których wymienić można: kościół w Seroczyniu (gm. Sterdyń) z XVIII w., ufundowany przez Stanisława Ossolińskiego, w 1875 roku zamieniony na cerkiew unicką. Obecnie obiekt nie jest użytkowany. W centrum wsi Skibniew (gm. Sokołów Podlaski) usytuowany jest z kolei drewniany kościół z 1723 roku, przebudowany w 1788 roku. Równie interesujące są drewniane plebanie w: Żeliszewie (kościół p.w. Św. Trójcy) i Paprotni (kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja) oraz kościoły: p.w. Św. Jakuba w Przesmykach; parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Starych Szpakach (gm. Stara Kornica) i Rozbitym Kamieniu (gm. Bielany). Warto przy tym zauważyć, że we wsi Barcice (gm. Somianka) znajduje się drewniany kościół pochodzący z 1754 roku parafialny, kwalifikowany jako zabytek klasy „0”. W Makarówce (gm. Huszlew) znajduje się z kolei jedyna w powiecie łosickim drewniana cerkiew grekokatolicka, wzniesiona w 1701 roku z fundacji Karola Stanisława Radziwiłła kanclerza wielkiego litewskiego. W 1935 roku cerkiew została zamieniona na kościół rzymskokatolicki p.w. Zwiastowania Najświętszej Panny Maryi.

Na omawianym terenie wyjątkowo licznie zachowały się: kapliczki, figury i krzyże przydrożne datowane na XVIII-XX w., które stoją przy rozstajach dróg, w szczerym polu, pod lasem, nad rzeką czy też na skraju wsi. Z większością z nich łączą się legendy przekazywane z pokolenia na pokolenie. Do okazałych obiektów w tej grupie, należy czteroboczna pseudokubaturowa, murowana kapliczka z figurą Św. Floriana w Sterdyni. Powszechnie spotykane są kapliczki jedno- lub wielokondygnacyjne w kształcie słupów bądź filarów z wnękami na figury świętych. Jednym ze starszych tego typu obiektów jest barokowa figura przydrożna z 1775 roku w Niemojkach (gm. Łosice). W Gostkowie (gm. Szulborze Wielkie) na czworobocznym, wysokim, murowanym filarze umieszczono piaskową rzeźbę p.w. Św. Jana Nepomucena z 1822 roku. Równie okazała jest kapliczka słupowa z figurą Św. Jana Nepomucena w Węgrowie, wzniesiona na przełomie XVIII i XIX w. W Starejwsi i w Barchowie (gm. Łochów) oraz w Sokołowie Podlaskim znajdują się kapliczki, w których również stoją

drewniane figury Św. Jana Nepomucena. Jednym z najcenniejszych zabytków tego typu na obszarze południowo-zachodniego Podlasia jest drewniana kapliczka słupowa z drewnianą rzeźbą Chrystusa Frasobliwego, postawiona w Ceranowie.

Założenia dworskie i pałacowe

Na obszarze objętym opracowaniem występują zespoły dworskie i pałacowe. Większość z nich znajduje się w rękach prywatnych lub jest siedzibą instytucji i w związku z tym nie są one udostępniane do zwiedzania. Wiele z nich wymaga ponadto gruntownego remontu.

W większości pałace znajdujące się na tym terenie zostały przebudowane w końcu XVIII i na początku XIX w., głównie w stylu klasycystycznym. Przykładem tego typu architektury jest np. pałac w Sterdyni. Największym zespołem pałacowo-parkowym jest kompleks w Siedlcach z Pałacem Ogińskich, wybudowanym przed 1730 rokiem. Gruntowną przebudowę obiektu wykonano w latach 1779-1781, dzięki której pałac otrzymał klasycystyczną bryłę i ostateczny wystrój. Obecnie pałac jest siedzibą rektoratu Akademii Podlaskiej. Pałac znajduje się na południowym skraju parku miejskiego „Aleksandria”. Znajdująca się w zespole kaplica p.w. Św. Krzyża została zbudowana w 1791 roku, dzięki fundatorce Aleksandrze Ogińskiej, a po śmierci księżnej stała się jej kaplicą grobową.

Wyjątkowo rozległy jest także zespół pałacowo-parkowy w Korczewie, zaprojektowany przez architekta Radziwiłłów, Konceniego Boni, rozbudowany później w stylu neogotyckim według projektu architekta Franciszka Jaszczołda. Pałac otoczony jest parkiem w stylu angielskim. Obiekt, dzięki inicjatywie Kuczyńskich, spadkobierców dóbr korczewskich, jest częściowo odrestaurowany. Inną, nietypową architekturą odznacza się pałac w Patrykozach (gm. Bielany), nazywany „Perłą Podlasia”. Pałac powstał na sztucznie wyniesionym wzgórzu, do którego prowadziła długa rampa na ceglanych arkadach, obsadzana szpalerem grabów. Interesujący styl architektury prezentuje także pałac w Ślęzanach z początku XIX w. Okazały obiekt położony malowniczo nad samym Bugiem, stanowi własność prywatną i pełni funkcję centrum konferencyjno-szkoleniowego. Odmianą formę architektoniczną reprezentują pałace w: Ruskowie (obecnie mieści się tam szkoła) i w Ceranowie z 1877 roku, z otaczającym je parkiem krajobrazowym. Najokazalszą rezydencją magnacką na tym terenie jest pałac Radziwiłłów w Starejwszi, pochodzący z XVI w. i wielokrotnie potem przebudowywany. Obecna forma na kształt angielskiego zamczyska z okresu elżbietańskiego, zawdzięcza on pracom modernizacyjnym ukończonym w 1843 roku na zlecenie księcia Sergiusza Golicyna. Wokół pałacu utrzymany jest park krajobrazowy założony w XVII w. i przekształcony w 2. poł. XIX w. Obiekt jest odrestaurowany i stanowi własność Narodowego Banku Polskiego. Ciekawym obiektem jest również pałac w Julinie (gm. Łochów) z 1904 roku, dawna własność Ignacego Paderewskiego. Obecnie jest on siedzibą Powiatowego Domu Dziecka. W sąsiadującym z Wyszkowem Rybieniu Leśnym znajduje się klasycystyczny obiekt pałacowy z 1785 roku. W miejscowości Turna (gm. Korytnica) zachował się zespół pałacowo-parkowy z dawną rezydencją rodu Popielów. Piękna, niespotykana na tym terenie elewacja pałacu pochodzi z 1882 roku i została wykonana według projektu Bolesława Podczaszyńskiego. Obiektem pochodzącym z 1. poł. XIX w. jest murowany pałac wzniesiony dla rodziny Podczaskich w Hruszniewie (gm. Platerów). Nie mniej interesujący jest pałac Ciecierskich w Mordach, z 1. poł. XVIII w., który powstał na miejscu dawnego dworu obronnego. Po przebudowie w końcu XVIII i XIX w. przyjął on styl klasycystyczny. Do pałacu prowadzi barokowa brama wjazdowa z arkadowym przejazdem z połowy XVIII w. Całość otacza park z XVIII w. z pozostałościami dawnych fos i wałów oraz z wieloma gatunkami drzew iglastych. W miejscowości Popowo (gm. Somianka), mieści się neogotycki pałac Leskich z oficyną oraz murowaną stajnią z XVIII w. Wokół obiektu rozciąga się park krajobrazowy z 1. poł. XIX w. Na wschód od Popowa, w miejscowości Kręgi, znajduje się

założenie pałacowo-parkowe z XIX w. Pałac został wybudowany w latach 1820-1830. W otoczeniu zabytkowego parku znajduje się drewniana stajnia z 1. poł. XIX w.

Interesującym przykładem architektury minionych epok są dwory. Wiele z nich znajduje się w powiecie łosickim np.: zespół dworski w Klimczycach tzw. kasztel z 1840 roku oraz murowany dwór z 1830 roku w Sarnakach, czy też murowany dwór w Zabuzu (gm. Sarnaki). W Paplinie (pow. węgrowski) znajduje się z kolei modrzewiowy dwór z XVIII w. wybudowany dla rodziny Glinków. W 1995 roku dwór został zniszczony a posiadłość kupiła rodzina Toczyłowskich, która z wielkim pietyzmem przywróciła dawną jego świetność.

Najstarsze dwory zachowały założenia staropolskiego dworu drewnianego. Zaliczyć do nich można obiekty: w Pogorzelcu (modrzewiowy dworek z XVII w.) i Baczkach (gm. Łochów), dworek należący do rodziny Radzewiczów. Staropolski kształt zachował „Dworek Norwidowski” z końca XVIII w. w Głuchach (gm. Zabrodzie), w którym urodził się i spędził dzieciństwo Cyprian Kamil Norwid. W otoczeniu dworu znajduje się park z połowy XIX w. Klasycystyczny charakter posiadają założenia dworskie w: Dębinkach (gm. Zabrodzie), Dąbrowie (gm. Przesmyki) oraz zachowany w podobnym stylu dwór w Gałkach (gm. Grębków). We wsi Nowa Sucha (gm. Grębków) na terenie zespołu noszącego nazwę „Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego” usytuowany jest obszerny dwór modrzewiowy wzniesiony w 1743 roku określany mianem „Soplicowa”. Jest to obiekt barokowy z alkierzami od strony wjazdu. W 1988 roku zniszczoną posiadłość nabył prof. Marek Kwiatkowski, który rozpoczął gruntowną odbudowę zabytku. Kolejnym przykładem klasycystycznej budowli jest murowany dwór z 1. poł. XIX w. oraz park założony na skarpie rzecznej w Proszewie (gm. Grębków). Interesującym założeniem jest też XIX. w. zespół dworski w Gałkach (gm. Grębków) wraz z otaczającym go parkiem, wybudowany w 1876 roku. Innym ciekawym obiektem jest dawny dwór w Jaktorach, obecnie Chajęty (gm. Dąbrówka). Obiekt powstał u schyłku XVIII w., a w 1912 roku został gruntownie przebudowany. W Kurowicach (gm. Sabnie) usytuowany jest niewielki murowany dwór zbudowany na planie prostokąta. Klasycystyczny charakter posiada też dwór z początku XIX w. w Woli Suchożebrskiej. Bardzo harmonijna bryła obiektu jest przykładem typowego dworu polskiego. Wnętrza urządzone są w stylu nawiązującym do tradycji ziemiańskiej. Interesującą architekturą wyróżniają się również dwory w gminie Huszlew np.: w Kownatach i Bachorzy. Jednym z ciekawszych obiektów położonych w pobliżu Siedlec jest zabytkowy dwór w Chlewiskach (gm. Kotuń) wybudowany w połowie XIX w. dla rodziny Różańskich. Obecnie jest to Dom Pracy Twórczej „Reymontówka”. Dworek ten włącznie z 300 ha gruntów kupiła w 1926 roku wdowa po Władysławie Reymontcie – Aurelia, przeznaczając na ten cel część nagrody Nobla, którą Reymont otrzymał za powieść „Chłopi”.

W Mężeninie (gm. Platerów), na nadbużańskiej skarpie, wśród wiekowych dębów, otoczony schodzącym tarasowo do rzeki parkiem, usytuowany jest okazały budynek dworski z XIX w., dawna własność Jundziłłów. Przed wojną mieściło się tu Towarzystwo Teozoficzne. Obecnie obiekt jest nieczynny i wymaga remontu. W gminie Somianka, w Starym Mysłowcu znajduje się zespół dworski, a w nim dwa budynki z 1898 roku. W miejscowości Gostkowo (gm. Szulborze) zachował się XIX. w. dwór drewniany otoczony parkiem, w sąsiedztwie którego znajduje się zabytkowa kapliczka.

Budownictwo wiejskie

Różnorodność w budownictwie mieszkaniowym zaobserwować można np. w rejonie Puszczy Białej, gdzie dominowała zabudowa kurpiowska. Wspaniałe, dobrze zachowane przykłady zdobnictwa domów w kulturze kurpiowskiej stanowią nieliczne domy w gminie Somianka, w miejscowościach: Zdziebórz, Barcice i Jasieniec. Na budynkach widać ozdoby umieszczone pod dachem i pod oknami, a także pięknie zdobiony ganek. Na tym terenie przetrwało też wiele typowych chałup podlaskich z czterospadowym dachem krytym słomą

oraz oryginalnym zdobnictwem zewnętrznym i stylowym wyposażeniem. Najwięcej zabytkowych budynków drewnianych zachowało się w gminach: Jadów i Korczew. Również we wsi Stare Lipki (gm. Stoczek), można podziwiać wiele starych domostw.

Budownictwo przemysłowe i usługowe

Na omawianym terenie Pasma Bugu i Liwca rozwijał się przemysł związany z rolnictwem. Przykładem takiego budownictwa z XIX w. jest np. cukrownia „Elżbietów” i towarzyszące jej osiedle osiedle mieszkaniowe, które usytuowane są w Sokołowie Podlaskim. Do innych większych zakładów przemysłowych z przełomu XIX i XX w. zaliczyć można: gorzelnie w Ceranowie, Jartyporach (gm. Liw), Starym Bartkowie (gm. Korczew) i Sarnakach. Ten statni obiekt jest obecnie prywatnym zakładem przetwórstwa owocowo-warzywnego.

Nietypową działalność prowadzi rodzina Kruszewskich w Węgrowie, która w północnej części miasta prowadzi zakład ludwisarski, w którym wykonano dzwony znajdujące się na żagłowcu „Dar Młodzieży”. W 1973 roku odlano tu dwa dzwony dla Zamku Królewskiego w Warszawie oraz dzwony dla kościołów w: Brodnicy, Warszawie (p.w. Św. Floriana) i dla fary w Węgrowie.

W Korczewie zachowała się unikalna na skalę Polski, drewniana karczma XVIII i XIX w. Z kolei murowany zajazd z 2. poł. XVIII w. można zobaczyć w Miedznej.

Do okazałych obiektów wśród zabudowań dworskich zaliczyć można spichlerze. Nieliczne z nich zachowały się m.in. w: Korczewie i Starym Mysłowcu (gm. Somianka). Na omawianym obszarze przetrwały również młyny motorowe w: Miedznej, Rudnikach (gm. Repki) i Płatkownicy (gm. Sadowne).

Z kolei młyny wodne zachowały się w najlepszym stanie w: Drażnieniu, Tokarach (gm. Korczew) i Niewiadomej (gm. Sabnie).

Zachowanych jest także kilka wiatraków, które można podziwiać w: Nowym Bartkowie (gm. Korczew), Chybowie (gm. Sarnaki), Ceranowie, Grądach (gm. Sterdyń), Ostromęczynie (gm. Platerów) i Sawicach Broniszach (gm. Repki).

2.2.2. Obiekty kulturowe

Muzea

Na omawianym terenie, oprócz zabytkowych obiektów, istnieją także miejsca o znaczeniu duchowym, do których można zaliczyć: pomniki i miejsca pamięci. Najważniejszym i najtragicznym tego przykładem jest Treblinka (gm. Kosów Lacki), miejsce martyrologii (Treblinka I i Treblinka II), były hitlerowski obóz zagłady. Obecnie jest to Muzeum Walki i Męczeństwa poświęcone pamięci męczeńskiej śmierci ofiar tego obozu, głównie Żydów.

Inne obiekty muzealne znajdują się w następujących miejscowościach:

- Gwizdały (gm. Łochów) – Muzeum Gwizdka,
- Kotuń – Muzeum Pożarnictwa,
- Kosów Lacki – Kolekcja Orła – Godła Polskiego w Publicznym Gimnazjum,
- Liw – Muzeum – Zbrojownia,
- Nowa Sucha – Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego,
- Prostyń - Prywatne Muzeum Etnograficzne,
- Sadowne – Muzeum Regionalne Ziemi Sadowieńskiej,
- Siedlce – Muzeum Regionalne,

- Siedlce – Muzeum Diecezjalne (cenne obiekty sztuki, od 15 października 2004 roku w muzeum znajduje się słynny obraz El Greco *Ekstaza Św. Franciszka*),
- Siedlce – Muzeum Jana Pawła II – muzeum poświęcone papieżowi,
- Skibniew Podawce (gm. Sokołów Podlaski) – Muzeum Sztuki Sakralnej w zespole kościoła parafialnego,
- Sokołów Podlaski – Muzeum – Skansen Ziemi Sokołowskiej,
- Węgrów – Muzeum Tkaniny w Miejskiej Bibliotece Publicznej,
- Wyszaków – Muzeum Miejskie,
- Zuzela – Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Skanseny

Dorobek etnograficzny regionu, jego tradycje i zwyczaje oraz twórczość artystyczną miejscowej ludności obejrzyć można w galeriach i skansenach, występujących na tym terenie we wsiach:

- Borzychy (gm. Liw) – skansen „Wioska Indiańska”,
- Drenowo (gm. Boguty – Pianki) – Skansen Mazowiecko-Podlaski, własność Muzeum Rolnictwa im. Ks. K. Kluka w Ciechanowcu,
- Bojmie (gm. Kotuń) – Galeria Rzeźby Witolda Lorentowicza (rzeźbiarza amatora i poety),
- Wyszaków – Galeria „Zakątek”,
- Siedlce – Galeria Akademicka,
- Siedlce – Galeria Szkolna "NEW ART".

W Paśmie Bugu i Liwca wciąż żywe są tradycje tkactwa ludowego. W wielu domach, np. w Węgrowie spotkać można warsztaty tkackie służące do wyrobu pasiastych tkanin (tkactwo dwuosnowowe). Popularne są również tzw. pasiaki, wykorzystywane jako zapaski, narzuty, kilimy czy nawet derki dla koni. Popularne jest również hafciarstwo i koronkarstwo. Szczególnie piękne wyroby koronkarskie wytwarzane są w miejscowościach: Garnek (gm. Ceranów) i Międzyłes (gm. Miedzna). Wyroby hafciarskie produkowane są na terenie gmin: Kosów Lacki i Sterdyń. Popularność zdobywają też wyroby plecionkarskie ze słomy i wikliny. W ich wytwarzaniu specjalizują się mieszkańcy: Starczewic (gm. Korczew) i Wirów (gm. Jabłonna Lacka). Ceramika wytwarzana jest głównie w celach pamiątkarskich. Nieliczne warsztaty garncarskie pracują w Kołodziażu (gm. Sadowne). Na omawianym obszarze wytwarzane są także: pisanki, palmy, wieńce, pająki i pieczywo ozdobne, których zdobnictwo nawiązuje do obrzędów ludowych. Zanikającą sztuką jest wycinankarstwo, a jego tradycja podtrzymywana jest w okolicach Węgrowa.

Izby pamięci

Izby pamięci występują w miejscowościach:

- Julin (gmina Łochów) – Izba Pamięci poświęcona Helenie i Ignacemu Paderewskim (w szkole podstawowej),
- Jabłonna Lacka – Gminny Ośrodek Kultury – Izba Tradycji Rolniczej,
- Iganie Nowe – Izba pamięci poświęcona bitwie pod Iganiami.

2.2.3. Miejsca ważnych wydarzeń

Na omawianym terenie występują miejsca, które są ważne dla historii tych ziem. Wśród nich można wymienić: pola bitew i walk o wyzwolenie narodowe, miejsca męczeństwa i martyrologii z okresu II Wojny Światowej.

Miejsca pamięci narodowej znajdują się w następujących miejscowościach:

- Bielany – pomnik poświęcony Józefowi Piłsudskiemu,
- Bielany – pomnik-obelisk, poświęcony poległym za Ojczyznę w 1920 roku, wystawiony w 1935 roku,
- Brok – pomnik żołnierza i partyzanta nazywany „Ostrowską Nike”,
- Huszlew – miejsce pamięci słynnej bitwy 34 Pułku Piechoty AK majora Stefana Wyrzykowskiego – „Zenona” (3 km od Huszlewa),
- Iganie Nowe (przy drodze do Siedlec) – pomnik upamiętniający bitwę (rozegrała się podczas powstania listopadowego 10 kwietnia 1831 roku), uważaną przez historyków za największy sukces militarny wojny polsko-rosyjskiej) odsłonięty w 1931 roku,
- Jerzyska – pomnik upamiętniający heroiczną walkę powstańców oddziałów specjalnych AK „Jerzyki” z oddziałami hitlerowskiej dywizji pancerniej,
- Kamieńczyk – miejsce pamięci żołnierzy września 1939 roku oraz pomnik powstańców z 1863 roku,
- Kiełbaski (gm. Stara Kornica) – pomnik poświęcony bohaterskiej walce żołnierzy AK, którzy w okolicach miejscowości Kiełbaski stoczyli bitwę 5 października 1946 roku,
- Kobylany (gm. Stara Kornica) – kopiec upamiętniający tragicznie zmarłych powstańców z okresu powstania styczniowego w 1863 roku,
- Kosów Lacki – obelisk ku czci Marszałka Józefa Piłsudskiego, kopiec – zbiorowa mogiła powstańców z 1863 roku oraz pomnik poległych w latach 1939-1944,
- Podnieśno (gm. Suchożebry) – cmentarz i pomnik jeńców radzieckich, zmarłych i zabitych w dużym obozie funkcjonującym jako filia A Stalagu² 366 w Siedlcach (1941-1942),
- Łosice – pomnik Józefa Piłsudskiego,
- Nur – krzyż „Pod sztandarem” – upamiętniający bitwę stoczoną przez wojska generała Łubieńskiego 22 maja 1831 roku,
- Serpelice – miejsce pamięci żołnierzy września 1939 roku,
- Sarnaki (w rynku) – pomnik – replika rakiety V-2,
- Siedlce – Pomnik Tadeusza Kościuszki. Popiersie Naczelnika ustawione na kolumnie z napisem „Tadeuszowi Kościuszce-Podlasie 1817-1917”,
- Siedlce – pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego zbudowany z głazów granitowych,
- Siedlce – pomnik poświęcony śmierci Żydów z Siedlec i okolic – ofiar II wojny światowej,
- Siedlce – Pomnik Powstańców (1863 r.),
- Siedlce – kolumna toskańska – wzniesiona w 1783 roku kosztem Aleksandry Ogińskiej w związku z planowanym przyjazdem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego,
- Starawieś – obelisk żołnierzy WP oraz ofiar terroru z września 1939 roku,

² *Stalag*, skrót niemiecki od nazwy: *Stammlager für kriegsgefangene Mannschaften und Unteroffiziere*, którym w czasie II Wojny Światowej nazywano niemiecki obóz jeniecki dla szeregowców i podoficerów.

- Sokołów Podlaski (w rynku) – pomnik – obelisk upamiętniający publiczną egzekucję księdza generała Stanisława Brzóska i pomnik z kamienia upamiętniający powstanie styczniowe (1863 r.),
- Sterdyń – mogiła nieznanymi żołnierzy poległych w walce o niepodległość,
- Szaruty – pomnik bitwy z 3 lutego 1863 roku, pod Szarutami, nazwanej „Polskimi Termopilami”,
- Węgrów – pomnik żołnierzy AK, pomnik powstańców poległych w bitwie Powstania Styczniowego i pomnik Lapidarium – poświęcony Żydom,
- Wyszaków – pomnik pamięci Żydów Wyszakowa i pomnik Cypriana Kamila Norwida.

2.2.4. Ośrodki kultu religijnego

W Paśmie Bugu i Liwca występują liczne miejsca kultu religijnego, z których wymienić można:

- Budziszyn (koło Mokobód) – Kult Matki Bożej Budziszynskiej. Kościół pobudowano w miejscu, gdzie w XII w. wydarzył się cud ocalenia przed śmiercią polskich żołnierzy. Umieszczono w nim cudowny obraz Matki Bożej, od którego kiedyś zabłysło światło i zbudziło polskich żołnierzy, dzięki czemu mogli stawić czoła Jadźwingom. Miejsce to wówczas nazwano Zbudzysyn (Zbudziszów), obecnie Budziszyn. W 1818 roku obraz Matki Boskiej przeniesiono z Budziszyna do Mokobód,
- Hołubla (gm. Paprotnia) – Sanktuarium MB Pocieszenia, „Unicka droga krzyżowa” przy kościele p.w. Narodzenia NMP na znak prześladowania unitów podlaskich,
- Mokobody – Sanktuarium Matki Boskiej Budziszynskiej,
- Miedzna – Sanktuarium Maryjne (Matki Bożej Pocieszycielki Strapionych); znajduje się tu, barokowa kaplica z przełomu XVIII i XIX w. usytuowana w miejscu związanym z cudownym obrazem Matki Boskiej Miedzyńskiej,
- Loretto (gm. Wyszaków) – Sanktuarium (centrum formacyjne Zgromadzenia Sióstr Matki Boskiej Loretańskiej),
- Łazówek (gm. Sterdyń) – Sanktuarium Maryjne, z cudownym obrazem Matki Bożej Pocieszenia,
- Prostyń (gm. Małkinia Górna) – Sanktuarium Trójcy Przenajświętszej i Św. Anny,
- Serpelice (gm. Sarnaki) – Sanktuarium Męki Pańskiej, Kalwaria Podlaska,
- Siedlce – Sanktuarium Św. Józefa,
- Sokołów Podlaski – Sanktuarium Miłosierdzia Bożego (miejsce szczególnego kultu obrazu Św. Rocha),
- Węgrów – Sanktuarium Maryjne.

2.2.5. Cykliczne imprezy kulturalne

Bogactwo kulturowe jest dużą wartością omawianego terenu. W wielu miejscowościach gminy Sterdyń: Dziecioły, Paderewek, Sterdyń, Chodzeń i Kiełpinie, tworzą ludowi poci i rzeźbiarze. Liczne są też zespoły folklorystyczne, które kultywują tradycję muzyczną np.: Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Siedleckiej im. Alicji Siwkiewicz *Chodowiaczy z Siedlec* czy zespoły ludowe: *Przesmyczanki, Marysieńki, Sokołowianie, Węgrowianie, Puszcza Biała*.

Na omawianym obszarze działają również współczesne zespoły rozrywkowe: kabaret *Łzy Soltysa*, zespoły tańca nowoczesnego, np. w Siedlcach: Formacja *CARO DANCE*, Formacje Tańca Nowoczesnego *LUZ*, *Małe Podlasie*; Rewia dziecięca *Sylaba* (działająca przy Ośrodku Kultury *Hutnik* w Wyszkwowie), oraz *Faza* i *Aplauz* (działające przy Domu Kultury w Łosicach).

Węgrów

Ogólnopolską rangę posiada odbywająca się co roku impreza folklorystyczna *Europejska Biesiada Weselna*. Impreza ta, połączona z *Festiwałem Obrzędów Weselnych*, odbywa się na zabytkowym rynku w Węgrowie. W sali widowiskowej Węgrowskiego Ośrodka Kultury odbywają się prezentacje konkursowe w kategorii „zespoły obrzędowe”. Festiwal gromadzi kilkudziesięcioletnią widownię i jest „największym weselem w Polsce”. Finał transmitowany jest na żywo przez TVP. Ponadto, corocznie w sierpniu obchodzone są *Dni Węgrowa* (impreza o charakterze patriotyczno-rozrywkowym), które poświęcone są na prezentację historii miasta i jego dokonań. Kolejne, wielkie święto w Węgrowie to *Święto Chleba*, na którym prezentowane są wieńce dożynkowe, tradycyjne ciasta i chleb wiejski. W mieście organizowane są również *Spotkania Literackie* oraz festyn *Warszawiacy w Węgrowie*.

Liw

Na zamku w Liwie organizowane są *Ogólnopolskie Turnieje Rycerskie o Pierścień Księżnej Anny* oraz *Festyn Archeologiczny* w czerwcu, który jest imprezą o charakterze edukacyjno-rekreacyjnym, obejmującą swoim programem prezentacje: dawnego rzemiosła, stroju, sztuki walki oraz tajników archeologii.

Korczew

Ciekawe są coroczne imprezy plenerowe w Korczewie. Latem organizowany jest *Zielony Korczew* – impreza plenerowa o charakterze promocyjno-rozrywkowym, a zimą – *Mistrzostwa Polski w Sprincie Psich Zaprzęgów*, czyli impreza widowiskowa. W pałacu prezentowane są liczne wystawy związane z jego właścicielami: Ostrowskimi i Cyprianem Kamilem Norwidem.

Jabłonna Lacka

Bardzo znanymi cieszącymi się dużym zainteresowaniem wydarzeniami kulturalnym są: *Noc poetów* i *Biesiada Podlaska*.

Brok

Organizowane są tu Dni Broku i Puszczy Białej.

Siedlce

Ważnymi corocznymi wydarzeniami w Siedlcach są: Międzynarodowy Festiwal Piosenki *MALWY* oraz: Festiwal Teatrów Dziecięcych i Młodzieżowych *Srebrna Maska*, Miejski Festiwal Twórczości Dziecięcej i Młodzieżowej, Międzynarodowy Festiwal Pieśni Tańca i Folkloru, Diecezjalny Festiwal Piosenki Regionalnej, Festiwal Młodych Pianistów, Wiosenna Giełda Piosenki, Festiwal Standardów Jazzowych, *Zaduszki Jazzowe* oraz inne wydarzenia: *Dni Siedlec*, *Siedleckie Dni Teatru*, *Ogólnopolskie Spotkania Śpiewających Poezję – Festiwal Poezji Śpiewanej*, *Jesienna Giełda Piosenki*, *Przegląd Teatrów Obrzędowych – Jesienne Wieczory*. Zimą organizowane są: prezentacje kolędowania, jasełek, widowisk bożonarodzeniowych *Kolędnicy*. Co roku studenci Akademii Podlaskiej organizują swoje święto czyli *Jackonalia*.

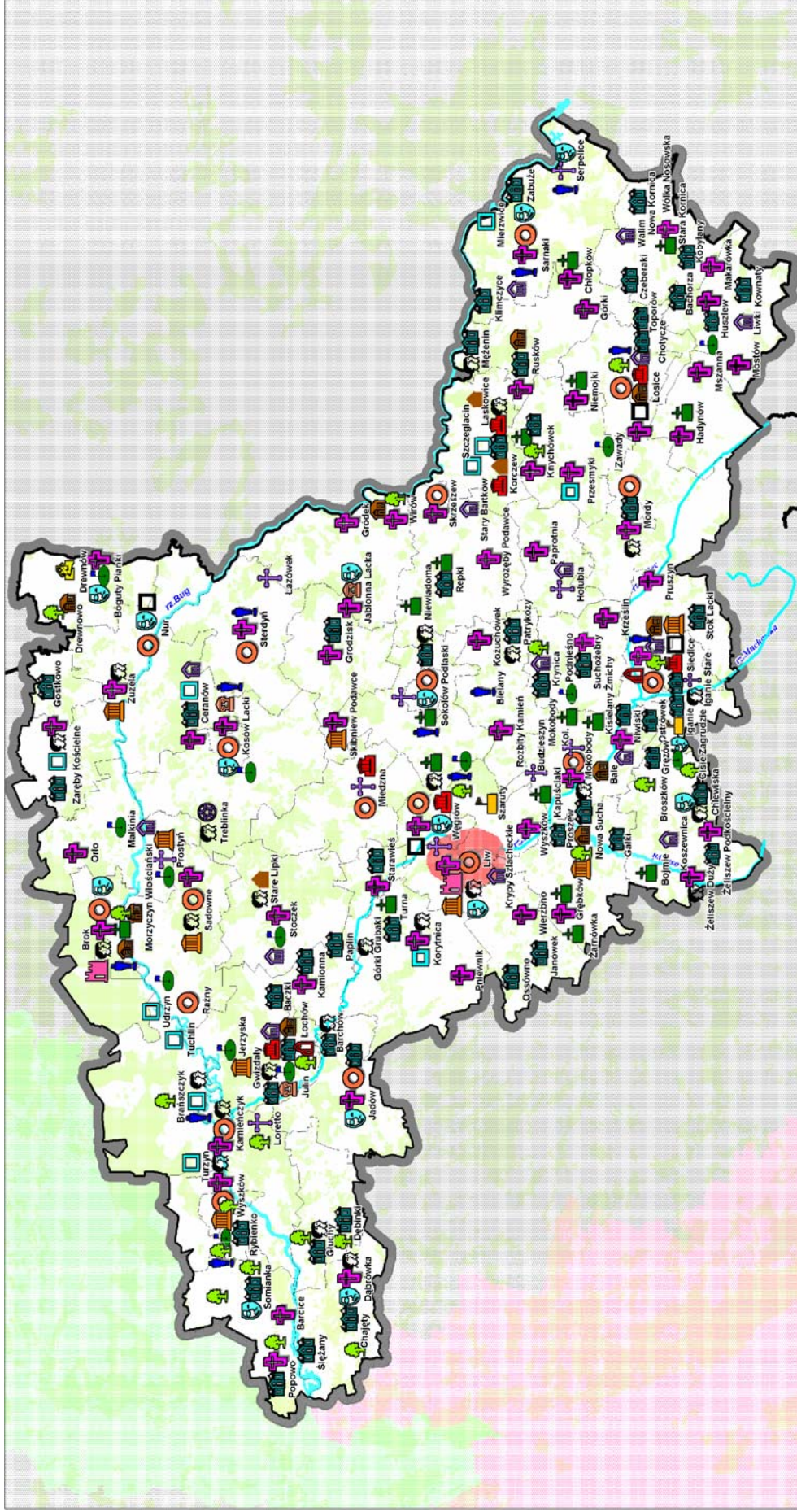
W innych miejscowościach organizowane są następujące cykliczne imprezy turystyczno-kulturalne oraz rajdy rowerowe:

- Bachorza (gm. Huszlew) – zawody jeździeckie,
- Boguty Pianki – *Święty Wieczór* (spotkanie kolędnicze),
- Chlewiska (Dom Pracy Twórczej „Reymontówka”) – *Majówka w Reymontówce*,
- Dąbrówka – *C.K. Norwid – poeta naszej ziemi* – impreza organizowana pod patronatem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Powiatowy Plener Malarski*,
- Drewnów (gm. Boguty Pianki) – *Powiatowe Święto Ziemniaka*,
- Brok – festiwal fantastyki – *Brokilon*,
- Jadów – Plener plastyczny *Jadowskie Klimaty*,
- Janów Podlaski – Patrykozy – Terespol – Rajd rowerowy,
- Kamieńczyk – Zlot Ekologiczny Młodzieży Powiatu Węgrowskiego,
- Kamieńczyk – Ogólnopolski Rajd Turystów Zmotoryzowanych,
- Kisielany Żmichy – Rajd *Powitanie wiosny – topienie Marzanny*;
- Kosów Lacki – *Dni Kosowa, Kosowski Piknik*, Gminny konkurs tradycji wielkanocnych – *Pisanki, Kraszanki, Wyklejanki, Młodzi twórcy i tradycje* (prezentacja teatrów obrzędowych, wystawa rękodzieła ludowego),
- Łochów – festyny łochowskie – *Dni Łochowa, Wakacjada* oraz uroczystości patriotyczne – *Jerzyki*,
- Nur – aktywna działalność zespołu muzycznego *Marzyciele*,
- Mierzvice – Rajd Nadbużański,
- Paprotnia – Korczew – Rajd rowerowy,
- Polinów (gm. Łosice) – zawody jeździeckie (pokaz walk historycznych, walk z Tatarami, husarii, lekkiej jazdy polskiej, odbicie jasyru),
- Przesmyki – *Święto Ziemniaka*,
- Repki – *Powiatowy Przegląd Śpiewaków i Kapel Ludowych, Dziecięca Wiosna Teatralna* – przegląd teatryków dziecięcych,
- Sarnaki – *Dni Sarnak, Wyścig Kolarski Dookoła Podlasia*,
- Serpelice – *Festyn Nadbużański, Biegi Nadbużańskie*,
- Siedlce – Rajd w rocznicę Bitwy pod Iganiami,
- Siedlce – Gródek – Ciechanowiec – Rajd rowerowy *Otwarcie Sezonu Nadbużańskiego*,
- Siedlce – Korczew – Mazowiecki Samochodowy Rajd Turystyczny,
- Siedlce – okolice – Rajd *Szlakiem Walk o Niepodległość*,
- Siedlce – Mierzvice – Rajd *Świętojańsko-Sobótkowy*,
- Siedlce – Paprotnia – Rajd *Szlakiem Unitów Podlaskich*,
- Sokołów Podlaski – *Europejskie Nadbużańskie Spotkania Folklorystyczne*,
- Sokołów Podlaski – *Wojewódzki Festiwal Form Teatralnych*,
- Sokołów Podlaski – *Ogólnodiecezjalny Integracyjny Festiwal Sportu i Zabaw*,

- Somianka – *Dożynki, Ziemniaczana Sobota,*
- Stare Lipki – *Rajd Aktywu Pieszego,*
- Sterdyń – *Dekanalny Przegląd Piosenki Religijnej, Wojewódzki Przegląd Twórczości Dziecięcej,*
- Zaręby Kościelne – *Defilady Kawalerzystów Plutonu Ochotniczego Parafii Rzymsko-Katolickiej* (kawalerzyści zbierają się z okazji wielkich świąt kościelnych i państwowych),
- Zawisty Nadbużne (gm. Małkinia Górna) – *Festiwal Ludowy Kurpi i Podlasia, Nadbużańska Noc Świętojańska,*
- Wiśniew – *Festiwal Kuchni Regionalnej Z wiśniowym smakiem,* zorganizowany po raz pierwszy przez stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Kapitał – Praca – Rozwój, zrzeszające gminy Siedlce, Wodynie, Skórzec, Wiśniew,
- Wyszaków – *Dni Wyszakowa.*

Uwarunkowania kulturowe zostały przedstawione na Mapie 2.

Mapa 2. Uwarunkowania kulturowe

OZNACZENIA	
	granica województwa
	granica opracowania
	granice gmin
	lasy
	wody
	pasmo Wisły
	pasmo Narwi i Omulwi
	sakralne
	zamki
	palace i dwory
	mieszkalne
	gospodarcze, przemysłowe
	zespoly architektury drewnianej
	Obszary i obiekty zabytkowe
	budynki użyteczności publicznej
	dworce
	obronne miejsca pamięci
	pomniki
	cmientarze
	parki
	krajobrazy kulturowe
	Obiekty kulturowe
	miasta historyczne
	zabytkowe układy urbanistyczne
	zabytkowe układy ruralistyczne
	muzea
	skanseny
	izby pamięci narodowej
	Ważne miejsca
	Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince
	miejsca związane z walkami narodowo-wyzwoleńczymi
	miejsca pobytu znanych osobistości
	ośrodki kultu religijnego
	miejsca cyklicznych imprez turystyczno-kulturalnych

Źródło: Opracowanie własne MBPR

2.3. Uwarunkowania z zakresu infrastruktury turystycznej

2.3.1. Baza noclegowa

Baza noclegowa oraz budownictwo lotniskowe są nierównomiernie rozmieszczone na omawianym terenie. W miejscach o największych walorach turystycznych występują skupiska ośrodków wypoczynkowych i budownictwa lotniskowego. Należą do nich gminy: Sarnaki, Brok, Łochów i Somianka. W gminach tych, obok bazy całorocznej, dostępna jest znaczna ilość sezonowych miejsc noclegowych. Obiekty z miejscami całorocznymi znajdują się głównie w Siedlcach, Sokołowie Podlaskim, Węgrowie, Sterdyni i Wyszkowie. Natomiast żadnej oferty wypoczynkowej nie posiadają gminy: Boguty-Pianki, Szulborze i Zaręby Kościelne.

Największą grupę (56%) obiektów bazy noclegowej stanowią gospodarstwa agroturystyczne, które oferują 6,4% miejsc noclegowych sezonowych i prawie 27% miejsc całorocznych. Drugą pod względem liczby obiektów (19,5%) stanowią: hotele, motele, pensjonaty, obiekty hotelarskie oraz Dom Pracy Twórczej. Oferują one 49% miejsc noclegowych całorocznych. Następną grupą są ośrodki wypoczynkowe, które stanowią 15,3% liczby obiektów i oferują 60,6% miejsc noclegowych sezonowych i 21% miejsc całorocznych. Schroniska, kempingi i pola namiotowe mają najmniejszy udział w liczbie obiektów (8,9%), ale znaczny (32%) w liczbie sezonowych miejsc noclegowych.

Budownictwo lotniskowe

Walory środowiska przyrodniczego, a zwłaszcza walory klimatyczne lasów oraz dostępność komunikacyjna sprawiają, że najatrakcyjniejsze tereny omawianego obszaru wykorzystywane są jako tradycyjne miejsca wypoczynku pobytowego i sobotnio-niedzielnego przez mieszkańców Warszawy, Siedlec i Białej Podlaskiej. Koncentracja tzw. „drugich domów” (domów lotniskowych) występuje w następujących gminach i miejscowościach:

- Brańszczyk: Brańszczyk, Turzyn, Trzcianka, Tuchlin, Udrzyn,
- Brok: Brok, Bojany,
- Ceranów: Wszebory,
- Dąbrówka: Kuligów, Ślężany,
- Grębków: Słuchocin,
- Jadów: Urle, Zawiszyn, Iły,
- Korczew: Mogielnica,
- Korytnica: Seklak, Bednarze,
- Liw: Borzychy, Jarnice,
- Łochów: Nadkole, Szumin, Kaliska, Pogorzelec,
- Małkinia: Glina, Rostki,
- Mokobody: Kisielany Żmichy, Zaliwie Szpinki,
- Platerów: Mężenin,
- Sarnaki: Mierzvice Kol., Stare Mierzvice, Serpelice, Kózki,
- Siedlce: Purzec, Wólka Leśna,

- Somianka: Popowo A, Popowo Parcele, Popowo Kościelne, Janki, Barcice, Huta Podgórna, Jackowo Dolne, Jasieniec,
- Sterdyń: Kiełpiniec, Białobrzegi,
- Stoczek: Stare Lipki,
- Wierzbno: Brzeźnik,
- Wyszków: Gulczewo, Ślubów, Deskurów, Drogoszewo, Rybienko Leśne, Kamieńczyk,
- Zabrodzie: Młynarze, Słopsk, Mostówka.

Rozległe kompleksy budownictwa letniskowego są cechą charakterystyczną omawianego obszaru. Obecnie można obserwować odchodzenie od wyznaczania dużych skupisk budownictwa letniskowego na rzecz wykorzystywania opuszczonych zagród lub budowy domków letniskowych wśród istniejącej zabudowy.

Obiekty zbiorowego zakwaterowania

Niezbędnym elementem inwestycji turystycznych jest baza noclegowa. Różnorodność obiektów noclegowych ze zróżnicowanym standardem, a tym samym zróżnicowanymi cenami, decyduje o wyborze miejsca pobytu. Bazę noclegową na omawianym obszarze tworzy 190 obiektów zbiorowego zakwaterowania z 7109 miejscami noclegowymi, z czego 2593 jest miejscami całorocznymi.

Turystycznie obiekty zbiorowego zakwaterowania na omawianym obszarze przedstawia Tabela 1.

Tabela 1. Turystyczne obiekty noclegowe według typu obiektu w roku 2006

Typ obiektu	Liczba obiektów	Miejsca noclegowe		Miejsca (w %)	
		sezonowe	całoroczne	sezonowe	całoroczne
Hotele	7	0	318	0,0	100,0
Motele	4	20	116	14,7	85,3
Pensjonaty	2	0	51	0,0	100,0
Obiekty hotelarskie	23	6	748	0,0	100,0
Ośrodki wczasowe	18	1 612	272	85,6	14,4
Ośrodki kolonijne	7	876	0	100,0	0,0
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	3	220	274	44,5	55,5
Domy Pracy Twórczej	1	0	40	0,0	100,0
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych	1	30	0	100,0	0,0
Schroniska	6	272	75	78,4	21,6
Kempingi i pola namiotowe	11	1 189	0	100,0	0,0
Gospodarstwa agroturystyczne	107	291	699	30,8	69,2
Ogółem:	190	4 516	2 593	63,5	36,5

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Turystyczne obiekty oraz ich liczba w poszczególnych gminach wraz z liczbą miejsc noclegowych (w podziale na sezonowe i całoroczne) przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Obiekty noclegowe według gmin w roku 2006

Gmina	Liczba miejsc noclegowych		Liczba obiektów
	sezonowych	całorocznych	
Brańszczyk	0	132	8
Brok	540	182	9
Ceranów	10	6	2
Dąbrówka	0	36	2
Grębków	0	7	1
Huszlew	0	6	1
Jabłonna Lacka	119	70	6
Jadów	339	6	5
Korczew	6	20	3
Korytnica	0	6	1
Kotuń	20	65	3
Kosów Lacki	134	9	4
Liw	10	51	8
Łochów	777	73	10
Łosice	0	57	3
Małkinia	21	25	4
Miedzna	8	4	2
Mokobody	0	8	1
Mordy	6	5	1
Nur	0	25	2
Paprotnia	0	11	2
Platerów	4	9	2
Przesmyki	0	12	2
Repki	7	34	3
Sabnie	8	6	2
Sadowne	60	49	5
Sarnaki	1 446	337	36
Siedlce miasto	0	375	8
Siedlce	0	91	4
Sokołów Podlaski miasto	0	41	3

Sokołów Podlaski	0	13	2
Somianka	417	200	5
Stara Kornica	0	8	1
Sterdyń	43	162	10
Stoczek	23	15	6
Węgrów miasto	130	87	5
Wierzbno	0	10	1
Wyszków	388	228	13
Zabrodzie	0	87	3
Ogółem:	4 516	2 593	190

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Ośrodki wypoczynkowe³

Walory wypoczynkowe (rzeki, lasy, klimat) i dogodna komunikacja przyczyniły się do powstania na omawianym obszarze wielu ośrodków wypoczynkowych. Dawniej były to obiekty zakładowe, z których większość jest obecnie prywatnych. Liczba miejsc noclegowych (sezonowych i całorocznych) w ośrodkach wypoczynkowych jest bardzo zróżnicowana (Tabela 3).

Tabela 3. Ośrodki wypoczynkowe w roku 2006

Gmina	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	
		sezonowych	całorocznych
Brok	6	510	118
Jabłonna Lacka	1	65	44
Jadów	4	339	0
Łochów	2	400	0
Sarnaki	10	797	184
Somianka	4	397	200
Wyszków	1	0	200
Ogółem:	28	2 513	746

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Ośrodki systematycznie podnoszą standard usług poprawiając warunki zamieszkania i oferując dodatkowe rozrywki takie jak: place zabaw dla dzieci, boiska sportowe, korty tenisowe, baseny, lekcje jazdy konnej, przejażdżki po rzece.

Agroturystyka

W ostatnich latach, w Paśmie Bugu i Liwca, dynamicznie rozwija się agroturystyka. Obecnie prowadzi tu działalność 107 gospodarstw agroturystycznych, które oferują 990 miejsc noclegowych, w tym 699 miejsc całorocznych. Gospodarstwa agroturystyczne

³ Kategoria ta obejmuje ośrodki: szkoleniowo-wypoczynkowe, wczasowe i kolonijne.

oferują szeroki wachlarz atrakcji turystycznych: od możliwości uczestniczenia w pracach gospodarskich poprzez wędkowanie, zbiór owoców runa leśnego do jazdy konnej. Baza agroturystyczna jest w poszczególnych gminach bardzo zróżnicowana (Tabela 4). Szczegółową charakterystykę bazy turystycznej w Paśmie Bugu i Liwca zawiera tabela zamieszczona w Aneksie.

Tabela 4. Baza agroturystyczna w roku 2006

Gmina	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	
		sezonowych	całorocznych
Brańszczyk	6	0	69
Brok	2	0	64
Ceranów	2	10	6
Dąbrówka	2	0	36
Grębków	1	0	7
Huszlew	1	0	6
Jabłonna Lacka	3	5	15
Jadów	1	0	6
Korczew	2	0	20
Korytnica	1	0	6
Kotuń	2	20	25
Kosów Lacki	2	4	9
Liw	8	10	51
Łochów	5	17	43
Małkinia	3	21	0
Miedzna	2	8	4
Mokobody	1	0	8
Mordy	2	6	5
Nur	2	0	25
Paprotnia	2	0	11
Platerów	2	4	9
Przesmyki	2	0	12
Repki	2	7	20
Sabnie	2	8	6
Sadowne	3	0	25
Sarnaki	20	77	98
Siedlce	1	0	10
Sokołów Podlaski	2	0	13
Stara Kornica	1	0	8
Sterdyń	9	43	32
Stoczek	6	23	15
Wierzbno	1	0	10
Wyszków	4	28	15
Zabrodzie	2	0	10
Ogółem:	107	291	699

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Baza gastronomiczna

Baza gastronomiczna stanowi ważny element infrastruktury turystycznej. Większość obiektów noclegowych posiada własną lub gastronomię typu: restauracje, bary, kawiarnie czy stołówki. Bazę gastronomiczną nie związaną z obiektami noclegowymi tworzą głównie bary i punkty małej gastronomii oraz restauracje. Również w wielu gospodarstwach agroturystycznych istnieje możliwość wyżywienia. Baza gastronomiczna na omawianym obszarze jest jednak ciągle niewystarczająco rozwinięta. Przykładowo w gminach: Boguty-Pianki i Zaręby Kościelne brak jest bazy gastronomicznej. Ponadto brakuje obiektów gastronomicznych przy trasach tranzytowych, a baza gastronomiczna rozmieszczona jest nierównomiernie. W menu brakuje potraw kuchni regionalnej opartej głównie na ziemniakach, grzybach i innych „owocach” lasu.

Infrastruktura paraturystyczna

Atrakcyjność turystyczną podnoszą również elementy infrastruktury paraturystycznej takie jak: szlaki turystyczne, ośrodki sportowo-rekreacyjne, wypożyczalnie sprzętu turystycznego, punkty informacji turystycznej, parkingi i inne obiekty (banki, bankomaty, apteki, kościoły, biblioteki, itp.) Ich istnienie uatrakcyjnia i ułatwia pobyt turysty w danym miejscu, a jednocześnie służy stałym mieszkańcom. W sytuacji, gdy ludzie coraz bardziej cenią sobie aktywny wypoczynek, najważniejszymi obiektami infrastruktury paraturystycznej są: ośrodki sportowo-rekreacyjne, wypożyczalnie sprzętu sportowego, punkty informacji turystycznej, szlaki turystyczne, biura podróży.

2.3.2. Ośrodki aktywnego wypoczynku

Ośrodki wypoczynkowe wzbogacają swoje oferty o zaplecze sportowo-rekreacyjne.

Na omawianym obszarze formy aktywnego wypoczynku oferują:

- Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy *Relax* w Serpelicach (gm. Sarnaki), który dysponuje szerokim zapleczem sportowo-rekreacyjnym: salą gimnastyczną, siłownią, kortami tenisowymi, basenem, sauną i wypożyczalnią rowerów. Ośrodek gwarantuje aktywny wypoczynek, w tym turnusy rehabilitacyjne,
- Ośrodek Wypoczynkowo-Survivalowy *Skarpa* w Serpelicach (gm. Sarnaki), który organizuje tzw. szkoły przetrwania,
- Ośrodek Turystyczny *Binduga* w Broku (gm. Brok), który organizuje okolicznościowe spotkania integracyjne w „Chacie Biesiadnej” oraz kuligi, przejażdżki bryczkami. Dysponuje on także kortami tenisowymi oraz utwardzoną płytą boiska do jazdy na rowerze i rolkach,
- Stajnia *BRONCO* w Broku, która oferuje jazdę konną, kuligi, przejażdżki bryczką i saniami oraz organizuje imprezy w ramach *Dni Broku i Puszczy Białej*,
- Ośrodek Wypoczynkowy *Exploris* w Urlach (gm. Jadów) dysponujący rozbudowanym zapleczem sportowo-rekreacyjnym: kortami tenisowymi, boiskiem do koszykówki, siatkówki i kometki, świetlicą wyposażoną w bilard i tenis stołowy, placem zabaw dla dzieci,
- Ośrodek Doskonalenia Kadr Służby Więziennej w Popowie Parcelach (gm. Somianka), gdzie znajduje się przystań z wypożyczalnią sprzętu wodnego oraz istnieje możliwość gry w tenisa, minigolfa, piłkę siatkową i nożną. Można tu także skorzystać z siłowni, wypożyczalni rowerów, sauny, placu zabaw i basenu dla dzieci.

Aktywny wypoczynek: jazdę konną lub naukę tej jazdy oferują:

- stadniny koni w: Bachorzy (gm. Huszlew), Łosicach, Jagodnem i Gręzowie (gm. Kotuń), Żarnówce i Polkowie Sagałach (gm. Grębków), Basinowie (gm. Za-

- brodzie), Nowej Wsi (gm. Kosów Lacki), Budziskach i Świniotopie (gm. Łochów), Rybieniu Leśnym i Tulewie (gm. Wyszaków),
- gospodarstwa agroturystyczne w: Brańszczyku, Dąbrówce, Starejwsi (gm. Liw), Rostkach Wielkich (gm. Małkinia), Mierzwicach Starych, Zabużu (gm. Sarnaki), Drgiczu (gm. Stoczek),
- motele: *Bias* w Wyszkwowie, *Joker* we Frankopolu nad Bugiem (gm. Repki).

Gospodarstwo agroturystyczne w Rybieniu Nowym (gm. Wyszaków) oferuje apiterapię (leczenie pszczołami), która wzmacnia układ krążenia i drogi oddechowe. W pobliżu miejscowości Łazów (gm. Sterdyń) znajduje się z kolei gospodarstwo rybne, które prowadzi komercyjne łowisko ryb.

Ośrodki sportowo-rekreacyjne

Ośrodki sportowo-rekreacyjne stanowią dodatkową ofertę spędzania wolnego czasu. Na omawianym obszarze bazę sportowo-rekreacyjną tworzą głównie boiska szkolne i sale gimnastyczne przy szkołach.

Największą bazą sportową dysponują Siedlce. W mieście znajdują się następujące obiekty sportowo-rekreacyjne:

- stadion lekkoatletyczny z bieżnią tartanową „mondo”,
- stadion piłkarski,
- hala sportowa z widownią na 600 miejsc,
- kryta pływalnia przy Państwowym Gimnazjum Nr 4,
- strzelnica sportowa, przy której działa Klub Strzelectwa Sportowego „Dragon”,
- 4 korty tenisowe,
- sezonowe sztuczne lodowisko,
- strzeżone kąpielisko na zalewie utworzonym na rzece „Muchawka”,
- kręgielnia.

Na terenie miasta działają ponadto szkoły jeździeckie, w tym Akademicki Klub Jeździecki. Działają także profesjonalne studia fitness, aerobiku i siłownie. W Aeroklubie Siedleckim można skorzystać z motolotni. Siedlce stanowią znaczący ośrodek sportu i rekreacji. Działają tu: Miejski Klub Sportowy „Pogoń”, Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy i Ośrodek Przygotowań Olimpijskich.

Inne ważne obiekty sportowe na omawianym obszarze to:

1. Ośrodki sportu i rekreacji:

- OSIR w Sokołowie Podlaskim dysponujący 2 basenami (w tym jeden o wymiarach olimpijskich), zjeżdżalnią, pool-bilardem, grami zręcznościowymi, siłownią, sauną, dwoma trawiastymi pełnowymiarowymi boiskami piłkarskimi i bieżnią,
- Ośrodek Turystyczno-Wypoczynkowy w Gródku nad Bugiem, dysponujący sprzętem sportowym, placem zabaw dla dzieci i strzeżonym kąpieliskiem,
- Ośrodek Kultury i Rekreacji w Broku z bazą sportową i noclegową, z krytym basenem,
- Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Wyszkwowie ze stadionem, boiskami treningowymi, kortami tenisowymi, bieżnią żwirową, urządzeniami lekkoatletycznymi, siłownią, salami ćwiczeniowymi i sauną oraz krytą pływalnią „Błękitna”.

2. Stadiony:

- 2 stadiony Miejsko-Gminnego Klubu Sportowego *Cosovia* w Kosowie Lackim,
- w Łosicach,
- w Mordach,
- w Małkini Górnej,
- w Sterdyni,
- w Węgrowie.

3. Hale sportowe:

- w Małkini (z widownią na około 300 osób),
- w Kosowie Lackim,
- w Bogutach-Piankach,
- w Olszance.

Ponadto w Paśmie znajdują się:

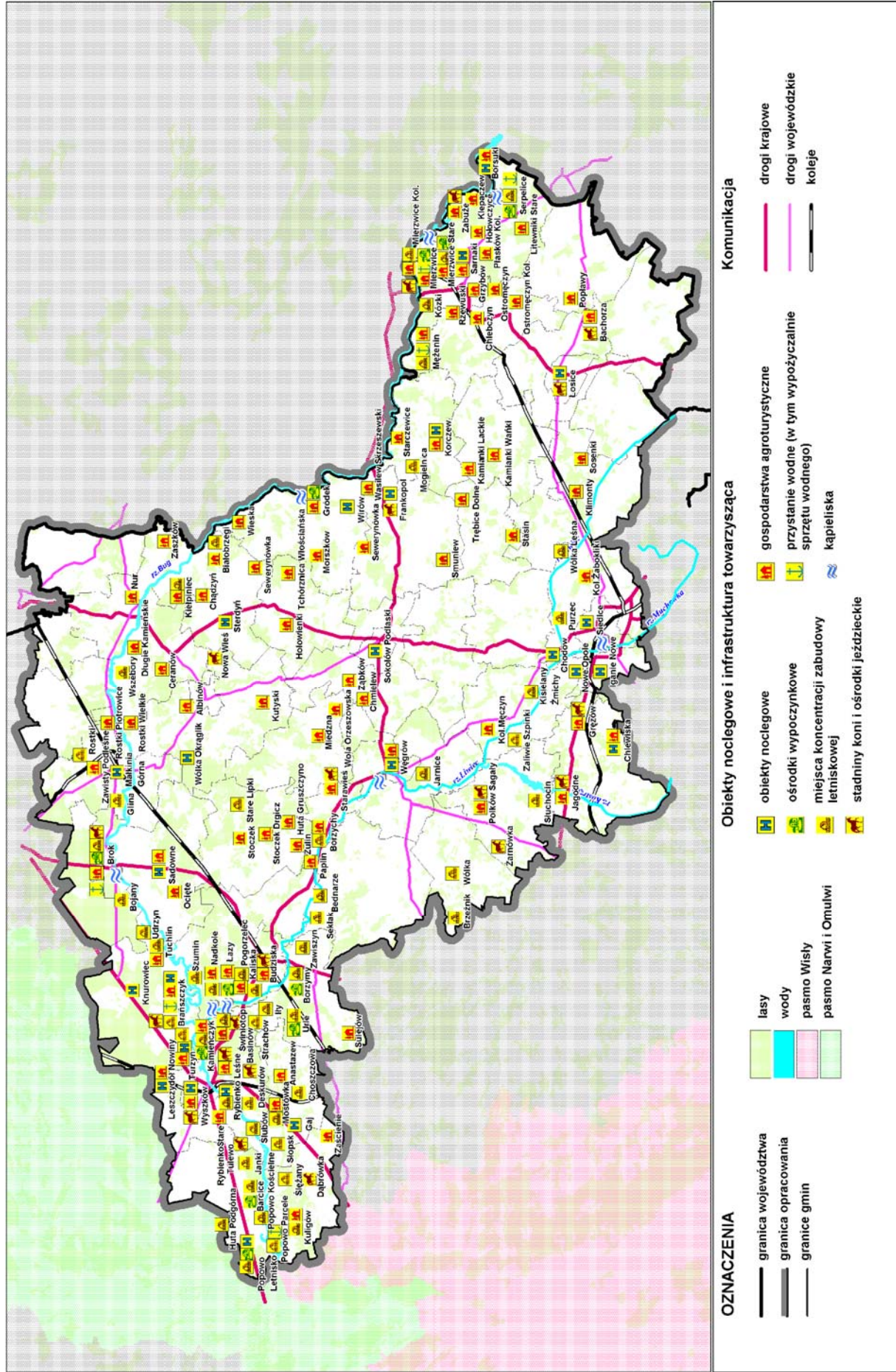
- siłownię w: Sarnakach (przy Ośrodku Wypoczynkowym *Relaks*), Jabłonnie Lackiej, Węgrowie, Zarebach Kościelnych,
- kręgielnię i strzelnicę sportową w Węgrowie,
- basen kryty w Wyszkanie,
- basen w Sadownem.

Wypożyczalnia sprzętu sportowego

Wypożyczalnia sprzętu sportowego, zwłaszcza sprzętu wodnego (kajaków, rowerów wodnych, łódek, itp.) oraz rowerów znajdują się w: Serpelicach (gm. Sarnaki), Broku przy ośrodkach wypoczynkowych, Szuminie (gm. Łochów), Brańszczyku i Popowie-Parcelach (gm. Somianka). Wypożyczalnia kajaków znajduje się w Węgrowie przy Oddziale PTTK. Kajaki, łódki, a przede wszystkim rowery, można wypożyczyć w większości gospodarstw agroturystycznych. W wypożyczalni nie zaspokajają jednak potrzeb w tym zakresie.

Uwarunkowania turystyczne zostały przedstawione na Mapie 3.

Mapa 3. Uwarunkowania turystyczne

Źródło: Opracowanie własne MBPR

2.3.3. Trasy turystyczne

Trasy turystyczne (samochodowe, rowerowe i piesze) umożliwiają poznawanie miejsc interesujących pod względem przyrodniczym i historycznym oraz aktywny wypoczynek.

Najbardziej znana trasa samochodowa w Paśmie Bugu i Liwca to Trasa Polonijna biegnąca z Pułtusza, gdzie znajduje się Centrum Polonijne przez Brok, Zuzelę, Ciechanowiec do Białowieży. Znaną trasą turystyczną jest też trasa z Warszawy przez Tłuszcz, Jadów, Łochów i Sadowne wpadająca w Broku do Trasy Polonijnej.

Do najciekawszych szlaków pieszych należą:

- Główny Szlak Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego im. Teofila Lenartowicza (78 km), oznakowany na czerwono, który biegnie z Kamieńczyka do Pułtusza. W omawianym Paśmie znajduje się fragment tego szlaku o długości 27,4 km,
- Szlak Przez Mateczniki Puszczańskie (38,2 km), oznakowany na żółto. Fragment tego szlaku w obrębie omawianego pasma biegnie od Leśniczówki Tuchlin do Gajówki Próchowo na długości 7,6 km,
- Szlak Leśników (10,5 km) oznakowany na żółto, biegnący ze stacji PKP Dalekie do Leśniczówki Dalekie,
- Okrężny Szlak Leśny (16 km) biegnący ze stacji PKP w Toporze przez Uroczysko Kuźniarki, Czaplowiznę, Uroczysko Chomąta do Topora, oznakowany na żółto,
- Szlak im. Juliana Ejsmonda biegnący z Łochowa, przez Jerzyska, rezerwat Jegiel, Uroczysko Wilżanka, Nadkole do Kamieńczyka. Trasa ma długość około 24 km i oznakowana jest na czarno,
- Szlak Słoneczny (24 km) biegnący z Urli przez Iły, Strachów, Puste Łąki, Nadkole, Kamieńczyk do Rybienia Leśnego, oznakowany na żółto,
- Szlak Popowo Kościelne – Lipniak Majorat (67 km), oznakowany na niebiesko, biegnący między innymi przez rezerwat faunistyczny „Stawinoga”, Pniewo, Porządzie, Długosiodło.

Najdłuższe i najbardziej interesujące pod względem przyrodniczym i historycznym są międzygminne szlaki turystyczne:

- Szlak „Doliną Bugu” (140 km), oznakowany na niebiesko. Szlak rozpoczyna się w Knychówku i biegnie przez Korczew, Gródek, Sadowne do Łochowa,
- Szlak „Doliną Liwca” (83 km), oznakowany na zielono. Szlak zaczyna się w miejscowości Chodów pod Siedlcami i prowadzi przez Mokobody, Liw do Łochowa,
- Nadbużański Szlak Pieszy (320 km), oznakowany na czerwono. Szlak rozpoczyna się w gminie Sarnaki, w miejscowości Kózki, a kończy w Hrubieszowie w województwie lubelskim (30 km szlaku znajduje się w obszarze opracowania),
- Szlak „Bagna, wydmy, uroczyska z bliska” (56 km), biegnący z Łochowa przez Łopiańskie Bagno, Boczkowskie Wydmy, Laski, Dolinę Liwca, Grodzisko, Barchów, Urle Most, Julin, Puste Łąki, Szumin, Wywłokę, Gwizdały, Choinę, Łochów,
- Szlak Nadbużański (54 km), wiedzie przez miejscowości z bogatą przeszłością historyczną. Przebiega on przez: Ciechanowiec, Nur, Zuzelę, Małkinie, Treblinkę I i II, Prostyń, Brok,
- Szlak Wielkiej Przygody biegnący z Sadownego do Kamieńczyka (36 km), oznakowany na czerwono.

Pasma Bugu i Liwca jest atrakcyjne również dla miłośników turystyki rowerowej. Wyżej wymienione piesze szlaki nadają się w większości także i do turystyki rowerowej. Specjalnie wyznaczone i oznakowane szlaki rowerowe to:

- Nadbużański Szlak Rowerowy (420,8 km), jest jedną z najciekawszych tego typu tras na terenie Mazowsza i Podlasia. Szlak przebiega z Wyszkowa do Hrubieszowa przez Wyszków, Kamieńczyk, Sadowne, Treblinkę, Kosów Lacki, Sterdyń, Zembrów, Jabłonnę Lacką, Gródek, Kózki, Mierzvice, Serpelice i dalej już poza obszarem opracowania,
- Szlak Rowerowy „Doliną Liwca” biegnący z Grębkowa do Nadkole przez Suchą, Wyszków, Liw, Węgrów, Julin, Gwizdały i Łazy (92 km),
- Łochowski Szlak Rowerowy (55 km), wiedzie przez najciekawsze i najbardziej urokliwe miejsca gminy Łochów,
- Szlak „Rowerem do Loretto” (58 km) przebiega z Wołomina przez Ostrówek, Tłuszcz, Postoliska, Chrzęsne, Sulejów, Jadów, Borzomy, Urle, Puste Łąki, Loretto, Kamieńczyk, Wyszków,
- Szlak Wytrawnego Rowerzysty (45 km), biegnący z Wyszkowa przez Leszczydół Nowiny, Ochudno, Starą Wieś, Porządzie, Biedaszewo, Lipę, Trzciankę, Brańszczyk do Turzyna,
- Ścieżka rowerowa (39,5 km) biegnąca z Ostrowi Mazowieckiej przez Grabownicę Starą, Brok, Puzdrowiznę, Laskowiznę, Osuchową, Wiśniewo do Ostrowi Mazowieckiej,
- Szlak rowerowy „Do Lustra Twardowskiego” biegnący z Warszawy przez Jadów do Węgrowa (nie oznakowany),
- Trasa rowerowa im. Wojciecha Bogumiła Jastrzębowskiego biegnąca z Ostrowi Mazowieckiej do Broku (13 km).

Na obszarze Pasma Bugu i Liwca istnieje sieć mniejszych szlaków pieszych i rowerowych o znaczeniu lokalnym. Często są one nie oznakowane i istnieją tylko w tradycji turystycznej. Do takich szlaków należą:

- Szlak z Serpelic biegnący w dół Bugu do Kózek (gm. Sarnaki). Jest to jeden z najpiękniejszych szlaków turystycznych Podlasia, biegnący wysokim brzegiem Bugu wzdłuż sosnowych lasów rosnących na wydmach. Szlak można przebyć pieszo, rowerem lub kajakiem,
- Szlak pedagogów i pisarzy przebiega przez Mężenin i Zaborze w gminie Platerów i Łysów (gm. Przesmyki),
- Szlak martyrologiczny w gminie Platerów, przebiega przez: Chłopków, Górki, Rusków, Las Kisielewsczyzna i Mężenin. Trasa biegnie w pobliżu miejsca, gdzie w czasie II Wojny Światowej wydobyto niewybuch rakiety V2,
- Trasa rowerowa „Śladami grodzisk średniowiecznych z XII w.”, wiedzie przez wzniesienia i obwałowania, pozostałości po drewnianych grodziskach w Chłopkowie i Ostromęczynie,
- Trasy rowerowe na terenie gminy Brańszczyk biegnące m.in.: z Turzyna do Ojcowizny i z Nowego Brańszczyka do Udrzyna,
- Szlak PTTK w gminie Sterdyń biegnący z Kamieńczyka do Przewozu Nurskiego przez Matejki, Białobrzegi i Kiełpiniec,

- Szlak pieszy w gminie Liw biegnący z Wyszkowa nad Liwcem do Starejwsi przez Grodzisk, Liw i Węgrów,
- Szlak turystyczny z drogowskazami, gablotami informacyjnymi biegnący z Cernowa do Garnka, o długości 13 km,
- Szlak Budownictwa Drewnianego (szlak pieszy), którego trasa przebiega przez Skansen w Suchej.

W Paśmie Bugu i Liwca funkcjonują również szlaki przeznaczone dla turystyki konnej, np. oznakowany szlak przebiegający przez lasy Nadleśnictwa Łochów.

Wyznaczone i oznakowane są również szlaki wodne. Na rzece Bug funkcjonują różne trasy spływów kajakowych na odcinku od Niemirowa (gm. Mielnik, leżąca poza omawianym obszarem) do Wyszkowa:

- spływ kajakowy po Bugu od Mielnika przez: Osłowo, Mierzvice Stare, Kózki, Wólkę Nadbużańską, Tonkiele do Nura,
- spływ Bugiem na terenie gminy Kosów Lacki,
- spływ kajakowy po Bugu na trasie Serpelice – Drohiczyn – Brok,
- spływ tratwami po Bugu na trasie Gnojno – Serpelice – Klepaczew – Zabuze – Mielnik – Mierzvice.

Szlak kajakowy po Bugu, od Niemirowa (gm. Mielnik) do Serocka, jest dobrze oznaczony (białe znaki kilometrażu, biało-czerwone tyczki przy wyspach i mieliznach oznaczające lewą stronę). Na pokonanie całego szlaku należy przeznaczyć co najmniej 7 dni. Prywatni przewoźnicy oferują spływy po Bugu gondolami i katamaranami na trasie prowadzącej od Serpelic przez Brok do Wyszkowa. Rejsy trwają od 0,5 godziny do 5 dni. Najtańsze i najkrótsze spływy mają charakter krajoznawczy po okolicach Wyszkowa i Serpelic.

Szlaki wodne funkcjonują również na Liwcu:

- szlak wodny rzeką Liwiec, w zależności od stanu wody można przebyć go kajakiem lub pontonem. Szlak zaczyna się w Wyszkowie nad Liwcem, a kończy w do Starejwsi,
- szlak rzeką Liwiec z Węgrowa do Starejwsi,
- spływy kajakowe na trasie: zamek w Liwie – Urle – Bug – Narew – Zalew Zegrzyński – Wisła.

Wybrane trasy i szlaki turystyczne zostały przedstawione na Mapie 4.

2.3.4. Ścieżki edukacyjne

W Paśmie Bugu i Liwca wyznaczono ścieżki edukacyjne prezentujące bogactwo przyrodnicze różnych środowisk: lasów, jeziorok dystroficznych i łąk.

Nadleśnictwo Sarnaki wykonało 2 ścieżki przyrodniczo-leśne w leśnictwach:

- Kisielew i Drażnień. Usytuowanie ścieżki pozwala na praktyczne zapoznanie się z większością zagadnień związanych z gospodarką leśną. Ścieżka przebiega przez wielogatunkowe lasy z dobrze zachowaną strukturą i składem florystycznym. Na trasie umiejscowiono 11 przystanków o tematyce przyrodniczej i historycznej, miejsce postoju pojazdów oraz 2 miejsca odpoczynku z ławkami, stołami i zadaniem,

- Mierzvice. Ścieżka przebiega przez drzewostany liściaste z dobrze zachowaną strukturą siedliskową i wiekową. Posiada 16 przystanków o różnej tematyce, opatrzonych tablicami informacyjnymi. Ścieżka ma kształt pętli o długości około 4 km, którą zwiedza się w czasie 2-3 godzin. Wyposażona jest w miejsce postoju pojazdów i 2 miejsca odpoczynku.

Kolejne dwie ścieżki utworzyła Dyrekcja Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”:

- ścieżka przyrodnicza Trojan, znajdująca się nieopodal rezerwatu „Zabuże”, wytyczona jest na łąkach wokół malowniczego jeziora Trojan. Na ścieżce wyznaczono 6 przystanków przedstawiających zagadnienia związane z Bugiem i starorzeczami tej rzeki oraz historią tego przygranicznego rejonu,
- ścieżka na terenie rezerwatu „Kózki” ma 7 tablic informacyjnych, które pozwalają poznać florę i faunę tego rezerwatu.

Z inicjatywy Dyrekcji Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego utworzono następujące ścieżki przyrodnicze:

- „Korczew – Mogielnica – Korczew” (14 km) na terenie gminy Korczew. Ścieżka ma postać pętli i jest oznakowana kolorem zielonym. Trasę ścieżki można przebyć pieszo lub rowerem. Odkrywa ona wędrowcom wiele tajemnic przyrodniczych i historycznych. Wyznaczonych jest 10 przystanków, przy których ustawiono tablice informacyjne opisujące walory przyrodnicze m.in. rezerwatów „Kaliniak” i „Przekop”. Trasa ścieżki rozpoczyna się w Korczewie, w którym można zwiedzić także ścieżkę dydaktyczną w rezerwacie „Dębniak,
- „Uroczysko Sterdyń” (10 km) znajduje się w kompleksie leśnym Uroczysko Sterdyń, na terenie gminy Ceranów. Zlokalizowano tu 9 tablic dydaktycznych z zagadnieniami dotyczącymi różnych aspektów gospodarki leśnej, środowisk wodnych, biologii bobra itp. Ścieżka kończy się na parkingu leśnym,
- „Uroczysko Ceranów” (12,6 km). Celem utworzenia tej ścieżki było ukazanie bogactwa siedlisk i ekosystemów leśnych wraz z występującymi w nich gatunkami flory i fauny oraz przedstawienie licznych i ciekawych form ochrony przyrody. Ścieżka ma postać pętli, prowadzi drogami leśnymi. Na terenie ścieżki znajduje się 13 przystanków z tablicami informacyjnymi,
- „Torfowisko Kules” (1,6 km), ścieżka usytuowana na terenie gminy Sadowne, przebiega wokół torfowiska, położonego w polodowcowej niecce otoczonej wydmami morenowymi. Na trasie ścieżki znajduje się 8 przystanków z bogato ilustrowanymi tablicami tematycznymi,
- „Jezioro Kałęczyńskie” (9 km), ścieżka prowadzi przez las, na skraju którego znajdują się malownicze jeziora polodowcowe oraz 11 przystanków z tablicami poglądowymi ilustrującymi bogactwo tamtejszych zbiorowisk leśnych,
- „Jerzyki” (3 km) koło miejscowości Jerzyska, ścieżka prowadzi wzdłuż kanału wodnego z żeremiami bobrów. Wyposażona jest w 6 tablic informacyjnych (w tym z tablicą z informacją o życiu bobrów),
- „Morzyczyn – Grabiny „Śladem bocianich gniazd” (18 km), ścieżka przebiega przez obszar gminy Sadowne wyróżniającej się obecnością znacznej liczby bocianich gniazd (120). Ścieżka jest oznakowana kolorem zielonym. Można ją przebyć pieszo lub rowerem. Na jej trasie znajduje się 10 przystanków z tablicami informacyjnymi (w tym z tablicą z informacją o szkodliwości wypalania trawy),

- ścieżka przyrodnicza-rowerowa „Huta Gruszczyno-Treblinka” (31 km), przebiegająca przez teren trzech gmin: Stoczek, Miedzna i Kosów Lacki. Ścieżka jest kontynuacją ścieżki przyrodniczej „Jeziorka Kałęczyńskie”. Przystanek docelowy znajduje się na terenie byłego hitlerowskiego obozu zagłady w Treblince. Na jej trasie znajduje się 15 przystanków i 2 parkingi.

Nadleśnictwo Siedlce utworzyło ścieżkę przyrodniczo-leśną „Sekuła” (2,1 km), która zlokalizowana jest w Uroczysku Sekuła w granicach miasta Siedlce. Ścieżka ma kształt pętli z 8 przystankami tematycznymi. Na trasie ścieżki znajduje się miejsce zabaw dla dzieci, kryta wiata z ławo-stołami i zestaw tablic informacyjnych. Ścieżka przeznaczona jest przede wszystkim dla dzieci i młodzieży szkolnej.

Przy wysypiskach odpadów stałych lub oczyszczalniach ścieków organizowane są ścieżki edukacji ekologicznej, które uczą sposobów segregacji odpadów i ich utylizacji. Przykładem jest ścieżka przy międzygminnym wysypisku śmieci w Gajówce Zachodniej (gm. Stoczek).

Ścieżki edukacyjne zostały przedstawione na Mapie 4.

2.3.5. Punkty informacji turystycznej

W omawianym paśmie turystycznym brakuje punktów informacji turystycznej. Punkty informacji turystycznej utworzono tylko w gminach: Sarnaki, Kosów Lacki, Brok, Stoczek i Łochów. Punkty te funkcjonują przy Gminnych Ośrodkach Kultury lub Gminnych Centrach Informacji. W Wyszkanie działa ponadto sezonowo informacja turystyczna przy Galerii „Zakątek”, a w gminie Jadów istnieje wirtualny punkt informacji turystycznej prowadzony przez Fundację „Urle”. W pozostałych gminach informacje o walorach turystycznych i bazie noclegowej można uzyskać w: urzędach gmin, ośrodkach kultury jak i również w siedzibie Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego (w przypadku gmin położonych w granicach parku). Wszystkie gminy posiadają materiały promocyjne zawierające podstawowe informacje na temat gminy. Są to przeważnie foldery i strony internetowe. Najwięcej folderów promocyjnych i większych publikacji opracowano dla Węgrowa i Sterdyni. W 2006 roku z inicjatywy Nadbużańskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej utworzono Nadbużańską Platformę Internetową (www.nlot.pl), na której można znaleźć informacje o walorach turystycznych gmin wchodzących w skład ww. organizacji. Informacją turystyczną zajmują się także Oddziały PTTK w Siedlcach i Węgrowie.

2.3.6. Biura podróży

Biura podróży funkcjonują w Siedlcach (13), Wyszkanie (2) i w Sokołowie Podlaskim (1). Biura te zajmują się głównie turystyką wyjazdową zagraniczną i krajową. Jedynym organizatorem turystyki lokalnej jest Zespół Pałacowy Ossolińskich w Sterdyni, który organizuje m.in. wyprawy nad Bug, loty balonem nad nadbużańskimi łąkami, oraz degustację win i miodów pitnych. Ponadto oddziały PTTK w Siedlcach i w Węgrowie organizują lokalne imprezy turystyczne oraz oferują przejażdżki bryczką i w siodle, kuligi, biwaki, rajdy rowerowe i spływy kajakowe. Poza tym w Broku organizowane są przejażdżki gondolą po Bugu, a w Serpelicach – tratwami, stateczkiem spacerowym i promem. Również w Wyszkanie organizowane są rejsy gondolą po Bugu oraz spływy kajakowe. Spływy kajakowe organizowane są także na rzece Liwiec.

2.4. Uwarunkowania transportowe

Przez badany obszar przebiega magistrala kolejowa: Warszawa – Białystok – Kuźnica Białostocka – granica Państwa (dawna kolej warszawsko-petersburska) oraz 2 linie

o znaczeniu krajowym: Tuszcz – Wyszaków – Ostrołęka i Siedlce – Hajnówka. Zasadnicze znaczenie dla analizowanego terenu odgrywa pierwsza z wymienionych linii, która przebiega przez tereny gmin: Jadów, Łochów, Stoczek, Sadowne, Małkinia Górna, Zaręby Kościelne i Szulborze Wielkie. Na jej trasie w granicach opracowania znajduje się 11 stacji i przystanków w następujących miejscowościach: Szewnica, Urle, Barchów, Łochów, Ostrówek, Topór, Sadowne, Prostyń, Małkinia, Zaręby Kościelne i Szulborze Wielkie.

Pozostałe 2 linie, ze względu na słaby stan techniczny i związaną z tym małą prędkość pociągów oraz rzadkie kursowanie pociągów, mają mniejsze znaczenie. Linia Tuszcz – Ostrołęka przebiega w granicach opracowania przez gminy: Zabrodzie, Wyszaków, Brańszczyk ze stacjami i przystankami w miejscowościach: Grzegorzewo, Mostówka, Lucynów, Wyszaków, Leszczydół Nowiny i Dalekie Tartak. Linia Siedlce – Hajnówka przebiega w granicach opracowania przez gminy: Siedlce, Mordy, Platerów i Sarnaki, w których znajdują się następujące stacje i przystanki kolejowe: Stok Lacki, Krzymosze, Mordy Stacja, Mordy Miasto, Cierpigórz, Niemojki, Patków, Platerów, Chlebczyn i Fronolów.

Zasadnicze znaczenie dla transportu samochodowego mają drogi krajowe: Nr 8 (Warszawa – Białystok), Nr 19 (Lublin – Białystok), Nr 50 (Mińsk Mazowiecki – Ostrów Mazowiecka), Nr 62 (Serock – Wyszaków – Węgrów – Sokołów Podlaski – Siemiatycze), Nr 63 (Siedlce – Sokołów Podlaski – Zambrów – Łomża) oraz drogi wojewódzkie: Nr 627 (Sokołów Podlaski – Małkinia Górna – Ostrów Mazowiecka), Nr 694 (droga S8: Brok – Małkinia Górna – Nur – Ciechanowiec), Nr 695 (Kosów Lacki – Ceranów), Nr 698 (Siedlce – Łosice – Terespol), Nr 811 (Sarnaki – Konstantynów – Biała Podlaska). Sieć tych dróg uzupełniają drogi powiatowe i gminne, które w znacznej części nie posiadają twardej nawierzchni i wymagają remontów i modernizacji.

Na analizowanym obszarze znajduje się 5 mostów na rzece Bug w ciągach dróg krajowych w: Wyszakowie, Broku, Nurze, Frankopolu, Kózkach i 1 w ciągu drogi wojewódzkiej w Małkini Górnej, przy czym stan tego ostatniego jest bardzo zły.

Komunikacja autobusowa

Linie autobusowe na omawianym obszarze obsługuje PKS oraz przewoźnicy prywatni. Obszar jest dobrze skomunikowany zarówno wewnętrznie, jak i z obszarem całej Polski. Wszystkie gminy posiadają bezpośrednie połączenie z Warszawą.

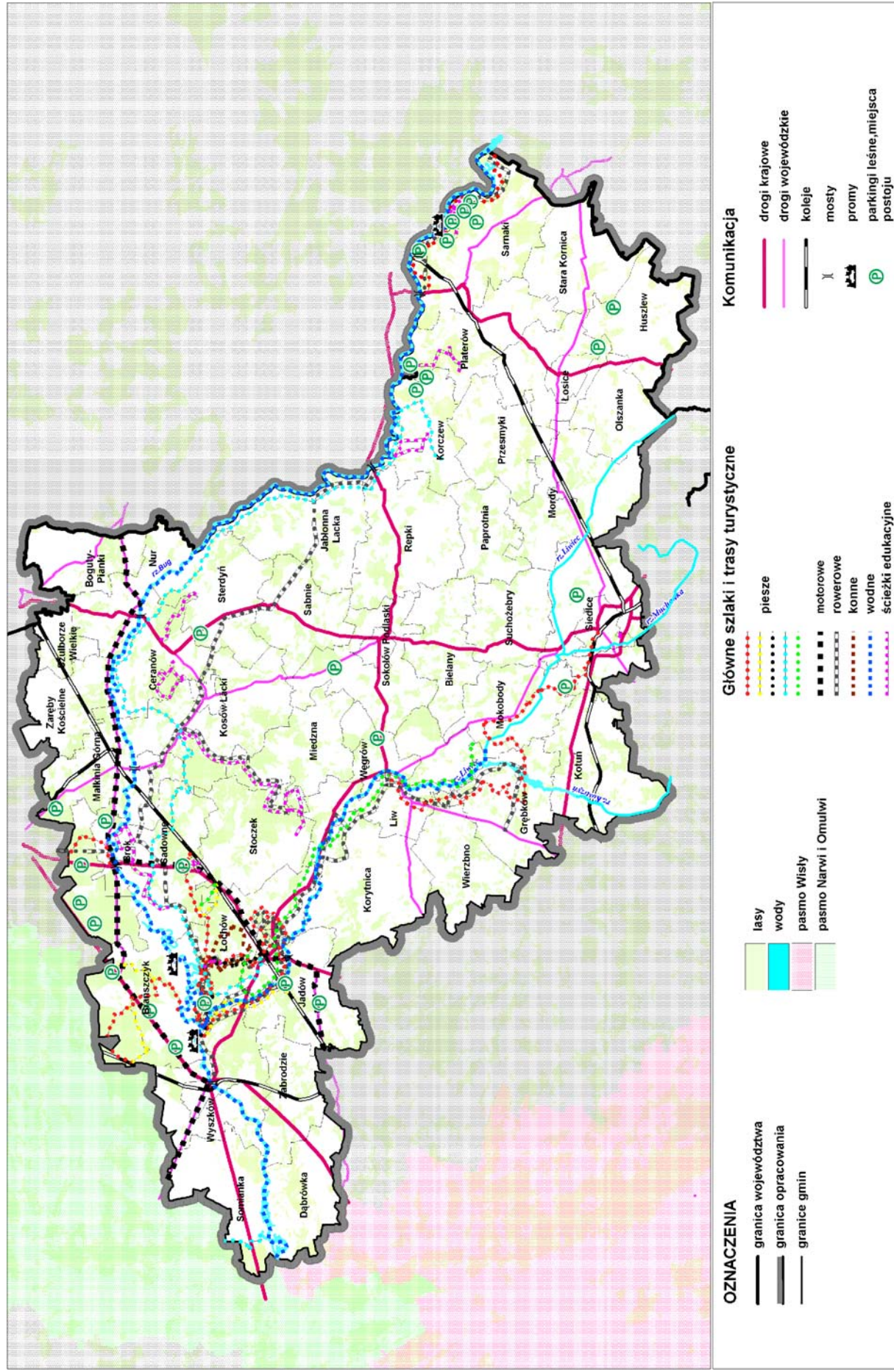
Transport wodny

Na rzece Bug można poruszać się za pomocą małych stateczków, kajaków i tratw. Połączenie obu brzegów rzeki odbywa się za pomocą 2 stałych przepraw promowych: w Trojanie i Kamieńczyku oraz 1 sezonowej w Brańszczyku. W przeszłości istniała także przeprawa pomiędzy gminami Korczew i Drohiczyn. Przywrócenie jej funkcjonowania jest bardzo zasadne, tak samo jak przywrócenie przeprawy promowej pomiędzy gminami: Jabłonna Lacka i Perlejewo.

Nad Bugiem funkcjonują stacje wodne, przystanie kajakowe i wypożyczalnie rowerów. Stacje znajdują się w Serpelicach i Mierzwicach (gm. Sarnaki) oraz przy ośrodkach wypoczynkowych w Broku, Brańszczyku i Popowie Parcelach (gm. Somianka). Przystanie kajakowe znajdują się w Mierzwicach przy Centrum Wypoczynku „EUREKA” oraz w Kuligowie (gm. Dąbrówka). Wypożyczalnie rowerów funkcjonują przy ośrodkach wypoczynkowych w Serpelicach, Mierzwicach i Broku.

Uwarunkowania transportowe zostały przedstawione na Mapie 4.

Mapa 4. Uwarunkowania transportowe i szlaki turystyczne

Źródło: Opracowanie własne MBPR

2.5. Turystyka w przepisach prawa i dokumentach planistycznych

Najważniejsze ustawowe regulacje działalności turystycznej stanowią: *Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku o usługach turystycznych* (Dz. U. Nr 133, poz. 884 z późn. zm.) i *Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 roku o Polskiej Organizacji Turystycznej* (Dz. U. Nr 62 poz. 689 z późn. zm.). Dynamiczny rozwój turystyki w ostatnich latach wymaga między innymi stałego przeglądu i weryfikacji przepisów prawnych w tej dziedzinie, aby ich niedoskonałość nie stanowiła ograniczenia działalności turystycznej.

Rzeczywisty rozwój turystyki znajduje odzwierciedlenie w wielu dokumentach na szczeblu krajowym takich jak: *Strategia rozwoju turystyki* (2002) oraz projekt *Strategii na lata 2007-2013* (2005). Odniesienia do działalności turystycznej występują również w *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego* (M.P. Nr 43, poz. 851 z 2000 roku) i *Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (M.P. Nr 26, poz. 432 z 2001 roku).

Kierunki rozwoju turystyki w województwie mazowieckim zawierają dokumenty programowe samorządu województwa mazowieckiego. W *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)* (2006) wskazuje się znaczącą rolę Mazowsza w polskiej turystyce, zwłaszcza przyjazdowej, biznesowej i urlopowo-wakacyjnej. *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego* (2004) uszczegóławia problematykę turystyki w województwie, wskazując walory przyrodniczo-kulturowe i bazę turystyczną oraz kierunki rozwoju turystyki, a także wskazuje na potrzebę ochrony wartości kulturowych.

Problematyka rozwoju turystyki i ochrony dziedzictwa kulturowego pojawia się także w dokumentach planistycznych jednostek samorządu terytorialnego na szczeblu gminnym i powiatowym. Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego większości gmin zawierają szczegółową analizę wartości kulturowych oraz sposoby ich ochrony. Większość gmin widzi szansę w rozwoju turystyki na swoim obszarze, a zwłaszcza te, które posiadają znaczące walory przyrodnicze i bazę turystyczną. Inne dokumenty opracowywane przez jednostki samorządu terytorialnego tj. strategie rozwoju, plany rozwoju lokalnego i plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniają potrzebę ochrony wartości kulturowych i wykorzystania ich do rozwoju turystyki na swoim obszarze. W dokumentach tych występują między innymi zagadnienia inwestowania w bazę noclegową i gastronomiczną, wyznaczania ścieżek rowerowych i nowych szlaków turystycznych.

3. ANALIZA SWOTMOCNE I SŁABE STRONY

Mocne i słabe strony

Mocne strony	Słabe strony
<p>Sfera przyrodnicza:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Unikalne w skali Polski środowisko odznaczające się wysokim poziomem różnorodności przyrodniczej: krajobrazowej, siedliskowej, gatunkowej 2. Dobrze rozwinięta sieć hydrograficzna 3. Znaczny udział powierzchni objętej różnymi formami ochrony przyrody, w tym Natura 2000 4. Dobre warunki klimatyczne wynikające z niskiego stopnia zanieczyszczenia powietrza 5. Wysoka lesistość i znaczny udział lasów przydatnych do rekreacji 	<p>Sfera przyrodnicza:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zanieczyszczenie wód powierzchniowych, zwłaszcza Bugu i Liwca 2. Niewystarczająca edukacja ekologiczna
<p>Sfera kulturowa:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Liczne i interesujące zabytki 2. Bogata przeszłość, w tym historyczne układy urbanistyczne wielu miast i wsi oraz postacie historyczne m.in. Piłsudski, Napoleon, Norwid, Wyszyński, Dąbrowska, Żeromski, Korczak 3. Ciekawi ludzie żyjący obecnie – kolekcjonerzy, twórcy ludowi 4. Imprezy o charakterze kulturalno-folklorystycznym o znaczeniu ponadregionalnym, krajowym, a nawet zagranicznym np. <i>Biesiada Weselna</i> w Węgrowie 	<p>Sfera kulturowa:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Brak obiektów zabytkowych rangi międzynarodowej 2. Zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych oraz duża liczba zniszczonych obiektów zabytkowych, przez co niedostępnych dla turystów
<p>Otoczenie turystyczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niska gęstość zaludnienia 2. Niski stopień uprzemysłowienia 3. Dobra dostępność komunikacyjna – położenie przy drogach tranzytowych oraz w pobliżu metropolii warszawskiej 4. Dogodne warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego 5. Posiadanie przez jednostki samorządu terytorialnego opracowań: strategie rozwoju, plany rozwoju lokalnego, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz planów zagospodarowania przestrzennego, stanowiących podstawę do występowania o finansowanie przedsięwzięć infrastruktural- 	<p>Otoczenie turystyczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niewystarczająca pod względem ilościowym i jakościowym baza noclegowa i gastronomiczna oraz jej nierównomierne rozmieszczenie 2. Niewystarczająca infrastruktura paraturystyczna: <ul style="list-style-type: none"> – brak szlaków turystycznych ukierunkowanych na walory przyrodnicze, zwłaszcza na najcenniejszy element tego środowiska jakim są zgrupowania ptaków, – brak oznakowania szlaków, – na większości szlaków brak jest odpowiedniego wyposażenia w infrastrukturę typu deszczochrony, ławy, stoły, miejsca do rozpalania ognia, – zbyt mała liczba wypożyczalni sprzętu sportowego, zwłaszcza wypożyczalni rowerów i kajaków,

Mocne strony	Słabe strony
<p>nych związanych z ochroną środowiska oraz składanie wniosków o fundusze unijne, co może pośrednio podnosić atrakcyjność turystyczną</p>	<ul style="list-style-type: none"> – niewystarczająca liczba zagospodarowanych kąpielisk, – niewystarczająca liczba punktów informacji turystycznej – brak biur podróży organizujących imprezy turystyczne w samym Paśmie <ol style="list-style-type: none"> 6. Brak sprawnego systemu promocji turystycznej 7. Wysoki stopień bezrobocia 8. Niski stopień zamożności społeczności lokalnej 9. Brak wyspecjalizowanych kadr do obsługi ruchu turystycznego 10. Brak współpracy i koordynacji działań pomiędzy samorządami i organizatorami turystyki w dziedzinie kultury i turystyki 11. Braki w infrastrukturze technicznej: <ul style="list-style-type: none"> – zły stan dróg, – niewystarczająca ilość przepraw promowych i mostowych 12. Niewystarczający stopień zwodociągowania i skanalizowania obszaru 13. Nieuporządkowana gospodarka odpadami („dzikie wysypiska”)

Szanse i zagrożenia

Szanse	Zagrożenia
<ol style="list-style-type: none"> 1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej Polski 2. Nowe tendencje w turystyce (agroturystyka, turystyka konna, ekoturystyka) 3. Wzrost aktywności turystycznej 4. Możliwość uzyskania dofinansowania przedsięwzięć turystycznych ze środków strukturalnych Unii Europejskiej 5. Rosnący popyt na zdrową żywność, zwłaszcza potraw regionalnych 6. Wzrost znaczenia regionalizmów (odrębności kulturowych), twórczości ludowej 7. Rozwój współpracy samorządów w zakresie rozwoju turystyki (powstanie Nadbużańskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej, działalność Stowarzyszenia Gmin, Powiatów i Regionów Nadbużańskich) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Niska świadomość społeczności lokalnej o potrzebie ratowania zabytków 2. Brak promocji twórców ludowych i ciekawych ludzi mieszkających na obszarze Pasma 3. Utrzymujący się wysoki stopień zanieczyszczenia wód powierzchniowych Bugu i Liwca 4. Możliwość wystąpienia groźnej dla człowieka i środowiska przyrodniczego awarii oczyszczalni ścieków na Białorusi (osadniki w Brześciu) i spływ zanieczyszczeń wodami Bugu do Zalewu Zegrzyńskiego 5. Koncepcja Drogi Wodnej Wschód-Zachód, stanowiącej największe zagrożenie dla walorów przyrodniczych koryta Bugu, jego doliny i utworzonych tu różnych form ochrony przyrody 6. Rosnąca lokalnie presja turystyczna na obszarach o najcenniejszych walorach przyrodniczych (rezerwaty: „Kózki”, „Wydma Mołozewska”) 7. Wysoki stopień zagrożenia pożarowego zabytków, szczególnie drewnianych sakralnych 8. Trudności z wykorzystaniem środków unijnych (brak środków do współfinansowania projektów)

4. Kierunki rozwoju turystyki

4.1. Waloryzacja atrakcji turystyczno-kulturowych

4.1.1. Atrakcje przyrodniczo-krajobrazowe

Obszarami o międzynarodowej randze przyrodniczej są doliny Bugu i Liwca, które w 2004 roku zaliczono do Obszarów Specjalnej Ochrony ptaków w sieci Natura 2000.

Bug płynie szeroką i głęboko wciętą doliną tworząc malownicze meandry i starorzecza. Tylko dzięki zaniechaniu regulacji koryta Bugu zachował on do czasów obecnych zmienną szerokość koryta i zróżnicowaną głębokość oraz liczne rozlewiska i płycizny. Wyjątkowo malownicze doliny Bugu i Liwca oraz głównych dopływów tych rzek można podziwiać z każdego miejsca wzdłuż ich dolin. Wyjątkowo atrakcyjne widoki rozciągają się z krawędzi erozyjnych Bugu. Wysokimi walorami odznaczają się również krawędzie erozyjne doliny Liwca pod Jarnicami (gm. Mokobody). Nieco innym charakterem odznaczają się z kolei rozległe i lokalnie wtórnie zabagnione doliny: Ugoszczy (gm. Stoczek) i Kołodziejki (gm. Korczew).

Niewątpliwie wysokimi walorami przyrodniczymi o randze krajowej są leśne rezerваты przyrody. Obszary te objęte są ochroną prawną i nie są one dostępne dla ruchu turystycznego. Każdy z rezerwatów przyrody można oglądać z dróg przebiegających w pobliżu granic rezerwatów. Szczególnie widoczne są walory rezerwatów: „Dębniak” i „Kaliniak” pod Korczewem oraz „Kózki” (gm. Sarnaki).

Na omawianym obszarze dobrze rozwinięta jest sieć hydrograficzna, na którą składają się rzeka Bug i jej największy lewy dopływ – Liwiec oraz liczne rzeki będące ich mniejszymi dopływami, starorzecza, stawy, oczka wodne i zbiorniki retencyjne. Liwiec jest rzeką o częściowo uregulowanym korycie (górnny bieg) i nizinnym charakterze, dzięki czemu jest szczególnie przydatny do rekreacji (kąpieli, wędkowania i spływów wodnych).

Również atrakcyjne dla rozwoju turystyki są inne dopływy Bugu: Sarenka, Toczna, Myśla, Kołodziejka, Buczynka, Kosówka, Cetynia, Osownica, Turna i Rządza, (lewostronne) oraz Tuchelka, Struga, Brok, Mały Brok, Pukawka, Guzełka i Nurzec (prawostronne).

W dolinach niektórych z ww rzek można podziwiać zanikające torfowiska niskie, zaś w otoczeniu zbiorników wodnych występują enklawy torfowisk przejściowych i wysokich, na których rośnie: łochynia, bagno zwyczajne, welnianka i mchy torfowce.

Lasy występujące na omawianym obszarze są w większości pozostałością dawnych kompleksów puszczańskich położonych w widłach Bugu i Narwi oraz po obu stronach rzeki Bug. Po prawej stronie Bugu występują znaczne fragmenty Puszczy Białej, zaś po stronie lewej są to Lasy Ceranowskie i Miedzyńskie, Bory Łochowskie oraz Puszcza Kamieniecka. Lasy te są przydatne do wykorzystania rekreacyjnego, np. do wędrówek pieszych czy zbioru owoców runa leśnego. Charakteryzują się one odpowiednim mikroklimatem i dużą odpornością na antropopresję (np. wydeptywanie).

4.1.2 Atrakcje kulturowe

Obiekty zabytkowe stanowią ważną atrakcję turystyczną, świadcząc o historii obszaru. W wielu przypadkach zabytki te są przysłowiowym magnesem, przyciągającym turystów. Dla sukcesu turystycznego niezbędna jest odpowiednia promocja obiektów oraz ich oznaczenie i zagospodarowanie najbliższego otoczenia.

Wiele z zabytkowych obiektów ma dla dziedzictwa kulturowego regionu znaczenie unikatowe. Należą do nich najstarsze zabytki, a zwłaszcza jeden z najcenniejszych obiektów historycznego Mazowsza: zespół średniowiecznego zamku książąt mazowieckich w Liwie, zlokalizowany na miejscu drewniano-ziemnego grodu obronnego z XI-XII w. Masywna wieża bramna jest jedyną zachowaną w całości częścią gotyckiej budowli. Innym niepowtarzalnym dziełem tego regionu, jest wspaniała budowla kościoła parafialnego p.w. Św. Andrzeja Apostoła w Broku, łącząca 2 style: gotycki i renesansowy oraz unikatowy obiekt: ruina wieży, która wieńczyła nieistniejącego obecnie zamek.

Wśród zabudowań pałacowych, najokazalszą rezydencją magnacką jest pałac Radziwiłłów w Starejwszi, któremu ostateczną formę nadano, na zlecenie księcia Sergiusza Golicyna, w XIX w.

Na uwagę zasługuje także układ urbanistyczny Węgrowa z zabytkowym rynkiem, typowym na Podlasiu dla miast okresu baroku. Na wyróżnienie zasługuje ponadto układ urbanistyczny miast: Brok, z renesansowym założeniem miejskim i Wyszaków, z klasycystycznym kościołem parafialnym p.w. Św. Idziego. Wśród zasobów dziedzictwa materialnego na obszarze Pasma wyróżniają się: Dom Gdański oraz 2 kościoły w Węgrowie, barokowy kościół drewniany w Zarębach Kościelnych i neogotycki kościół w Gostkowie (gm. Szulborze Wielkie). Wśród zabytków urbanistycznych cenne są zespoły pałacowo-parkowe w: Siedlcach, Rybienku, Zaborowie, Ślężanach i Sterdyni (pałac klasycystyczny) oraz dwory i zespoły dworsko-parkowe w: Głuchach, Huszlewie i Suchej. Szczególnie cenne są kościoły: renesansowy w Knychówku (gm. Korczew), barokowe w Sterdyni i Wyszakowie (gm. Liw) oraz klasycystyczne w: Jabłonnie Lackiej, Mokobodach i Wyrozębach Podawcach (gm. Repki). Inne ważne zabytki sakralne znajdują się: w Brańszczyku, Barcicach (gm. Somianka), Kamieńczyku i Nurze.

Charakterystyczna na tym terenie jest drewniana zabudowa mieszkaniowa występująca w Urlach, Starych Lipkach, Liwie, Korczewie, Laskowicach, Szczeglacinie. Przykładem budownictwa przemysłowego z XIX w. jest cukrownia „Elżbietów” i towarzyszące jej osiedle dla pracowników w Sokołowie Podlaskim. Cenne zabytki techniki, takie jak młyny motorowe, występują w: Miedznej, Rudnikach (gm. Repki) i Płatkownicy (gm. Sadowne). Młyny wodne znajdują się w: Drażniewie, Tokarach (gm. Korczew) i Niewiadomej (gm. Sabnie). Wiatraki zachowały się w Nowym Bartkowie (gm. Korczew), Chybowie (gm. Sarnaki), Ceranowie, Grądach (gm. Sterdyń), Ostromęczynie (gm. Platerów) i Sawicach Broniszach (gm. Repki). Z obiektów użyteczności publicznej, zachowała się drewniana karczma w Korczewie.

4.2. Priorytety Pasma

Analiza atrakcyjności turystycznej analizowanego Pasma pozwala na wytyczenie wiodących form turystyki, poprzez określenie tych obszarów, na których powinny koncentrować się działania rozwojowe i promocyjne niniejszego programu.

Określając priorytety, uwzględniono specyfikę uwarunkowań przyrodniczo-kulturowych oraz obecną infrastrukturę turystyczną i możliwości komunikacyjne z głównymi ośrodkami miejskimi. Nadrzędnym, przestrzennym priorytetem tego Pasma jest rozwijanie agroturystyki oraz rekreacji, co stymuluje rozwój lokalny, związany ze wzrostem zatrudnienia w działalności pozarolniczej. Rozszerzenie oferty turystycznej w formie agroturystyki odnosi się do obszarów położonych wzdłuż dolin: Liwca i Bugu oraz na pobliskich terenach wiejskich.

Rozwój rekreacji należy wzmacniać na terenach od dawna w ten sposób wykorzystywanych. Rejony te wskazano w dokumentacjach i planach ochrony obu parków krajobrazowych. Są to obszary już zainwestowane pod względem rekreacyjno-letniskowym, położone w ujściowym biegu Liwca i na wybranych obszarach doliny Bugu. Nowe ośrodki rekreacyjno-turystyczne z pełnym wyposażeniem, a przede wszystkim dostosowane do naturalnej

pojemności turystycznej należałoby lokalizować z uwzględnieniem położenia obszarów przyrodniczo wrażliwych. Dotyczy to zwłaszcza siedlisk i gatunków fauny i flory zamieszczo-nych w odpowiednich załącznikach do dyrektyw dotyczących tworzenia sieci Natura 2000.

Kolejnym priorytetem jest rozwijanie turystyki przyrodniczej, ale tylko na wydzielonych obszarach nie kolidującej z zachowaniem wysokich walorów przyrodniczych.

Uwzględniając dziedzictwo kulturowe Pasma Bugu i Liwca, ważne jest wzmocnienie roli miasta Węgrowa. Ponadto zaproponowano wzbogacenie oferty tego miasta o możliwości aktywnego wypoczynku.

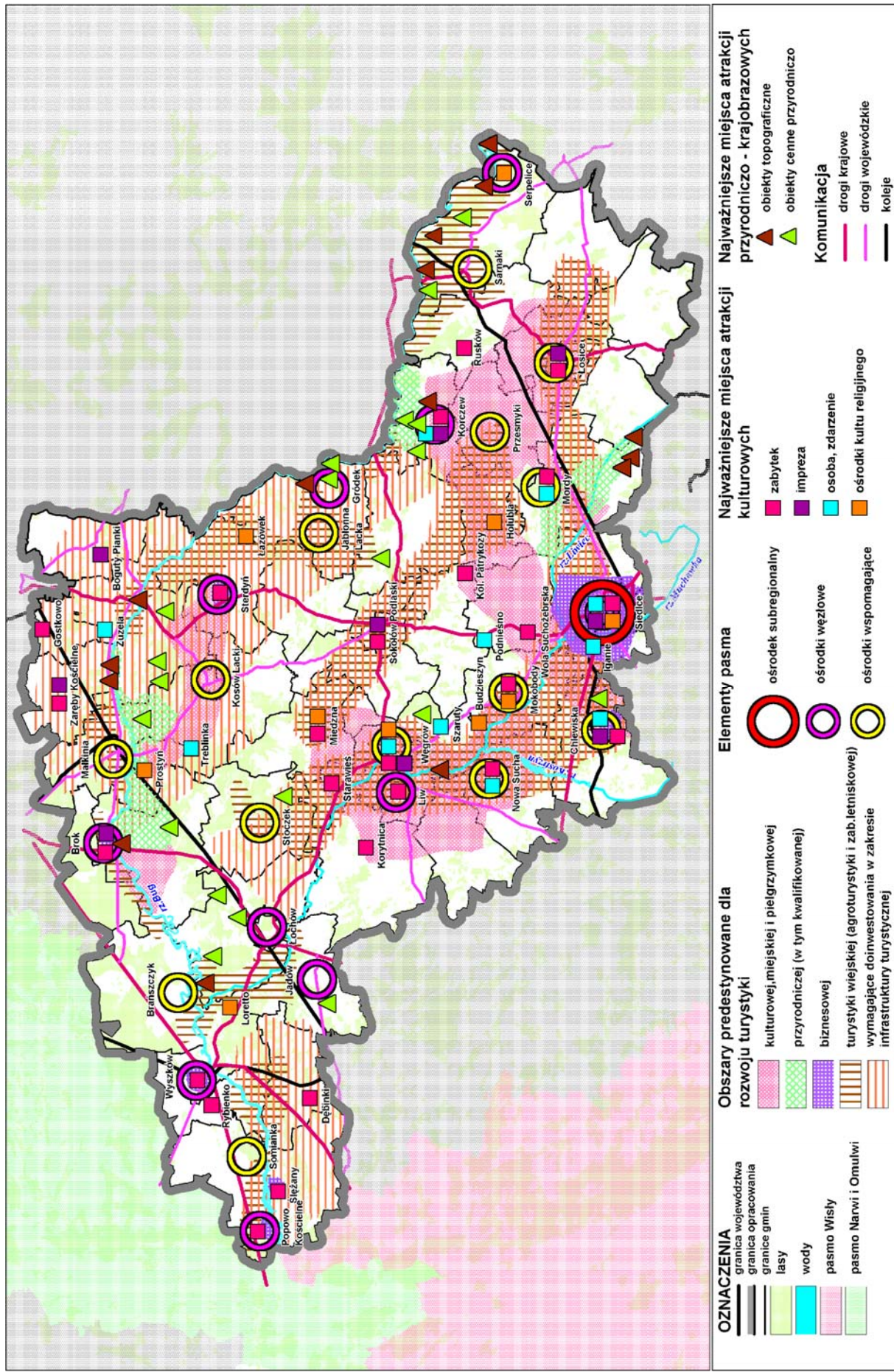
Priorytetem jest także umacnianie turystyki kulturowej powstałej na bazie kultywowa-nych tradycji regionalnych oraz dóbr kultury materialnej. Wśród priorytetów Pasma należy wskazać na możliwość wyznaczenia szlaków związanych z wybitnymi postaciami, takimi jak: Cyprian Kamil Norwid, Stefan Żeromski, Teofil Lenartowicz, Helena Mniszkówna, Maria Konopnicka, Maria Dąbrowska, Julian Ursyn Niemcewicz, Prymas Tysiąclecia Kardynał Stefan Wyszyński, król Stanisław August Poniatowski, Józef Piłsudski, Ignacy Mościcki, Edward Rydz-Śmigły, Maria Skłodowska-Curie. Na tej bazie powstała koncepcja połączenia w jeden szlak turystyczny miejsc związanych z polskimi przedstawicielami świata literatury i z wybitnymi osobistościami co spowoduje, że szlak znajdzie swoich odbiorców zarówno wśród dzieci, młodzieży, jak i osób starszych.

Ze względu na sprzyjające warunki klimatyczne proponuje się przywrócenie świetności: Urłom, Rybienku i miastu Brok. Wszystkie te miejscowości były kiedyś znanymi w całej Polsce miejscowościami wypoczynkowymi przyciągającymi polską elitę towarzyską. Jedynie Brok nie utracił po II wojnie światowej swego letniskowego charakteru. Konieczne jest zatem inwestowanie w bazę noclegową i gastronomiczną oraz rozszerzenie oferty kulturalno-rozrywkowej.

4.3. Kierunki i rodzaje ruchu turystycznego

W Paśmie Bugu i Liwca wyróżnione zostały obszary o wyjątkowych walorach przydat-nych do wdrażania turystyki: przyrodniczej, kulturowej i innych pozostałych form (Mapa 5).

Mapa 5. Koncepcja pasma turystyczno-kulturowego

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.3.1. Turystyka przyrodnicza

Obszary predestynowane dla rozwoju turystyki przyrodniczej są położone w dolinach: Bugu i górnego Liwca, na których występuje wyjątkowa koncentracja walorów przyrodniczych. Na obszarze tym wyznaczono potencjalne szlaki ornitologiczne:

- w dolinie Bugu: „Starorzeczka Bugu” pod Prostynią (gm. Sadowne i Małkinia Górna) oraz „Taras zalewowy Bugu” (gm. Korczew),
- w dolinie Liwca: „Szlak bocianich gniazd” (gm. Mordy, Olszanka i Siedlce).

4.3.2. Turystyka miejska, kulturowa i pielgrzymkowa

Odpowiednim dla rozwoju turystyki kulturowej jest rejon ograniczony miejscowościami: Korczew, Siedlce i Chlewiska (gm. Kotuń). Kolejny obszar cechuje duża liczba zabytków, często o charakterze sakralnym. Obszar wyznaczony został w oparciu o skrajnie położone miejscowości: Budziszyn, Nowa Sucha, Starawieś, Liw, Węgrów. Następny obszar wyznaczają miejscowości: Kosów Lacki, Prostyn, Sterdyń i Ceranów. Ostatni, najmniejszy obszar obejmuje miejscowości: Brok, Sadowne i Rażny.

Głównymi ośrodkami turystyki pielgrzymkowej są:

- Budziszyn (gm. Mokobody) – miejsce kultu Matki Bożej Budziszyskiej,
- Hołubla (gm. Paprotnia) – Sanktuarium MB Pocieszenia, „Unicka droga krzyżowa” przy kościele p.w. Narodzenia NMP,
- Miedzna – Sanktuarium Maryjne Matki Bożej Pocieszycielki Strapionych, usytuowana w miejscu związanym z cudownym obrazem Matki Boskiej Miedzińskiej,
- Mokobody – Sanktuarium Matki Boskiej Budziszyskiej,
- Prostyn – Sanktuarium Przenajświętszej Trójcy i Św. Anny. Świątynia stoi w miejscu, w którym według dokumentów biskupów łuckich w 1510 roku objawiła się Św. Anna.

Mniej znanymi, ale równie cennymi miejscowościami związanymi z turystyką pielgrzymkową są:

- Loretto (gm. Wyszaków) – Sanktuarium Matki Boskiej Loretańskiej,
- Łazówek (gm. Sterdyń) – Sanktuarium Maryjne,
- Serpelice (gm. Sarnaki) – Sanktuarium Męki Pańskiej,
- Siedlce – Sanktuarium Św. Józefa,
- Sokołów Podlaski – Miejsce szczególnego kultu (obraz Św. Rocha).

4.3.3. Turystyka biznesowa i konferencyjna

Turystyka biznesowa i konferencyjna dotyczy osób, podejmujących podróże w celu uczestniczenia w szkoleniach, seminariach, zjazdach i konferencjach. Ten rodzaj turystyki ma charakter grupowy, krótkotrwały i elitarny. Występuje on w miejscowościach: Siedlce, Sterdyń, Chlewiska, Brok, Popowo Kościelne (gm. Somianka), Ślężany (gm. Dąbrówka), Wyszaków.

4.3.4. Turystyka wiejska

Turystyka wiejska rozwija się w oparciu o walory przyrodnicze i krajobrazowe. Najatrakcyjniejsze tereny omawianego pasma wykorzystywane są jako tradycyjne miejsca wypoczynku (głównie sobotnio-niedzielnego) przez mieszkańców: Warszawy, Siedlec i Białej Podlaskiej. Koncentracja tzw. „drugich domów” dotyczy gmin: Sarnaki, Platerów, Korczew, Mokobody, Brok, Stoczek, Jadów, Łochów, Dąbrówka, Wyszaków i Somianka.

W ostatnich latach rozwinęła się nowa, atrakcyjna forma aktywnego wypoczynku jaką jest agroturystyka. Umożliwia ona uczestniczenie w pracach gospodarskich, kontakt z lokalnym folklorem, a rolnikom zapewnia dodatkowe źródło dochodu. Gospodarstwa agroturystyczne działają głównie w gminach: Sarnaki, Sterdyń, Liw, Łochów i Stoczek.

O rozwoju agroturystyki świadczy nie tylko liczba gospodarstw, ale i jakość świadczonych przez nie usług, czego wyrazem jest zdobycie w 2004 roku, przez gospodarstwo ze wsi Klepaczew (gm. Sarnaki), pierwszego miejsca w ogólnopolskim konkursie „Zielone Lato”. Również w 2006 roku gospodarstwa agroturystyczne były doceniane w konkursach krajowych i wojewódzkich. Przykładowo, gospodarstwo agroturystyczne ze wsi Brzeźniki (gm. Wierzbno) zostało wyróżnione w konkursie ogólnopolskim „Fundusze Unii Europejskiej a mój mały biznes turystyczny”.

4.4 Model Pasma – główne elementy

Głównymi elementami pasma turystycznego Bugu i Liwca są ośrodki węzłowe oraz wspomagające uwarunkowane potencjałem przyrodniczo-kulturowym. Potencjał turystyczny wyłącznie w formie walorów przyrodniczo-kulturowych nie może funkcjonować bez infrastruktury turystycznej. Niezbędna jest odpowiednia baza noclegowa i gastronomiczna oraz szlaki i trasy turystyczne, obiekty sportowo-rekreacyjne, punkty informacji turystycznej.

4.4.1. Ośrodki węzłowe

W Paśmie Bugu i Liwca wyróżniono następujące ośrodki węzłowe o dużym znaczeniu dla turystyki:

- Siedlce – turystyka kulturowa i konferencyjna,
- Serpelice – turystyka wypoczynkowa i krajobrazowa,
- Korczew – turystyka kulturowa, krajobrazowa i agroturystyka,
- Gródek – turystyka krajobrazowa i wypoczynkowa,
- Liw – turystyka kulturowa, weekendowa, krajobrazowa oraz wiejska,
- Brok – turystyka weekendowa, konferencyjna, wypoczynkowa, wiejska i krajobrazowa,
- Sterdyń – turystyka konferencyjna i krajobrazowa,
- Jadów – turystyka pobytowa, letniskowa, krajobrazowa,
- Łochów – turystyka pobytowa (wypoczynkowa), krajobrazowa i letniskowa, agroturystyka,
- Popowo – turystyka wypoczynkowa, letniskowa, krajobrazowa i konferencyjna,
- Wyszaków – turystyka konferencyjna, krajobrazowa, agroturystyka, turystyka pobytowa.

4.4.2. Ośrodki wspomagające

Dla turystyki i dalszego jej kształtowania istotne znaczenie mają ośrodki wspomagające, do których należą następujące miejscowości:

- Sarnaki – turystyka letniskowa, krajobrazowa i agroturystyka,
- Jabłonna Lacka – turystyka krajobrazowa i agroturystyka,
- Kosów Lacki – turystyka kulturowo-krajobrazowa,
- Mordy – turystyka kulturowo-krajobrazowa,
- Przesmyki – turystyka kulturowo-krajobrazowa,
- Łosice – turystyka kulturowa, agroturystyka,
- Chlewiska – turystyka kulturowa i konferencyjna,
- Mokobody – turystyka pielgrzymkowa, turystyka letniskowa,
- Sucha – turystyka kulturowa,
- Stoczek – turystyka letniskowa i agroturystyka,
- Węgrów – turystyka kulturowa,
- Małkinia – turystyka wiejska (letniskowa i agroturystyka),
- Brańszczyk – turystyka letniskowa, agroturystyka,
- Somianka – turystyka letniskowa, krajobrazowa.

4.4.3. Powiązania komunikacyjne Pasma

Na ruch turystyczny i dalszy jego rozwój ma bezpośredni wpływ dostępność komunikacji. Komunikacja na badanym obszarze odbywa się poprzez sieć dróg kolejowych, samochodowych oraz przez sieć szlaków pieszych, rowerowych i wodnych.

Komunikacja w omawianym Paśmie ulegnie poprawie w wyniku przewidywanych inwestycji drogowych takich jak: przebudowa drogi wojewódzkiej Nr 627 na odcinku Ostrów Mazowiecka – Sokołów Podlaski z budową nowego mostu na Bugu, przebudowa drogi krajowej Nr 19 z budową nowego mostu na Bugu, kapitalny remont mostu na Bugu w ciągu drogi krajowej Nr 62. Stale następuje również poprawa nawierzchni dróg powiatowych i gminnych.

Istniejącą sieć szlaków i tras turystycznych uzupełniono, w ramach prac Oddziału Terenowego MBPR w Siedlcach, o propozycję szlaków zaproponowanych w 2 kategoriach:

• Szlaki ornitologiczne:

- „Starorzeczka Bugu”,
- „Taras zalewowy Bugu”,
- „Szlakiem bocianich gniazd górnego Liwca”.

• Szlaki kulturowe:

- „Śladami znanych osób”,
- „Zabytkowy szlak gminy Somianka”,
- „Pielgrzymkowo-zabytkowy Małkinia – Zuzela”,
- „Szlak przyrodniczo-kulturowy między Liwcem a Bugiem”.

Szczegółowy przebieg i opis szlaków przedstawiono w rozdziale 4.5.

Obszar Bugu i Liwca znalazł się również w obszarze działań Nadbużańskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej, która w ramach produktu turystycznego „Śladami Nadbużańskich Tajemnic” proponuje wyznaczenie następujących tras:

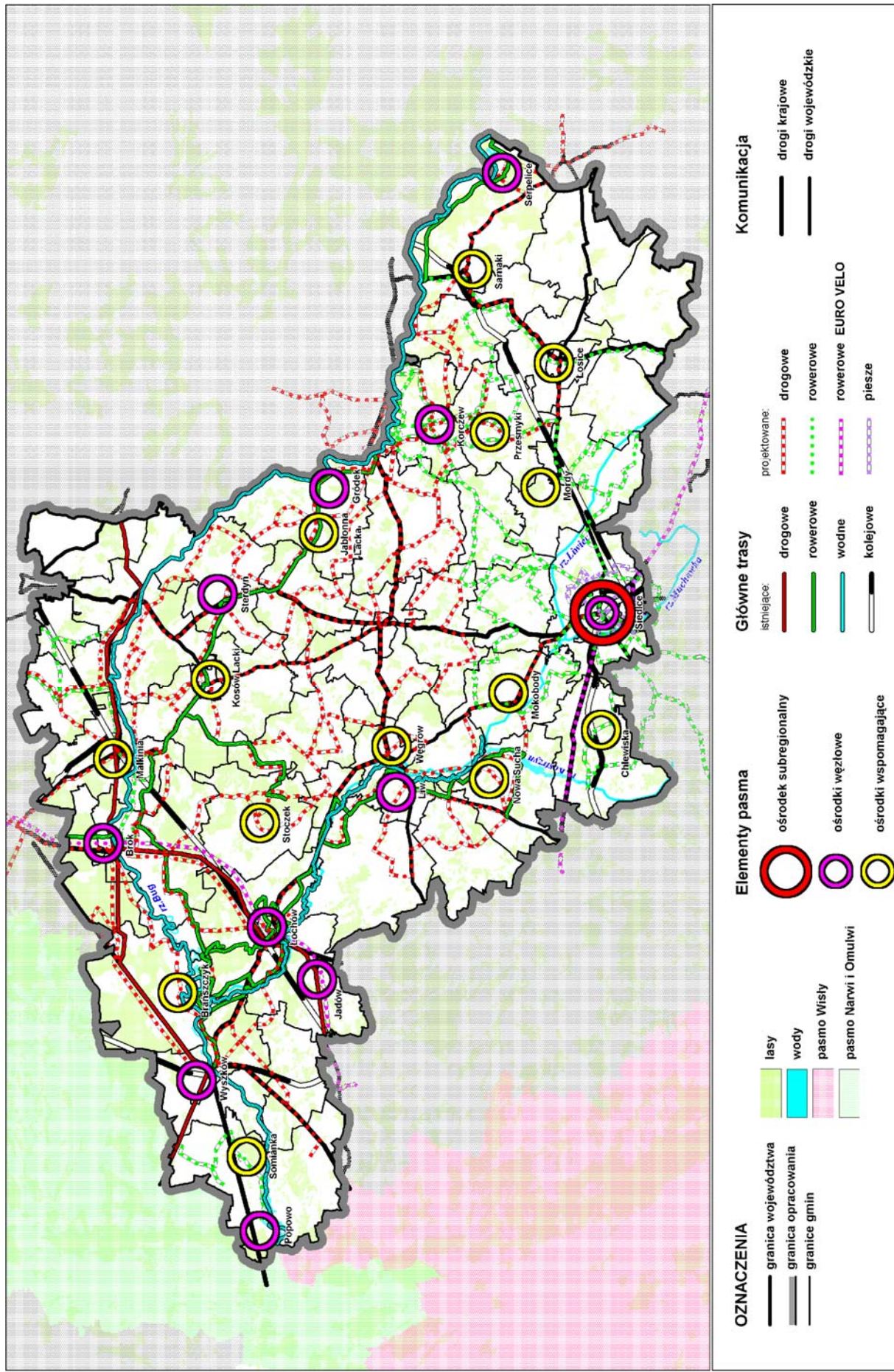
- Z nurtem dzikiej rzeki,
- Śladami polskich artystów,
- Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej,
- Szlakiem nadbużańskich twórców ludowych,
- Duchowa podróż nad Bugiem.

Oddział PTTK w Węgrowie proponuje wyznaczenie 9 tras rowerowo-samochodowych, których motywem przewodnim jest piękno kapliczek, figur i krzyży przydrożnych w powiatach węgrowskim i sokołowskim.

Bogata sieć szlaków pieszych i rowerowych zaproponował także Oddział PTTK „Podlasie” w Siedlcach. Są to szlaki zaczynające się w Siedlcach i prowadzące przez najatrakcyjniejsze tereny wokół miasta oraz przez tereny powiatu siedleckiego. Wyznaczenie i oznakowanie nowych szlaków proponuje także wiele samorządów gminnych, a zwłaszcza te, które widzą możliwości rozwoju turystyki. Są to m.in. Samorząd Gminy Suchożebry i Przesmyki. Przez omawiany obszar przebiegają również fragmenty 2 międzynarodowych tras rowerowych Euro Velo zaproponowanych przez Europejską Federację Cyklistów.

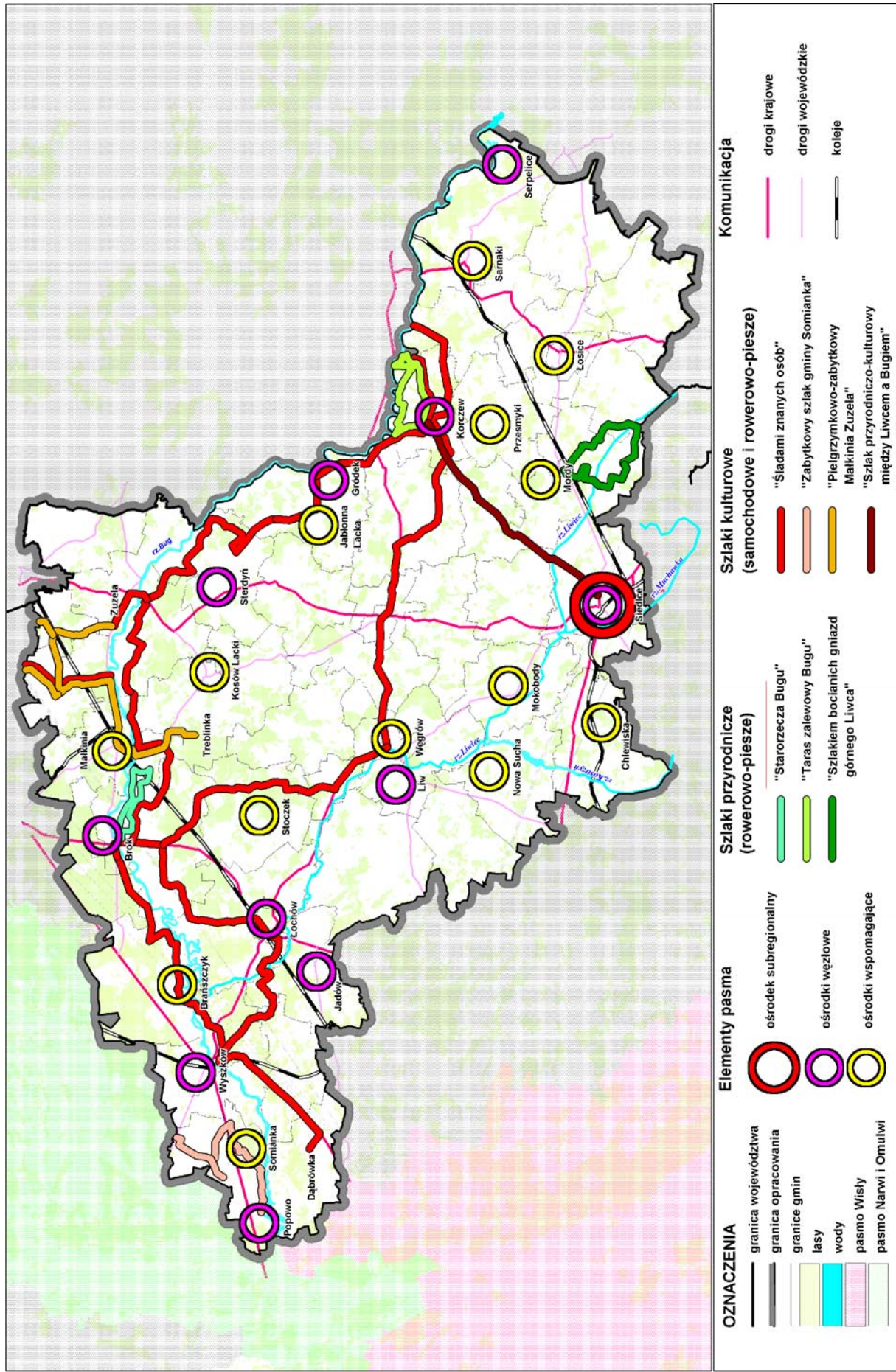
Wszystkie wyżej wymienione szlaki zostały przedstawione na Mapie 6. Szlaki turystyczne zaproponowane przez MBPR OT Siedlce zostały przedstawione na Mapie 7.

Mapa 6. Główne szlaki turystyczne

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Mapa 7. Szlaki turystyczne proponowane przez MBPR, Oddział Terenowy w Siedlcach

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.4.4. Modelowy potencjał infrastrukturalny

Walory przyrodnicze i kulturowe warunkują rodzaj oraz charakter turystyki. Odpowiednie zagospodarowanie turystyczne jest niezbędnym elementem umożliwiającym wykorzystanie tych walorów. Najważniejszym elementem infrastruktury turystycznej jest baza noclegowa i gastronomiczna oraz infrastruktura uzupełniająca taka jak: kąpieliska, obiekty sportowo-rekreacyjne i ośrodki jeździeckie. Potencjał infrastrukturalny powinien być dostosowany do rodzaju turystyki jaka dominuje na danym obszarze. Dla turystyki przyrodniczej i jej dalszego rozwoju, kluczowe znaczenie ma baza noclegowa o niższym standardzie: hotele trzygwiazdkowe, pensjonaty, schroniska, kempingi, pola namiotowe, itp. Ten typ bazy noclegowej jest również istotny dla rozwoju turystyki pielgrzymkowej. W turystyce miejskiej i kulturowej występuje zapotrzebowanie na bazę noclegową o wyższym standardzie: hotele dwugwiazdkowe, pensjonaty, obiekty hotelarskie. Baza noclegowa o wysokim standardzie preferowana jest w ośrodkach nastawianych na turystykę biznesową i konferencyjną. We wszystkich rodzajach turystyki ważna jest infrastruktura uzupełniająca: parkingi zlokalizowane w pobliżu atrakcji turystycznych, infrastruktura sanitarna, oznakowanie turystyczne i informacja turystyczna. Istotne jest również zaplecze sportowo-rekreacyjne: boiska do gier, korty tenisowe, ośrodki jazdy konnej, itp. Uzupełnieniem infrastruktury turystycznej jest zaplecze kulturalne: kina i muzea. Na obszarach, na których dominuje turystyka wiejska, niezbędnym elementem jest infrastruktura sanitarna: oczyszczalnie ścieków (poprawa klas czystości rzek), wysypiska śmieci (poprawa stanu lasów) wodociągi i kanalizacja. Ważne jest także kształtowanie ładu przestrzennego, w tym wykorzystywanie opuszczonych gospodarstw w ramach zabudowy wiejskiej i jednocześnie odejście od wyznaczania nowych terenów pod budownictwo lotniskowe.

Wyznaczone i oznakowane szlaki turystyczne powinny być wyposażone w infrastrukturę typu: miejsca postojowe, deszczochrony i miejsca przystosowane do rozpalania ognisk. Skomunikowanie ze sobą terenów atrakcyjnych turystycznie oraz obecność przy szlakach turystycznych kompleksowej i uzupełniającej infrastruktury turystycznej jest priorytetowym elementem modelowego potencjału turystyki przyrodniczej.

Niezależnie od rodzaju turystyki ważnym czynnikiem jest baza gastronomiczna, która powinna być urozmaicona pod względem standardu (od drogich obiektów po punkty małej gastronomii), wzbogaćona o potrawy regionalne, ekologiczna oraz nawiązująca swoim charakterem i wystrojem do obszaru, na którym się znajduje.

Niezmiernie ważnym czynnikiem w każdym rodzaju działalności turystycznej jest także marketing i promocja oferty turystycznej, a także koordynacja wszelkich działań między władzami samorządowymi i instytucjami turystycznymi.

4.4.5. Ocena stanu i kierunki inwestowania

Pasma Bugu i Liwca charakteryzuje się różnorodnością form turystyki. Znaczącą formą turystyki jest tu turystyka pobytowa. Dalszy rozwój tego rodzaju turystyki wymaga poprawy wyposażenia ośrodków wypoczynkowych w niezbędną infrastrukturę sanitarną, a także prowadzenia prac remontowo-modernizacyjnych, które podniosą standard użytkowy i ekologiczny ww. obiektów. Również budownictwo lotniskowe wymaga wyposażenia w infrastrukturę sanitarną (wodociągi i kanalizacja), a także rozwiązania gospodarki odpadami.

Ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe popularną formą turystyki jest turystyka przyrodnicza. Istniejąca sieć szlaków turystycznych: pieszych i rowerowych jest dość bogata. Dalszy jej rozwój wymaga wytyczenia nowych szlaków oraz rozbudowania infrastruktury

typu: parkingi, miejsca postoju z małą gastronomią i sanitariatami, deszczochrony i miejsca przystosowane do rozpalania ognisk.

Szczególnie cenione przez turystów są obszary atrakcyjne przyrodniczo, które sprzyjają także rozwojowi agroturystyki, która z kolei minimalizuje negatywny wpływ turystyki na środowisko i jest jednocześnie elementem wspomagającym rozwój obszarów wiejskich. Dalszy rozwój agroturystyki wymaga przede wszystkim jej reklamowania wśród mieszkańców dużych miast. Jednocześnie należy propagować wśród mieszkańców wsi korzyści płynące z prowadzenia tego typu usług turystycznych oraz informować ich o możliwościach dofinansowania.

Ważnym rodzajem turystyki jest turystyka biznesowa. Właściwym kierunkiem doinwestowania tego rodzaju turystyki jest podniesienie standardów użytkowych: istniejącej bazy szkoleniowo-konferencyjnej, modernizacja ośrodków wypoczynkowych, obiektów zabytkowych oraz doposażenie ich w infrastrukturę paraturystyczną typu: baseny, korty tenisowe, sauny, itp.

Na obszarze całego Pasma wskazane jest podjęcie wielu działań na rzecz rozwoju wszystkich form turystyki. Do działań tych należy:

- doinwestowanie bazy hotelowej o średnim standardzie przeznaczonej dla turysty o mniejszych możliwościach finansowych,
- budowa przy trasach tranzytowych i drogach o znaczeniu turystycznym moteli i innych obiektów turystycznych,
- doinwestowanie bazy gastronomicznej, a zwłaszcza rozwój kuchni regionalnej,
- budowa przystani wodnych i wypożyczalni sprzętu wodnego,
- budowa wypożyczalni sprzętu sportowego, przede wszystkim rowerów,
- budowa przepraw rzecznych (mosty i promy),
- poprawa czystości wód,
- przystosowanie obiektów przemysłowych na budynki, w których mogą odbywać się imprezy turystyczno-kulturalne,
- poprawa dostępności komunikacyjnej poprzez budowę nowych lub modernizację istniejących dróg.

Rozwój wszelkich form turystyki wymaga szerokiej promocji produktu turystycznego Pasma w mediach. Należy podjąć również działania marketingowe, a także współpracę między samorządami a instytucjami zajmującymi się działalnością turystyczną.

4.5. Koncepcja głównych tras ⁴

4.5.1. Rowerowo-pieszne trasy przyrodnicze

Proponowany szlak „**Starorzecza Bugu**”, w kształcie pętli, zaczyna się i kończy w miejscowości Prostyń, a jego łączna długość wynosi 21 km. Szlak ten odznacza się wyjątkowymi walorami ornitologicznymi oraz dogodnym połączeniem kolejowym z Warszawą. Postulowany szlak prowadzi ze stacji kolejowej w Prostyni, skąd należy się skierować na wschód, a następnie na północ w kierunku starorzecza o nazwie Jezioro Bużysko. Szlak przebiega tylko południowo-zachodnim brzegiem tego starorzecza na odcinku zaledwie 1. km mimo, że całkowita długość linii brzegowej wynosi 6 km. Takie wyznaczenie trasy podyktowane jest

⁴ Proponowanych przez MBPR OT Siedlce

koniecznością zachowania walorów ornitologicznych tego ważnego dla ptaków akwenu, będącego miejscem lęgowym wielu ptaków. Jezioro Bużysko pod Prostynią jest największym starorzeczem w skali całej doliny Bugu (około 3 km długości i około 23 ha powierzchni). Następnie szlak biegnie do wsi Borowe, a stąd w kierunku północnym do wału przeciwpowodziowego zlokalizowanego około 150-450 m od tej rzeki. Dalej szlak prowadzi w kierunku zachodnim wzdłuż wału, do ujścia rzeczki Treblinki, niezwykle malowniczej, ale niestety uregulowanej w samym ujściu. Pomimo tej ingerencji można tu obserwować żerujące lub przelatujące wzdłuż rzeczki zimorodki, polujące na drobne rybki.

Dalej szlak przebiega przez 3 wzajemnie przenikające się środowiska: rozległe murawy, niewielkie starorzecza i kępy lasów lęgowych (wierzbowych i topolowych). Z trasy szlaku, po jego południowej stronie widoczne jest nieco oddalone, nieduże Jezioro Glinki, gdzie późnym latem gromadzą się stada kaczek: krzyżówek i łysek, a przy niskim poziomie wody również szereg innych gatunków ptaków przylatujących z północnej Europy. Na rozległych murawach gromadzą się duże stada czajek i bocianów białych. Dalej szlak prowadzi do kolejnego dużego starorzecza pod Morzyczynem Włociańskim, również nazwanego Jezioro Bużysko. Jest to bardzo malownicze, silnie wypłycone starorzecze o charakterystycznym kształcie silnie zagiętego „rogała”, położone już na terenie Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego. Jest to także, ze względu na wyjątkowe walory herpetologiczne i ornitologiczne, użytek ekologiczny. Szczególnie atrakcyjny jest on w okresie wczesnowiosennym (marzec-kwiecień), kiedy to możemy obserwować tu: łabędzia krzykliwego, łabędzia czarnodziobego, gęś białoczelną, gęś zbożową, świstuna, rożeńca i siewkę złotą. Gromadzą się tu również ptaki krukowate i szpaki, które tworzą największe stada. Interesujące są także obserwacje żerujących orłów bielików, oraz poranne obserwacje stad bocianów białych i żurawi.

Dalej szlak odchodzi prostopadle od wału w kierunku południowym, wprost do zachodniego skraju Morzyczyna Włociańskiego. Na długości około 1,8 km można podziwiać tu rozległy taras zalewowy Bugu. We wsi Morzyczyn Włociański szlak skręca w kierunku wschodnim i prowadzi skrajem wsi oraz wzdłuż wąskich i długich starorzeczy. W miejscowości tej od wielu lat gniazdują bociany białe, które dają się obserwować bez oznak płochliwości. Po przejściu w kierunku wschodnim przez zabudowania wsi, należy się udać ku południowemu skrajowi starorzecza Jezioro Bużysko. Następnie należy iść wśród łąk i pól do wsi Kiełczów, którą mija się od strony północnej, dochodząc do szosy prowadzącej do przystanku kolejowego Prostyn, będącego zarówno początkiem jak i końcem omawianego szlaku.

Odrębnym obszarem w paśmie turystycznym Bugu, predestynowanym do rozwoju turystyki przyrodniczej jest rejon położony na północ od Korczewa. Proponowany jest tu szlak „**Taras zalewowy Bugu**”, który pozwala na poznanie rozległych łąk zalewowych doliny Bugu o unikalnych walorach ornitologicznych i florystycznych. Szlak ten może być również wykorzystywany jako rowerowy i na Mapie 2 jego przebieg oznaczono jako projektowany szlak rowerowo-pieszny (przerywana zielona linia). Szlak ten prowadziłby od Korczewa, poprzez Laskowice, Góry, Drażniew, Bużyska, Przekop, Starzewice, Mogielnicę, Szczegłacin i z powrotem do Korczewa. Stanowi on największą atrakcję dla ekoturystyki, a zwłaszcza dla obserwacji ornitologicznych przypadających na okres wczesnowiosenny. Po opadnięciu wiosennych wód zalewowych teren ten traci na atrakcyjności ekoturystycznej.

W dolinie górnego Liwca proponowany jest nowy szlak rowerowo-pieszny: „**Szlak bocianich gniazd górnego Liwca**”. Projektowana trasa umożliwia poznanie malowniczego fragmentu doliny górnego Liwca z położonymi na jej skraju gniazdami bociana białego. Szlak ten jest odpowiedni do prowadzenia wycieczek ekoturystycznych i propagowania agroturystyki, a także do organizowania zielonych szkół. Bocian biały jest wyjątkowo dogodnym obiektem w edukacji ekologicznej, jako gatunek jest charakterystyczny dla całej doliny Liwca, a szczególnie dla jej górnego odcinka. Na proponowanej trasie zachowały się gniazda

na drzewach i strzechach, co jest unikalne na terenie całego kraju, ponieważ bociany białe zakładają swoje gniazda głównie na słupach energetycznych, a widok bocianiego gniazda na drzewie lub strzecie jest coraz rzadszy. Postulowany szlak prowadziłby od miasteczka Mordy (dojazd z Warszawy wszystkimi środkami lokomocji) w kierunku południowym przez miejscowość Klimonty (2 gniazda bociana białego), po czym powracałby na szosę, przebiegającą przez wsie: Wielgorz (3 gniazda bociana białego), Radzików Stopki (4 gniazda), Radzików Wielki (2 gniazda), wzdłuż której wyznaczono punkty widokowe. Kolejnymi miejscowościami na tej trasie są wsie: Pióry Wielkie i Pióry Pytki. Od skrzyżowania szlak prowadzi w kierunku północnym do wsi Klimy, a następnie skrajem wsi Bejdy i dalej wzdłuż wsi Ptaszki, po czym odchodzi na zachód do wsi Wólka Soseńska. Po minięciu tej wsi szlak prowadzi na północ do wsi Sosenki Jajki, skąd następuje powrót do miasteczka Mordy.

Należy podkreślić, że analogiczne szlaki wyznaczono i w innych regionach Polski, np. na Północnym Podlasiu, skąd znany jest największy w Europie szlak poświęcony bocianowi białemu, prowadzący od Puszczy Białowieskiej do Bagien Biebrzańskich. W naszym województwie utworzono też szlak „bociani” wokół Puszczy Kampinoskiej.

4.5.2. Trasy kulturowe

„Zabytkowy szlak gminy Somianka” – rowerowy

Proponowany szlak został zaprojektowany tak, aby można było zwiedzić wszystkie cenne zabytki gminne. Ze względu na dogodną bazę noclegową jego początek przewidziano w Popowie Kościelnym.

W Popowie znajduje się neogotycki pałac oraz murowana stajnia z XVIII w. W otoczeniu pałacu znajduje się park. Dwa kilometry dalej zachowały się 2 zabytkowe domy: murowany z czerwonej cegły wybudowany w 1915 roku i drewniany z 1913 roku, które stoją naprzeciw siebie. Są one przykładem zdobnictwa kurpiowskiego z początku XX w.

Na rynku głównym we wsi Popowo Kościelne znajduje się neogotycki kościół parafialny, wzniesiony w latach 1900-1904 wg projektu architekta Józefa Piusa Dziekońskiego. Obok niego zachowały się: drewniana plebania z 1838 roku oraz 2 budynki gospodarskie z 1905 roku. Na uwagę zasługuje dom administracji z wieżą i zegarem słonecznym na ścianie południowej oraz drewniana stajnia pochodząca z XIX w. Tutejsi mieszkańcy wstawili się udziałem w Powstaniu Styczniowym oraz brali czynny udział w walce z okupantem niemieckim. Za pomoc udzieloną partyzantom 2 września 1944 roku hitlerowcy rozstrzelali kilku mieszkańców wsi. Na ścianie miejscowego kościoła umieszczono pamiątkową tablicę, upamiętniającą to tragiczne wydarzenie. Niedaleko kościoła znajduje się zabytkowy cmentarz parafialny z Kaplicą Grobową Rodziny Skarżyńskich oraz cmentarz żydowski.

Kolejną miejscowością na szlaku są Janki z drewnianym „Domem Młynarza” z 1920 roku. Młyn zamieszkuje Pani Aleksandra Wieczorkowska, „miejscowa dusza artystyczna”, która pisze wiersze oraz maluje obrazy. Około 500 m dalej znajduje się pozostałość zespołu dworskiego: murowana oficyna i park z XIX w.

We wsi Barcice, kolejnej na szlaku, zachował się drewniany kościół parafialny, zabytek klasy „0” wybudowany w 1758 roku. W Barcicach są też i innego rodzaju zabytki takie jak: cmentarz z nagrobkiem Wiktora Deplewskiego z 1910 roku, czy też wspólna mogiła rozstrzelanych we wrześniu 1944 roku mieszkańców Barcic. We wsi zachowało się też część starej zabudowy drewnianej, wśród której na uwagę zasługuje drewniany dom z 1918 roku (przykład dobrze utrzymanego zdobnictwa domów kurpiowskich). W miejscowości Jasieniec znajduje się z kolei zabytkowy dom drewniany z 1. poł. XVIII w.

Dalej w miejscowości Somianka znajduje się zespół dworski, z 1833 roku otoczony parkiem krajobrazowym. Dalej w kierunku wschodnim znajduje się miejscowość Kręgi, a w niej

okazały kompleks zabytkowy: założenie pałacowo-parkowe z XIX w. Obok pałacu zachowała się murowana stajnia.

Dalej projektowany szlak wiedzie przez północną stronę gminy, gdzie przy drodze krajowej Wyszków – Wierzbica stoi pomnik ku czci polskiego lotnika, rozstrzelanego przez hitlerowców w czasie II wojny światowej.

W miejscowości Wola Mystkowska znajduje się murowany kościół parafialny p.w. Serca Jezusowego, a na cmentarzu parafialnym zachował się grób Ludwika Meliona z 1924 roku. Zachowały się tu również resztki założenia dworsko-parkowego.

W miejscowości Stary Mysłowiec znajduje się zespół dworski z murowanym spichlerzem oraz 2 drewnianymi budynkami dworskimi. Całość otaczają pozostałości parku krajobrazowego, który łączy się z Puszcą Białą.

We wsi Zdziebórz zachowało się dużo starych drewnianych chałup, z których najstarsza pochodzi z 1910 roku. W Zdzieborzu podtrzymywane są nadal tradycje kultury kurpiowskiej.

W miejscowości Skorki znajduje się park dworski z 1 poł. XIX w. Dalej na granicy wsi Zdziebórz i Ulasek, stoi murowana kapliczka wybudowana w 1939 roku. Z kolei w miejscowości Ulasek zachowała się zagroda, w skład której wchodzi: drewniany dom z 1912 roku i drewniana obora – unikatowy obiekt wśród tego typu zabytków.

Ostatnią miejscowością na projektowanym szlaku jest wieś Suwin, którego ozdobą jest drewniany wiatrak koźlak z 1880 roku, obecnie użytkowany jako młyn elektryczny.

„Szlak pielgrzymkowo-zabytkowy Małkinia – Zuzela” – rowerowy

Proponowany szlak rozpoczyna się i kończy w miejscowości Małkinia Górna. Szlak odznacza się wyjątkowymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi oraz dogodnym połączeniem kolejowym z Warszawą. Szlak prowadzi początkowo ze stacji kolejowej w Małkini Górnej, w kierunku Prostyni, a następnie biegnie ku północy, aż do gminy Szulborze Wielkie. W samej miejscowości Małkinia Górna warto obejrzeć neogotycki kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wzniesiony według projektu architekta Karola Jankowskiego w latach 1905-1911.

Kierując się na południe, szlak prowadzi do Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince. Miejsce to upamiętnia hitlerowskie obozy zagłady: Treblinka I i Treblinka II, w którym według ocen historyków hitlerowcy zamordowali ponad 800 tysięcy Żydów z całej Europy. W pobliżu masowych grobów więźniów obozu Treblinka I wzniesiono w 1964 roku pomnik projektu Franciszka Strynkiewicza, w kształcie kamiennego muru. W tym samym czasie na terenie obozu Treblinka II odsłonięto Pomnik-Mauzoleum, autorstwa architekta Adama Haupta i rzeźbiarza Franciszka Duszenki. W pobliżu obiektu znajduje się 10 granitowych słupów z nazwami państw, z których pochodzili pomordowani Żydzi. Wokół tego pomnika rozciąga się symboliczny cmentarz z 17 tysiącami głazów. Na terenie obozu znajduje się także pamiątkowa tablica ku czci zamordowanego tutaj Janusza Korczaka.

W drodze do wsi Prostyni podziwiać można murowaną kapliczkę z 1835 roku z rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego, z figurą Chrystusa Frasobliwego oraz kapliczkę Św. Anny z XIX w. W Prostyni znajduje się również obiekt kultu religijnego: Sanktuarium Trójcy Świętej. W ołtarzu głównym sanktuarium podziwiać można późnogotycką rzeźbę Świętej Trójcy w kształcie krzyża, nad którym znajduje się znak Ducha Świętego – gołębica. Jest to szczególne przedstawienie tajemnicy Przenajświętszej Trójcy. Rzeźba została prawdopodobnie wykonana przez Wita Stwosza lub jego uczniów na przełomie XV i XVI w. W pobliżu kościoła znajduje się klasycystyczna dzwonnica z lat 1858-1860 oraz kaplica cmentarna z XVIII w. Atrakcją tej miejscowości jest także prywatne Muzeum Etnograficzne prowadzone przez rzeźbiarza Andrzeja Kongiela. Artysta zorganizował je na terenie własnego gospodarstwa. W 150-letniej stodole stworzył ekspozycję sprzętów rolniczych i gospodarskich ilustrujących dawne życie na wsi. Artysta opowiada także o zwyczajach i tradycjach miejscowej społeczności oraz o historii regionu.

Druga nitka postulowanego szlaku biegnie przez Małkinię Górną na północny wschód, do miejscowości Zawisty Nadbużne, gdzie znajduje się zabytkowy wiatrak. Sezonową atrakcją kulturalną miasta jest impreza plenerowa o zasięgu regionalnym *Nadbużańska Noc Świętojańska*. Jest to festyn kulturalno-rekreacyjny i sportowy odbywający się na łąkach nadbużańskich. Głównym elementem festynu jest obrzęd „nocy sobótkowej” przygotowany przez miejscowy zespół folklorystyczny *Małkianka*. Inną sezonową imprezą o zasięgu ogólnopolskim, organizowaną w lipcu na łąkach nadbużańskich, jest *Festiwal Ludowy Kurpi i Podlasia* – największy jarmark Puszczy Białej, który ma promować oba regiony.

Następnie szlak prowadzi na północ, do wsi Zaręby Kościelne. Na zachód od szlaku można zwiedzić wieś Kosuty z zabytkowym dwudziestowiecznym dworem. Dalej we wsi gminnej Zaręby Kościelne znajduje się zespół klasztorny, wzniesiony w latach 1765-1774 dla ojców reformatów. W skład zespołu wchodzi: barokowy kościół, klasztor z wirydarzem przylegającym do południowej elewacji kościoła oraz dziedziniec przed kościołem otoczony siedemnastowiecznym murem z bramą. Na dziedzińcu stoi kapliczka z 1805 roku w kształcie kolumny tokańskiej. Osobliwością zespołu klasztornego jest trumna ze zmumifikowanymi zwłokami fundatora klasztoru, zmarłego w 1768 roku kasztelana Szymona Zaremby. W nawie bocznej kościoła znajduje się z kolei zabytkowy portret fundatora. Atrakcją turystyczną jest także neogotycki kościół filialny p.w. Św. Stanisława wybudowany w latach 1882-1900. Dodatkowo atrakcją są *Parady Kawalerzystów* odbywające się w dni wielkich świąt kościelnych i państwowych.

Dalej proponowany szlak biegnie na wschód, przez wieś Skłody Kościelne (gm. Zaręby Kościelne), do gminy Szulborze Wielkie. Na trasie położona jest miejscowość Milanówek. W lesie nieopodal tej wsi znajdują się 2 zbiorowe mogiły żydowskie z II wojny światowej. Idąc dalej dochodzimy do Gostkowa. Wieś położona jest nad rzeką Brok, w której można obejrzeć pozostałości drewnianego dworu, zbudowanego w 1. poł. XIX w. przez rodzinę Budziszowskich i resztki parku podworskiego. Warta zobaczenia jest też, posadowiona na nadrzecznej łące, kapliczka w kształcie czworobocznego, murowanego z cegły filaru. Na nim umieszczono piaskowcową rzeźbę Św. Jana Nepomucena z 1822 roku.

Udając się z Gostkowa na północ, można dotrzeć do Andrzejewa, gdzie na miejscowym cmentarzu pochowana jest matka Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Dalej w kierunku południowym dochodzimy do miejscowości Zuzela (gm. Nur). Tutaj w drewnianym budynku dawnej szkoły, do której w latach 1908-1910 uczęszczał Stefan Wyszyński, zorganizowano *Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia*. W pomieszczeniu po lewej stronie odtworzono mieszkanie państwa Wyszyńskich, a po prawej izbę szkolną z początku XX w. Naprzeciwko muzeum znajduje się neogotycki kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego, w którym ochrzczony został Stefan Wyszyński.

„Śladami znanych osób” – szlak motorowy

Na obszarze nadbużańskim tworzyli wybitni przedstawiciele polskiej literatury i sztuki: Cyprian Kamil Norwid, Teofil Lenartowicz, Maria Konopnicka, Julian Ursyn Niemcewicz, Maria Dąbrowska, Stefan Żeromski, Krzysztof Kamil Baczyński oraz Ignacy Paderewski. Przebywali tu także: król Stanisław August Poniatowski, Józef Piłsudski, Ignacy Mościcki, Edward Rydz-Śmigły, Maria Skłodowska-Curie i Prymas Tysiąclecia Kardynał Stefan Wyszyński.

Przemierzając trasę „Śladami znanych osób” napotykamy również cenne zabytki i piękne krajobrazy.

Szlak zaczyna się w miejscowości Dąbrówka, gdzie odwiedzić należy kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, pochodzący z 1875 roku. Nierozzerwalną część tego kompleksu sakralnego stanowi drewniana plebania z 1898 roku z gankiem z kolorowymi witrażami i z drewnianymi zdobieniami w górnej części budynku. Następną miejscowością na trasie są Głuchy (gm. Zabrodzie). Znajduje się w niej dwór, w którym urodził się, spędził

dzieciństwo i wczesną młodość Cyprian Kamil Norwid. Obiekt został zbudowany pod koniec XVIII w. w stylu klasycystycznym. W jego otoczeniu znajduje się park pochodzący z połowy XIX w. Dalej na trasie jest Wyszaków, gdzie stoi okazały budynek kościoła parafialnego p.w. Św. Idziego, którego proboszczem był w XVI w. Piotr Gamrat, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski. Plebania przy kościele w Wyszakowie wygląda obecnie tak, jak wyglądała w dwudziestoleciu międzywojennym (białe ściany, ganek oparty na czterech filarach). Swoją architekturą przypomina polski dwór szlachecki z XIX w. Od kościoła odchodzi w prawo ulica Łączna, którą można dotrzeć do podnóża krawędzi doliny i Pomnika Pamięci Żydów Wyszakowa. Pomnik powstał, dzięki ofiarności prywatnych donatorów, m.in. ocalonych z zagłady mieszkańców Wyszakowa. Pomnik powstał w miejscu gdzie stał rodzinny dom Mordechaja Anielewicza (1919-1943), komendanta Żydowskiej Organizacji Bojowej, przywódcy powstania w getcie warszawskim. W ścianę domu wmurowano macewy ze zniszczonego kirkutu oraz tablicę ku pamięci Anielewicza. W mieście znajduje się park miejski im. Karola Ferdynanda Wazy, a także obelisk Wazów, dzieło Giovanniego Baptisty Gisleniego, wykonany z szarego marmuru w 1655 roku. W pobliżu Muzeum Miejskiego, znajduje się pomnik Cypriana Kamila Norwida.

Podążając dalej śladami znanych osobistości należy odwiedzić Fiszor (gm. Zabrodzie), gdzie znajduje się Dom Sióstr Samarytanek, w którym Kardynał Wyszyński gościł ówczesnego Metropolitę Krakowskiego Kardynała Karola Wojtyłę. Inne miejscowości związane z Kardynałem Wyszyńskim to: Fidest – miejsce urodzenia matki Wyszyńskiego, Kamieńczyk – miejsce jej pochówku oraz Gać – miejsce urodzenia ojca Wyszyńskiego. W Kamieńczyku warto obejrzeć także neogotycki kościół parafialny, z czerwonej cegły zbudowany w latach 1896-1900 według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego. Obok kościoła znajduje się drewniana dzwonnica z 1885 roku. Na miejscowym cmentarzu pochowano m.in. matkę pisarza Juliana Ejsmonda, Marię z Wieniawskich, pochodzącą z tej samej rodziny co kompozytor i wirtuoz skrzypiec Henryk Wieniawski oraz groby dziadków Prymasa Tysiąclecia Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Kamieńczyk daje nam możliwość wyboru jednej z dwóch wariantów trasy z nurtem Bugu lub z nurtem Liwca.

Trasa wzdłuż Bugu prowadzi nas do wielu interesujących miejsc związanych ze znanymi osobami. Trasa wzdłuż Liwca pozwoli z kolei dotrzeć do rezerwatu: *Jegiel* (gm. Łochów) z pięknym 120-letnim drzewostanem olszowym i 200-letnimi okazami świerków oraz do Urli (gm. Jadów), jednej z najsłynniejszych w okresie międzywojennym miejscowości wypoczynkowych, do której przyjeżdżali m.in. Józef Piłsudski i Ignacy Mościcki. Wracając do ujścia rzeki Liwiec i podążając wzdłuż jej biegu szlak prowadzi do miejscowości Barchów (gm. Łochów). Znajdują się tu pozostałości drewnianego dworu z połowy XIX w., w którym przebywała poetka Maria Konopnicka. Ważną miejscowością w gminie Łochów jest Julin. Pałac w Julinie datowany na 1904 rok, dawna własność Ignacego Paderewskiego, to prezent dla artysty подарowany mu przez społeczeństwo polskie. W 1919 roku Helena Paderewska, żona artysty, przeznaczyła go na „Dom dla dziewcząt”. Obecnie pałac pełni funkcję Powiatowego Domu Dziecka. W miejscowej szkole podstawowej powstała z kolei Izba Pamięci poświęcona rodzinie Paderewskich. Dalej w Gniazdowie (gm. Łochów) osiedlił się przed wielu laty wspaniały rysownik, znawca militariów oraz wielki gawędziarz – Szymon Kobyliński.

Przemierzając się wzdłuż nurtu Liwca w kierunku Węgrowa warto zatrzymać się w miejscowości Sadowne. Znajduje się tutaj Muzeum Regionalne Ziemi Sadowieńskiej, w którym można poznać historię Sadownego i okolic oraz przyjrzeć się zabytkowym sprzętom domowym, drewnianym rowerom oraz pochodzącym z XVI w. czółnom rybackim i tratwom, na których w czasie wojny żołnierze radzieccy przeprawiali się przez Bug.

Dalej proponowany szlak przebiega przez miejscowość Stare Lipki (gm. Stoczek), gdzie spotykamy ślady osadnictwa tatarskiego. Część mieszkańców wsi Lipki to prawdopodobnie dalecy potomkowie osiedlonych tu niegdyś Tatarów, tzw. Lipków. Przy wiejskiej drodze można zobaczyć wiele starych drewnianych domostw. W Lipkach przebywała wielokrotnie od 1956 roku Maria Dąbrowska. W okolicy tej mieszkali także inni ludzie, zasłużeni dla Polski i polskiej kultury: Konrad Prószyński, ps. Kazimierz Promyk, autor elementarzy i czytanek dla dzieci, redaktor „Gazety Świątecznej” oraz Irena Kosmowska, nauczycielka, działaczka ruchu ludowego, organizatorka pisma „Zaranie”.

Przemierzając się dalej z nurtem Liwca, nie można pominąć Węgrowa. Znajdują się tu wysokiej klasy zabytki architektury i sztuki np.: Dom Gdański, w którym według przekazów nocował Napoleon, oraz Stanisław August Poniatowski, ostatni król Rzeczypospolitej, kościół farny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii oraz Piotra i Pawła, a także kościół ojców Franciszkanów reformatów. W zachrystii kościoła farnego znajduje się słynne lustro Mistrza Twardowskiego. Legenda głosi, że można w nim zobaczyć swoją przyszłość lub diabła. Z miastem Węgrów związana jest Barbara Wachowicz, pisarka, autorka książek o wybitnych Polakach. Związek z rodziną „Ziemią” odzwierciedla m.in. tytuł nadany pisarce: „Basia z Podlasia”. Dalej szlak prowadzi do Liwu, gdzie znajduje się gotycki Zamek Książąt Mazowieckich, najstarszy tego typu zabytek architektury zachowany na pograniczu mazowiecko-podlaskim.

Sokołów Podlaski położony jest również na projektowanym szlaku turystycznym. Jednym z jego właścicieli był Michał Kleofas Ogiński, kompozytor twórca m. in. słynnego poloneza „Pożegnanie ojczyzny”. Ogiński przyjmował w swoim pałacu w Przeździecku króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, powracającego z sejmu rozbiorowego w Grodnie. W centrum miasta usytuowany jest kościół konkatedralny p.w. Niepokalanego Serca NMP. Dalej przy parku zlokalizowany jest kościół parafialny p.w. Św. Jana Bosko. W dzielnicy Przeździecka znajduje się z kolei drewniany kościół p.w. Miłosierdzia Bożego z 1802 roku. W mieście zachowała się także murowana bożnica z 2. poł. XVIII w. i żydowski dom modlitwy z 2. poł. XIX w. Ważnym wydarzeniem w historii miasta był udział jego mieszkańców w walkach w czasie powstania listopadowego, a następnie szczególnie bohaterskie walki oddziałów powstańczych (z legendarnym księdzem St. Brzóska) w 1863 roku.

Posuwając się z kolei wzdłuż rzeki Bug dojeżdżamy do Brańszczyka, gdzie mieszkała Maria Żywirska. Była ona historykiem i autorką w. opracowań naukowych, a w szczególności wydanej w 1973 roku fundamentalnej pracy *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*. W siedzibie Żywirskich mieści się obecnie dom opieki z miniskansenem. W Brańszczyku znajduje się ponadto murowany kościół parafialny z 1833 roku.

Dalej trasa prowadzi do Broku, otoczonego borami Puszczy Białej w którym tworzyli Teofil Lenartowicz i Maria Dąbrowska. Miejsce to w XVII w. wybrano na letnią rezydencję biskupią. Inicjatorem budowli był biskup Henryk Firlej, który po objęciu w 1617 roku biskupstwa płockiego rozpoczął budowę pałacu w Broku, ukończoną w 1624 roku. Obecnie z siedziby pozostały tylko ruiny wieży, która wieńczyła pałac. Fundacja Centrum Brok realizuje obecnie projekt rewitalizacji Pałacu Biskupów Płockich. Inne wspaniałe budowle w Broku to: kościół parafialny p.w. Św. Andrzeja Apostoła wybudowany w XV w., współczesna, częściowo drewniana dzwonnica, w której umieszczono figurę Św. Jana Nepomucena oraz stylowy ratusz, wzniesiony w 1. poł. XIX w. Kierując się dalej projektowaną wersją szlaku (z nurtem rzeki Bug), dojeżdżamy do Małkini Górnej i stąd udajemy się w kierunku na północ do Zaręb Kościelnych. Z miejscowością tą związane są również znane osobistości, np.: kasztelan Szymon Zaręba, Józef Skłodowski urodzony w Skłodach-Piotrowicach (gm. Zaręby Kościelne) – dziadek Marii Skłodowskiej-Curie.

Podążając dalej wytyczonym szlakiem, odwiedzamy gminę Nur, a w niej jedną z najstarszych miejscowości północno-wschodniego historycznego Mazowsza, położoną na Ziemi

Nurskiej – Zuzelę. Z miejscowością tą związana jest postać Prymasa Tysiąclecia Kardynała Stefana Wyszyńskiego, który się tu urodził i wychował. Miejscowość gminna Sabnie jest z kolei miejscem urodzenia, pracy i śmierci Heleny Mniszkówny, autorki *Trędowatej*. Zatrzymujemy się tutaj przy kapliczce przed nie istniejącym już dworem pisarki, a następnie w pobliskim Zembrowie odwiedzamy jej grób.

Kolejną miejscowością na szlaku jest Korczew. Znajduje się tutaj okazały zespół pałacowo-parkowy wybudowany w XIX w., w stylu klasycystycznym. Z Korczewem związany był Cyprian Kamil Norwid, który korespondował z właścicielką pałacu Joanną Kuczyńską i adresował do niej niektóre swoje wiersze.

Dalej szlak prowadzi na wchód, do miejscowości Mężenin (gm. Platerów). Tutaj znajduje się okazały budynek dworski z XIX w., dawna własność Jundziłłów, który przed wojną był siedzibą Towarzystwa Teozoficznego, a wakacje spędzał w nim Janusz Korczak. Mężenin jest ostatnią miejscowością odwiedzaną na szlaku.

„Szlak przyrodniczo-kulturowy między Liwcem a Bugiem” – rowerowy, zaproponowany przez Samorząd Gminy Suchożebry przy udziale MBPR OT w Siedlcach.

Zaprojektowany szlak ma początek w Siedlcach, które prawa miejskie uzyskały w 1547 roku. Wieki: XVIII i XIX były dla Siedlec okresem szczególnego rozkwitu. Powstało wówczas szereg obiektów publicznych, które warto obecnie zwiedzić. Należą do nich: klasycystyczny budynek Liceum Ogólnokształcącego im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego, kościół p.w. Św. Stanisława (najstarszy murowany zabytek architektury sakralnej), barokowa brama-dzwonnica zbudowana w XVIII w. i ratusz potocznie nazywany „Jackiem”. Obecnie w budynku ratusza mieści się Muzeum Okręgowe. W jego sąsiedztwie znajduje się zabytkowy budynek biblioteki miejskiej. Zaś z drugiej jego strony, na skwerze umieszczono pomnik Tadeusz Kościuszki. Obok kościoła p.w. Św. Stanisława znajduje się plebania zbudowana w XVIII w. Cennym obiektem jest także klasycystyczny budynek poczty, który wzniesiono w latach 1827-1828. Innymi zabytkami znajdującymi się przy głównej ulicy miasta są: siedziba Kurii Biskupiej, budynek Narodowego Banku Polskiego oraz gmach siedleckiego więzienia z lat 40-tych XIX w.

Dalej szlak prowadzi do wsi Strzała (3 km), a stamtąd (po przekroczeniu rzeki Liwiec) do miejscowości Borki Siedleckie. We wsi trasa wiedzie drogą gminną przez: Kownaciska i Krześlin (5 km). W Kownaciskach umieszczono tablice informacyjne o obszarze Natura 2000 oraz schronisku bocianów doktora Tarczyńskiego. W środku wsi stoi krzyż-pomnik poświęcony poległym w walce o wolność Polski w latach 1914-1921.

Przy drodze między Kownaciskami a Krześlinem, na prawym brzegu Starej Rzeki, usytuowana jest kapliczka brogowa (vel brokowa) z figurą Św. Jana Nepomucena, wsparta na 5 kolumnach.

Dalej kolejno odwiedzamy wieś Krześlin, w którym stoi kościół p.w. Św. Mikołaja zwany „Perłą Podlasia”. Pierwotnie był tu klasztor dominikanów i bernardynów z XVIII w.

Z Krześlina trasa prowadzi drogą gruntową przez teren leśny do Rzeszotkowa (5 km), gdzie proponowany jest postój i odpoczynek (udostępniono świetlicę i jest też możliwość zorganizowania ogniska).

Dalej szlak biegnie polnymi drogami przez Kolonię Nakory do Koloni Patrykozy, gdzie znajduje się XVIII-wieczny pałac w stylu neogotyckim.

Z miejscowości Patrykozy szlak dociera do miejscowości Czarnoty, po drodze mijając miejscowość Hołubla, która jest znana z męczeństwa unitów podlaskich. W czasie likwidacji kościoła unickiego w Hołudli zginęło wielu wiernych, a wielu zostało rannych, uwięzionych i zesłanych na Sybir.

Dalej trasa prowadzi drogą gminną do Nasiłowa i Paprotni. W centrum wsi Paprotnia usytuowany jest kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja z 1750 roku, który gruntownie przebudowano w 1906 roku. Z Paprotni trasa biegnie przez: Łozy, Stare Trębice i kompleks

leśny do miejscowości: Czaple Andrelewicze i Szczeglacin. W odległości jednego kilometra przed Szczeglacinem, po lewej stronie, znajduje się rezerwat przyrody „Kaliniak”.

Ze Szczeglacina trasa prowadzi do Korczewa, malowniczo położonego na tarasie nadzalewowym Bugu. W Korczewie znajduje się cenny zespół pałacowo-parkowy, który zwrócono prawowitym właścicielom. W otaczającym pałac parku utworzono rezerwat przyrody „Dębniak”.

Szczegółowy przebieg szlaków zaproponowanych przez OT Siedlce przedstawiono na Mapie 7.

4.6. Potencjalne źródła finansowania – analiza możliwości

Rozwój turystyki, w tym wyznaczanie nowych szlaków turystycznych z kompleksowym zapleczem infrastrukturalnym, wymaga zaangażowania wielu środków finansowych. Mogą one pochodzić zarówno ze środków krajowych jak i zagranicznych. Najważniejszym źródłem finansowania w okresie 2007-2013 będą środki z funduszy strukturalnych oraz z Funduszu Spójności. Wykorzystanie tych środków będzie możliwe, dzięki wykorzystaniu poniższych instrumentów finansowych:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2007-2013 (RPO),
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013,
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,
- Inicjatywa Wspólnoty *LEADER*.

W ramach RPO szczególnie ważny jest Priorytet VI „Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji”, w którym przewidywane jest Działanie 5.3 „Promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego”, zakładające wzrost znaczenia kultury i turystyki, jako czynników stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Wsparcie mogą uzyskiwać projekty o wartości całkowitej do 5 mln euro., zlokalizowane w miejscowościach powyżej 5 tys. mieszkańców.

W grupie programów, na szczególną uwagę, zasługuje Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), który w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, jako program wspierania rozwoju obszarów wiejskich, umożliwi jednocześnie finansowe wsparcie rozwoju turystyki. Oś 3 programu „*Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej*” obejmuje m.in. działania związane z rozwojem turystyki:

- Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej,
- Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw,
- Odnowa i rozwój wsi.

Również w ramach Osi 4 „*LEADER*” przewidywane są „małe projekty” dotyczące m.in. aktywizacji turystycznej. Działanie „*Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju (LSR)*” objęte PROW na lata 2007-2013, skierowane jest do ludności wiejskiej. W ramach tego działania beneficjenci mogą się ubiegać o finansowanie operacji z zakresu powyżej podanych działań Osi 3, pod warunkiem, że podmioty starające się o dofinansowanie mają miejsce zameldowania albo siedzibę lub prowadzą działalność na obszarze działania Lokalnej Grupy Działania (LGD). Zakres pomocy w ramach „małych projektów” koordynowanych przez LGD, zgodnie z przyjętymi lokalnymi strategiami rozwoju, obejmują m.in. poniższe działania:

- rozwój agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich,

- zachowanie lub odtworzenie, zabezpieczenie i oznakowanie cennego dziedzictwa przyrodniczego i krajobrazowego,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i historycznego.

Pomoc wypłacana będzie przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w formie refundacji.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko koncentruje się na działaniach o charakterze ponadregionalnym i strategicznym, obejmując 17 priorytetów. Nie wyodrębniono tu osobnego działania związanego wyłącznie z rozwojem turystyki, ale pośrednio można podnieść atrakcyjność turystyczną regionu poprzez wykorzystanie środków przewidzianych w ramach poniższych priorytetów:

- Oś priorytetowa I. *Gospodarka wodno-ściekowa*,
- Oś priorytetowa II. *Gospodarka odpadami i ochrona powierzchni ziemi*,
- Oś priorytetowa XII. *Kultura i dziedzictwo kulturowe*.

Wsparcie finansowe dla realizacji zadań wynikających z koncepcji szlaków turystyczno-kulturowych można uzyskać również z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska Gospodarki Wodnej w Warszawie. Są to głównie zadania służące ochronie środowiska. Dofinansowywane są także i inne zadania np. organizacja tzw. „zielonych szkół”. Pasma turystyczno-kulturowe są doskonałym miejscem dla edukacji przyrodniczej. Dofinansowaniem w wysokości do 50% mogą być objęte: noclegi, honoraria dla prowadzących zajęcia, wynajem sal dydaktycznych, transport, wyżywienie i materiały edukacyjne.

4.7 Uwarunkowania realizacyjne

Podmioty zaangażowane we wdrażanie ustaleń „Koncepcji szlaków turystyczno-kulturowych – Pasma Bugu i Liwca”, to przede wszystkim samorządy i instytucje zajmujące się działalnością turystyczną. Głównym adresatem opracowanej koncepcji jest Marszałek Województwa Mazowieckiego, który promocję turystyki ma wpisaną w zakres działalności ustawowej. Ważnymi odbiorcami ustaleń koncepcji będą również samorządy gmin, które widzą potrzebę rozwoju turystyki na swoim obszarze. We wdrażanie ustaleń koncepcji powinny być zaangażowane instytucje i organizacje, takie jak:

- Nadbużańska Lokalna Organizacja Turystyczna w Siedlcach,
- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze – Oddziały w Siedlcach i Węgrowie,
- Stowarzyszenie Gmin, Powiatów i Regionów Nadbużańskich,
- Zarządy Parków Krajobrazowych: Nadbużańskiego i Podlaskiego Przełomu Bugu,
- Muzeum Regionalne w Siedlcach,
- Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince,
- Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Oddziały w Siedlcach, Ostrołęce i Warszawie,
- Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych w Warszawie, Lublinie i Olsztynie,
- Akademia Podlaska w Siedlcach i inne wyższe uczelnie,
- biura podróży.

Odbiorcami ustaleń ww koncepcji powinny być również instytucje nie związane z turystyką, lecz mające na nią wpływ, takie jak:

- zarządcy dróg,
- zarządcy sieci infrastruktury elektroenergetycznej, gazowej i telekomunikacyjnej,
- Koleje Mazowieckie – KM sp. z o.o.,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

4.8. Podsumowanie

Szczególne walory przyrodnicze Pasma Bugu i Liwca stanowią doliny rzek oraz największe kompleksy leśne. Naturalne uwarunkowania omawianego obszaru znajdują odzwierciedlenie w ustanowionych formach ochrony prawnej: Natura 2000, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты przyrody, pomniki przyrody i użytki ekologiczne. Nie mniej ważne są walory kulturowe, zwłaszcza zespoły pałacowe i dworsko-parkowe oraz obiekty sakralne. Opracowanie wskazuje na znaczny potencjał w rozwoju turystyki ośrodków węzłowych: Serpelice, Brok, Sterdyń, Łochów, Wyszaków. Ważna jest też rola ośrodków wspomagających: Sarnaki, Kosów Lacki, Węgrów i Somianka. Wykazano również potrzebę wyznaczenia nowych szlaków. Szczególnie ważne są postulowane szlaki o charakterze przyrodniczym: *Starorzeczka Bugu*, *Taras zalewowy Bugu*, *Szlak bocianich gniazd górnego Liwca*, jak i również szlaki kulturowe: *Zabytkowy szlak gminy Somianka*, *Zabytkowo-pielgrzymkowy szlak Małkinia – Zuzela*, *Śladami znanych osób* i *Szlak przyrodniczo-kulturowy między Liwcem a Bugiem*. Istnieją także możliwości dalszego rozwoju agroturystyki. We wszystkich rodzajach turystyki ważne są inwestycje w bazę noclegową i gastronomiczną oraz infrastrukturę uzupełniającą taką jak: kąpieliska, obiekty sportowo-rekreacyjne, wypożyczalnie rowerów i sprzętu wodnego. W opracowaniu wskazano ponadto główne źródła finansowania rozwoju turystyki omawianego obszaru. Zwiększenie intensywności ruchu turystycznego wymaga stałej promocji produktu turystycznego dolin: Bugu i Liwca w mediach oraz działaniach marketingowych. Niezbędna jest również współpraca jednostek samorządu terytorialnego z instytucjami turystycznymi.

W trakcie wykonywania studium wykazano silne powiązania z sąsiednimi rejonami turystycznymi. Nasuwa się zatem potrzeba wykonania studium możliwości rozwoju turystyki, uwzględniającego powiązania z rejonami turystycznymi na terenie sąsiednich województw: lubelskiego i podlaskiego. Szczegółowa analiza powiązań istniejących szlaków (wodnych, rowerowych, pieszych i samochodowych) oraz ponadlokalnych imprez może być znaczącym elementem promocji nadbużańskiego obszaru turystycznego w skali ponadregionalnej.

5. MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Bibliografia

- Chrzanowski I., *Historia literatury niepodległej Polski 965-1795*, Warszawa, 1930.
- Dombrowski A., Chmielewski S., *Unikatowe walory ornitologiczne doliny dolnego Bugu – zagrożenia i postulaty ochrony*, MTOF, Siedlce, 2001.
- Dombrowski A., Chmielewski S., Rzepała M. *Znaczenie dorzecza Wisły środkowej dla awifauny, jej zagrożenia i postulaty ochronne*, (w:) Tomiałojć L. (red.), *Ochrona przyrody i środowiska w dolinach nizinnych rzek Polski*. PAN, Kraków, 1993.
- Dombrowski A., Głowacki Z., Jakubowski W., Kowalchuk I., Michalczyk Z., Nikiforov M., Szwajgier W., Wojciechowski K. H., *Korytarz ekologiczny doliny Bugu – stan, zagrożenia i ochrona*, IUCN, Warszawa, 2002.
- Falkowski M., Rzepała M., Starczewska D., *Ścieżka przyrodnicza Torfowisko Kules*, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2000.
- Fiedorczyk S., Głowacz R., Ostas C., Szczygielski A., *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce woj. siedleckie 36/1 i 36/2*, Ośrodek Dokumentacji zabytków, Warszawa, 1988.
- Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., *Przewodnik po regionach, Podlasie*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Muza S. A., Warszawa, 1997.
- Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., *Przewodnik po regionach, Mazowsze Północne*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Muza S. A., Warszawa, 1998.
- Goławski A., *Dolina Liwca*, (w:) Sidło O. P., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.), *Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce*, OTOP, Warszawa, 2004.
- Grodzka D., Kozaczyńska B., Ostas C., *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie węgrowskim – Przewodnik*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Węgrowie, Węgrów, 2004.
- Górczyńska K., Omelaniuk M., *Ścieżka przyrodnicza Korczew – Mogielnica*, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2003.
- Górska I., Paderewska L., Pyrgała J., Szymański W., Gajewski L., Okulicz Ł., *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976.
- Gumiński R., *Próba wydzielenia dzielnic rolniczo-klimatycznych w Polsce*, „Przegląd Meteorologiczny i Hydrologiczny”, z. 1, PPWN, Warszawa, 1948.
- Hertz L., *Wędrowki po Polsce – Mazowsze*, Wydawnictwo Wiedza i Życie, Warszawa, 2000.
- Hertz L., *Puszcze Kamieniecka i Biała, Wędrowka mazowiecka druga – Przewodnik*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków, 2005.
- Kazimierski J., *Renesansowy pałac w Broku (historia i problemy rekonstrukcji)*, (w:) Kazimierski J. (red.), *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów, 1989.
- Kleiner J., *Zarys dziejów literatury polskiej*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław, 1947.
- Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2001 roku, M.P. Nr 26, poz. 432.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2002.

Kozaczyńska B., Miłkowska M., Ostas C., Starczewska D., *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie sokołowskim – Przewodnik*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Węgrowie, Węgrów, 2004.

Kozakiewicz H. i S., *Renesans w Polsce*, Warszawa, 1976.

Kozon I., *Gminne zabytki, czyli okruchy przeszłości – Przewodnik*, Urząd Gminy Somianka, 2005.

Król B. (red.), *Nadbużański Park Krajobrazowy. Wartości kulturowe*, (w:) Dokumentacja NPK, Ekspertyza nr 214/215/233, Zarząd Główny TUP, 1987.

Mapa turystyczna, *Puszcze Biała i Kamieniecka*, Wydawnictwo Kompas, Kraków, 2006.

Mapa turystyczna, *Nadbużański Park Krajobrazowy*, Dyrekcja Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2004.

Mapa turystyczno-krajoznawcza, *Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu*, Dyrekcja Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”, Janów Podlaski, 2001.

Mazowsze – Agroturystyka, Informator Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Warszawie, Warszawa, 2004.

Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2001-2006, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego i Budownictwa, Warszawa, 2000.

Lenartowicz T., *Wybór poezji*, opracowanie: Nowakowski J., wyd. IV, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1973.

Okołowicz W., *Regiony klimatyczne*; (w:) Atlas Geograficzny Polski, PPWN, Warszawa, 1974.

Olejak E., *Kościół w Barcicach*, „Mazowsze” Nr 13 (1/2000), Warszawa, 2000.

Ostas C. *Siedlce – Przewodnik*, PTTK Oddział „Podlasie”, Siedlce, 2003.

Ostaszewski J., Duklewski W., *Ścieżka przyrodnicza Kózki*, Dyrekcja Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”, Janów Podlaski, 2000.

Powiat Węgrowski – folder, Wspólnota Samorządowa Powiatu Węgrowskiego, powiat węgrowski, Węgrów, 2005.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, 2004.

Ragus M. (red.), *Program rozwoju produktu turystycznego i kreacji marki Obszaru Gmin Dorzecza Nadbużańskiego*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S. A. „PART”, Warszawa, 2004.

Siemiński J. L. (red.), *Miejsce, rola i możliwości rozwojowe byłych miasteczek w systemie osadniczym woj. siedleckiego – Część I*, Polska Akademia Nauk, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego Warszawa, Siedlce, 1992.

Starczewska D., Omelaniuk M., *Ścieżka przyrodnicza Morzyczyn – Grabiny*, Nadbużański Park Krajobrazowy, 2006.

Starczewska D., Powalka P., *Rowerowa ścieżka przyrodnicza Huta Gruszczyno – Treblinka*, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2003.

Starczewska D., Powalka P., *Ścieżka przyrodnicza Uroczysko Sterdyń*, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2003.

Starczewska D., Powalka P., *Ścieżka przyrodnicza Uroczysko Ceranów*, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2003.

Strategia rozwoju turystyki w latach 2001-2006, Rządowy Program Wsparcia Rozwoju Turystyki w Latach 2001 – 2006, Ministerstwo Gospodarki, Departament Turystyki, Warszawa, 2002.

Strategia rozwoju turystyki na lata 2007-2013, Projekt, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa, 2005.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja), Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa, 2006.

Szafer W., Zarzycki K., *Szata roślinna Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1972.

Śladami Nadbużańskich Tajemnic, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S. A., Warszawa, 2001.

Ścieżka przyrodnicza Jeziorka Kawęczyńskie, Zarząd Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego, Siedlce, 2001.

Wojewódzki Program Opieki Nad Zabytkami, Mazowieckie Biuro Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 2005.

Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa, 1989.

Spis map:

Mapa 1. Uwarunkowania przyrodnicze	15
Mapa 2. Uwarunkowania kulturowe	32
Mapa 3. Uwarunkowania turystyczne	41
Mapa 4. Uwarunkowania transportowe i szlaki turystyczne.....	48
Mapa 5. Koncepcja pasma turystyczno-kulturowego	56
Mapa 6. Główne szlaki turystyczne	62
Mapa 7. Szlaki turystyczne proponowane przez MBPR, Oddział Terenowy w Siedlcach.....	63

Spis tabel:

Tabela 1. Turystyczne obiekty noclegowe według typu obiektu w roku 2006.....	34
Tabela 2. Obiekty noclegowe według gmin w roku 2006	35
Tabela 3. Ośrodki wypoczynkowe w roku 2006.....	36
Tabela 4. Baza agroturystyczna w roku 2006.....	38

Spis zdjęć:

1. Korczew. Baszta w zespole pałacowym.....	79
2. Wola Suchożebberska. Dwór z początku XIX w.	80
3. Paplin (gm. Korytnica). Dwór modrzewiowy, elewacja z murowanym portykiem.....	80
4. Paplin (gm. Korytnica). Dwór modrzewiowy	81
5. Prostyń (gm. Małkinia Górna). Sanktuarium Trójcy Przenajświętszej i Św. Anny	81
6. Węgrów. Bazylika Mniejsza	82
7. Węgrów. Dom Gdański, dawna faktoria kupiecka.....	82
8. Węgrów. Kościół i klasztor poreformacki.....	83
9. Mordy. Kościół parafialny pw. Św. Michała z połowy XVIII w.	83
10. Liw. Zamek książąt mazowieckich	84

11. Knychówek (gm. Korczew). Kościół renesansowy	84
12. Paprotnia. Kościół drewniany z lat 1750-1761	85
13. Hołubla (gm. Paprotnia). Kościół.....	85
14. Brok. Kościół gotycko-renesansowy.....	86
15. Brok. Ratusz na rynku w Broku	86
16. Sterdyń. Kościół barokowy	87
17. Dąbrowa (gm. Przesmyki). Dwór murowany z 1852 roku.....	87
18. Pruszyń. Kościół pw. Św. Mikołaja	88
19. Mokobody. Kościół klasycystyczny.....	88
20. Stoczek. Kościół neogotycki	89
21. Wierzbno. Kościół Św. Apostołów Piotra i Pawła z 1686 roku.....	89
22. Grębków. Kościół neogotycki z 1903 roku.....	90
23. Nowa Sucha (gm. Grębków). Kapliczka na terenie Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego	91
24. Nowa Sucha (gm. Grębków). Dwór Cieszkowskich z 1. poł. XIX w. na terenie Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego	92
25. Siedlce. Dawny Ratusz „Jacek”, obecnie siedziba Muzeum Regionalnego.....	92
26. Siedlce. Poczta	93
27. Siedlce. Plebania	93
28. Siedlce. Pałac Ogińskich	94
29. Siedlce. Kościół katedralny	94
30. Mordy. Figura Św. Jana Nepomucena, barokowa, kamienna	95
31. Nowa Sucha (gm. Grębków). Karczma na na terenie Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego	95
32. Krześlin (gm. Suchożebry). Kapliczka przydrożna.....	96
33. Gmina Olszanka. Chata kryta strzechą.....	96
34. Prostynia (gm. Małkinia Górna). Starorzecze	97
35. Widok na dolinę Liwca z punktu widokowego pod Jarnicami (gm. Liw)	97
36. Jarnice (gm. Liw). Rozległa dolina Liwca	98
37. Bejdy (gm. Olszanka). Gniazdo bociana białego	98
38. Bejdy (gm. Olszanka). Gniazdo bociana na stodole.....	99
39. Sobicze (gm. Zbuczyn). Gniazdo bociana na drzewie, na projektowanym „Szlaku bocianich gniazd”	99
40. Klimy (gm. Olszanka). Stare gniazdo bociana na kominie	100

1. Korczew. Baszta w zespole pałacowym
Fot. A. Olszewska

2. Wola Suchożeberska. Dwór z początku XIX w.

Fot. A. Olszewska

3. Paplin (gm. Korytnica). Dwór modrzewiowy, elewacja z murowanym portykiem

Fot. A. Olszewska

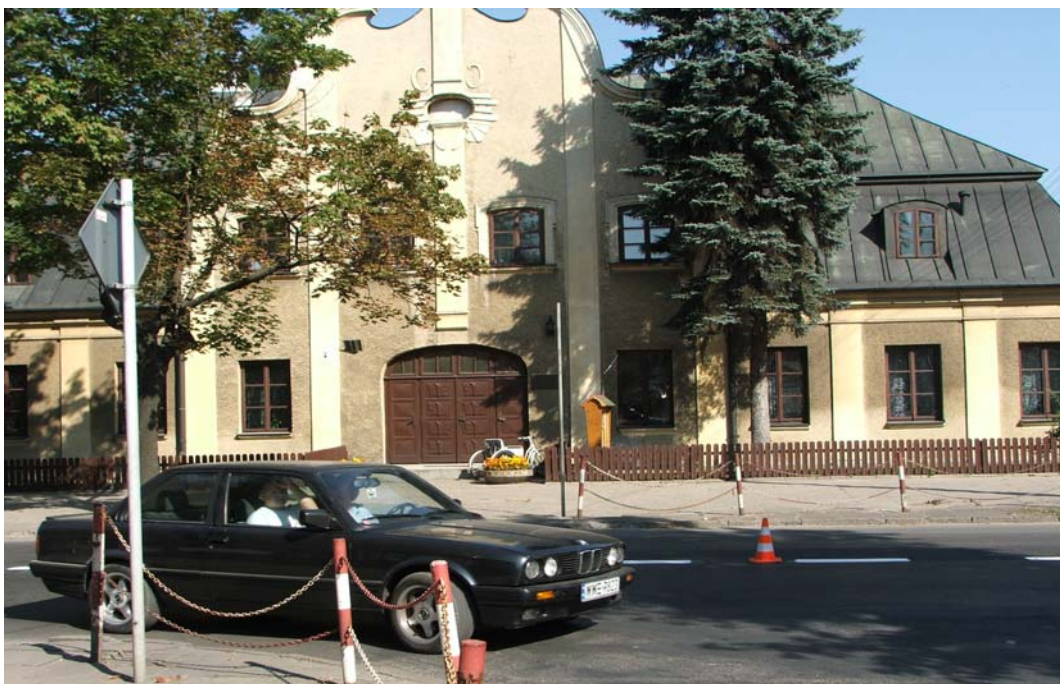
4. Paplin (gm. Korytnica). Dwór modrzewiowy
Fot. A. Olszewska

5. Prostyń (gm. Małkinia Górna). Sanktuarium Trójcy
Przenajświętszej i Św. Anny
Fot. D. Oleszczuk

6. Węgrów. Bazylika Mniejsza
Fot. A. Olszewska

7. Węgrów. Dom Gdański, dawna faktoria kupiecka
Fot. A. Olszewska

8. Węgrów. Kościół i klasztor poreformacki
Fot. A. Olszewska

9. Mordy. Kościół parafialny pw. Św. Michała z połowy XVIII w.
Fot. A. Olszewska

10. Liw. Zamek książąt mazowieckich
Fot. A. Olszewska

11. Knychówek (gm. Korczew). Kościół renesansowy
Fot. D. Oleszczuk

12. Paprotnia. Kościół drewniany z lat 1750-1761
Fot. D. Oleszczuk

13. Hołubla (gm. Paprotnia). Kościół
Fot. D. Oleszczuk

14. Brok. Kościół gotycko-renesansowy
Fot. D. Oleszczuk

15. Brok. Ratusz na rynku w Broku
Fot. D. Oleszczuk

16. Sterdyń. Kościół barokowy
Fot. D. Oleszczuk

17. Dąbrowa (gm. Przesmyki). Dwór murowany z 1852 roku
Fot. D. Oleszczuk

18. Pruszyń. Kościół pw. Św. Mikołaja
Fot. D. Oleszczuk

19. Mokobody. Kościół klasycystyczny
Fot. A. Olszewska

20. Stoczek. Kościół neogotycki

Fot. A. Olszewska

21. Wierzbno. Kościół Św. Apostołów Piotra i Pawła z 1686 roku

Fot. D. Oleszczuk

22. Grębków. Kościół neogotycki z 1903 roku
Fot. A. Olszewska

**23. Nowa Sucha (gm. Grębków). Kapliczka na terenie Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego
Fot. A. Olszewska**

**24. Nowa Sucha (gm. Grebków). Dwór Cieszkowskich z 1. poł. XIX w.
na terenie Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego
Fot. A. Olszewska**

**25. Siedlce. Dawny Ratusz „Jacek”, obecnie siedziba Muzeum Regionalnego
Fot. A. Olszewska**

26. Siedlce. Poczta
Fot. A. Olszewska

27. Siedlce. Plebania
Fot. A. Olszewska

28. Siedlce. Pałac Ogińskich
Fot. A. Olszewska

29. Siedlce. Kościół katedralny
Fot. A. Olszewska

**30. Mordy. Figura Św. Jana Nepomucena,
barokowa, kamienna
Fot. D. Oleszczuk**

**31. Nowa Sucha (gm. Grębków). Karczma na na terenie Muzeum Archi-
tektury Drewnianej Regionu Siedleckiego
Fot. A. Olszewska**

32. Krześlin (gm. Suchożebry). Kapliczka przydrożna
Fot. D. Oleszczuk

33. Gmina Olszanka. Chata kryta strzechą
Fot. A. Olszewska

34. Prostynia (gm. Małkinia Górna). Starorzecze
Fot. D. Oleszczuk

35. Widok na dolinę Liwca z punktu widokowego pod Jarnicami (gm. Liw)
Fot. D. Oleszczuk

36. Jarnice (gm. Liw). Rozległa dolina Liwca
Fot. D. Oleszczuk

37. Bejdy (gm. Olszanka). Gniazdo bociana białego
Fot. D. Oleszczuk

38. Bejdy (gm. Olszanka). Gniazdo bociana na stodole
Fot. D. Oleszczuk

39. Sobicze (gm. Zbuczyn). Gniazdo bociana na drzewie, na projektowanym „Szlaku bocianich gniazd”
Fot. D. Oleszczuk

40. Klimy (gm. Olszanka). Stare gniazdo bociana na kominie
Fot. D. Oleszczuk

Aneks

Baza turystyczna w roku 2006

W tabeli użyto następujących skrótów dla poszczególnych kategorii obiektów:

H – hotel,

M – motel,

P – pensjonat,

OH – obiekty hotelowe,

OW – ośrodek wypoczynkowy, ośrodek kolonijny, ośrodek szkoleniowy,

DPT – Dom Pracy Twórczej,

DT – domki turystyczne,

SM – schronisko młodzieżowe,

K – kemping, pole namiotowe, pole biwakowe,

GA – gospodarstwo agroturystyczne.

Gmina	Miejscowość	Katego- ria obektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
Brańszczyk	Knurówiec	OH	Zajazd <i>Borowik</i>	0	20
	Turzyn	P	Pensjonat <i>Kamiza</i>	0	43
	Brańszczyk	GA	W. Łapiński	0	15
			L. Ponichtera	0	9
			H.i K. Waszczuk	0	6
			J. i W. Rykaczewscy	0	15
	Turzyn	GA	E. Rozanek-Oniszczyk	0	12
	Tuchlin	GA	K. Podleś	0	12
Brok	Brok	OW	Ośrodek Kolonijno-Wczasowy <i>Meliorant</i>	60	0
		OW	Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy <i>Rzemieślnik</i>	0	74
		OW	Dom Wczasowy <i>Nadrzeczce</i>	80	44
		OW	Ośrodek Kolonijno-Wypoczynkowy <i>Przymierze</i>	150	0
		OW	Ośrodek Kolonijno-Wypoczynkowy <i>Arka</i>	70	0
		OW	Ośrodek Wczasowy WZR <i>Radwar</i>	150	0
		GA	M. Rojek	0	8
		GA	<i>Binduga</i> M. Niegowska	0	56
		K	<i>Binduga</i> M. Niegowska	30	0
Ceranów	Ceranów	GA	A. Bielińska	0	6
	Długie Kamieńskie	GA	D. Iwanowska	10	0
Dąbrówka	Zaścienie	GA	H. i K. Borucy	0	20
	Kuligów	GA	T. Stasiak	0	16
Grębków	Polków Sagały	GA	B. Grodzki	0	7

Gmina	Miejscowość	Kategoria obiektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
Huszelw	Bachorza	GA	T. Szozda	0	6
Jabłonna Lacka	Gródek	OW	Ośrodek Turystyczno-Wypoczynkowy, Ośrodek Sportu i Rekreacji w Sokołowie Podlaskim	65	44
	Wirów	OH	Obiekt hotelarski i pokój gościnny na terenie Domu Pomocy Społecznej	0	11
	Morszków	GA	W. Kondracki	0	5
	Wieska	GA	J. Radzikowski	0	10
	Gródek	GA	H. Tober	5	0
K		Ośrodek Sportu i Rekreacji w Sokołowie Podlaskim	49	0	
Jadów	Urle	OW	Ośrodek Wypoczynkowy <i>Exploris</i>	53	0
	Borzymy	OW	Ośrodek Wypoczynkowy <i>Konsult</i>	140	0
	Urle	OW	Ośrodek Kolonijny CARITAS	130	0
		OW	Ośrodek Wypoczynkowy Dla Dzieci – J. Data	16	0
	Sulejów	GA	A. M. Szewczyk	0	6
Korczew	Korczew	OH	Zespół Pałacowo-Parkowy <i>Dobra Korczewskie</i>	6	0
	Korczew	GA	M. Bobryk <i>U Marianny</i>	0	10
	Starzewice	GA	B. Florczuk <i>Oleńka</i>	0	10
Korytnica	Paplin	GA	J. Toczyłowska	0	6
Kotuń	Chlewiska	DPT	Dom Pracy Twórczej <i>Reymontówka</i>	0	40
	Gręzów	GA	H. Marciszewski	20	10
	Jagodne	GA	I. Kozłowski	0	15
Kosów Lacki	Kutyski	GA	D. Gryńiewicz	4	4
	Albinów	GA	D. Wrzosek	0	5
	Wólka Okrąglik	SM	Schronisko w byłej Szkole Podstawowej	30	0
		K	Pole biwakowe przy byłej Szkole Podstawowej	100	0
Liw	Borzychy	GA	D. Bereza	0	8
	Borzychy	GA	K. Hardejewicz	4	0
	Starawieś	GA	B. Sopyła	0	10
		GA	A. Trukawka	0	6
		GA	J. Grenda	6	0
		GA	H. Rowicka	0	16
		GA	M. Rostek	0	6
		GA	Z. Skórka	0	5
Łochów	Nadkole	OW	Gminny Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy <i>Koszelanka</i>	150	0
	Łazy	OW	Ośrodek Kolonijny Spółdzielni Usług Socjalnych	250	0
		K	Baza Harcerska	200	0
	Łochów	K	Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury	100	0

Gmina	Miejscowość	Katego- ria obiektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
	Gwizdały	SM	Szkoła Podstawowa w Gwizdałach	60	30
	Pogorzelec	GA	B. Świętoń	0	5
	Łazy	GA	W. Kałasznikow	0	20
	Budziska	GA	T. Idzi	0	18
	Nadkole	GA	A. Gałązka	7	0
	Łazy	GA	E. Kozioł	10	0
Łosice	Łosice	OH	Zajazd <i>U Olka</i>	0	12
	Łosice	SM	Schronisko przy Bursie Szkolnej, ul. Czarkowskiego 2	0	45
Małkinia	Małkinia	M	Zajazd <i>Pod Sosnami</i>	0	25
	Rostki Wielkie	GA	K. i M. Rostkowsy <i>Oleńka</i>	7	0
	Rostki Piotrkowice	GA	I. Sienicka	7	0
	Zawisty Podleśne	GA	Z. Zawistowska	7	0
Miedzna	Wola Orzeszowska	GA	B. Domańska	0	4
	Miedzna	GA	H. Pyrak	8	0
Mokobody	Męczyn Kolonja	GA	R. Soszyński	0	8
Mordy	Klimonty	GA	J. Michalak	0	5
	Sosenki	GA	M. Skolimowski	6	0
Nur	Nur	GA	T. Niemyjski	0	15
	Zaszków	GA	T. Korycki	0	10
Paprotnia	Stasin	GA	E. Rytel	0	3
	Trębice	GA	K. Zółtowska	0	8
Platerów	Mężenin	GA	E. Benedysiuk	4	0
	Ostromęczyn	GA	W. Bielak	0	9
Przesmyki	Kamianki Lackie	GA	M. Skorupska	0	6
	Kamianki Wańki	GA	J. Zalewska	0	6
Repki	Wasilew Szlachecki	M	Motel <i>Joker</i> S. Kalinowski Franko- pol nad Bugiem	0	14
	Wasilew Skrzeszewski	GA	E. Kalinowska	7	0
	Smuniew	GA	S. Skup	0	20
Sabnie	Hołowienki	GA	M. Dąbrowska	8	0
	Tchórznica Włościańska	GA	Z. Kalinowska	0	6
Sadowne	Sadowne	OH	Hotel <i>Zaścianek</i>	0	24
	Sadowne	SM	Internat LO	60	0
	Sadowne	GA	H. Gabelska	0	12

Gmina	Miejscowość	Kategoria obiektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
	Sadowne	GA	K. Puścian	0	7
	Ocięte	GA	P. Olkowski	0	6
Sarnaki	Serpelice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy Powszechnej Spółdzielczości Inwalidów <i>Spolem</i> w Białej Podlaskiej	39	0
	Serpelice	OW	Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy <i>Relax</i> Spółdzielnia Inwalidów <i>Elermet</i> w Białej Podlaskiej	160	70
	Serpelice	OW	Ośrodek Wczasowy <i>Uroczą</i>	120	0
	Serpelice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy <i>Partner</i>	152	0
	Serpelice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy Białskiej Fabryki Mebli	26	0
	Serpelice	OW	Ośrodek Wypoczynkowo-Survivalowy <i>Skarpa</i>	50	14
	Serpelice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Siedlcach	80	0
	Serpelice	OW	Ośrodek Wczasowy <i>Małgosia</i>	0	100
	Mierzvice Stare	OW	Ośrodek Wypoczynkowy PTTK Oddział w Siedlcach	80	0
	Mierzvice	OW	Centrum Wypoczynkowe <i>Eureka</i>	90	0
	Borsuki	OH	Dwór <i>Zaścianek</i>	0	50
	Zabuże	GA	S. Świć	0	11
	Zabuże	GA	E. Jakoniuk	0	20
	Zabuże	GA	M. Klimiuk	10	0
	Mierzvice Kol.	GA	M. Józwiak	0	15
	Mierzvice St.	GA	L. Demianiuk	5	0
	Mierzvice St.	GA	E. Mosiewicz	5	0
	Mierzvice St.	GA	A. Chybowska	8	0
	Klepaczew	GA	J. Czeżyk	0	8
	Klepaczew	GA	C. Czyżyk	0	6
	Klepaczew	GA	J. Bobińska	12	0
	Klepaczew	GA	J. Tyszko	6	0
	Borsuki	GA	J. Semeniuk	0	8
	Borsuki	GA	T. Jakoniuk	3	0
	Płosków Kol.	GA	L. Paździor	8	0
	Litewniki St.	GA	S. Kondraciuk	4	0
	Hołowczyce	GA	R. Kałużny	10	0
	Chlebczyn	GA	T. Osiadacz	0	8
	Rzewuszki	GA	L. Kościanowie	6	0
	Grzybów	GA	A. Jędrzejuk	0	18
	Sarnaki	GA	R. Zawistowski	0	4
	Sarnaki	OH	Nadleśnictwo Sarnaki – pokoje gościnne	0	5
	Zabuże	SM	Schronisko młodzieżowe	22	0

Gmina	Miejscowość	Kategoria obiektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
	Mierzvice St.	K	Pole biwakowe	150	0
	Kózki	K	Pole biwakowe	200	0
	Serpelice	K	Pole biwakowe	200	0
Siedlce – miasto	Siedlce	H	Zajazd <i>Hetman</i> ul. Warszawska 3	0	76
	Siedlce	H	Hotel <i>Janusz</i> , ul. Pusta 15	0	92
	Siedlce	OH	<i>Hotelik</i> – wynajem pokoi ul. Łukowska 7 A	0	22
	Siedlce	OH	Wynajem pokoi hotelowych ul. Gustawa Morcinka 25	0	19
	Siedlce	OH	<i>Malutki</i> – pokoje do wynajęcia ul. Gałczyńskiego 4a	0	6
	Siedlce	OH	<i>Podjadek</i> – wynajem pokoi hotelowych ul. Łukowska 14	0	10
	Siedlce	OH	Obiekt hotelarski <i>Arche</i> ul. Brzeska 134	0	120
	Siedlce	OH	Obiekt hotelarski <i>Panorama</i> ul. Okrężna 25	0	30
	Siedlce – gmina	Chodów	OH	Zajazd <i>Chodowiak</i> – pokoje gościnne	0
Nowe Iganie		OH	Zajazd <i>Tip Top</i> – pokoje noclegowe	0	30
Nowe Opole		H	Hotel <i>Podkowa</i>	0	26
Kol. Żabokliki		GA	E. Parol	0	10
Sokołów Podlaski – miasto	Sokołów Podlaski	OH	<i>Martex</i> – usługi hotelarskie ul. Spokojna 13	0	24
	Sokołów Podlaski	H	Hotel <i>Wiechowska</i> ul. Wolności 6	0	9
	Sokołów Podlaski	OH	Pokoje gościnne – Bar <i>Sokół</i> ul. Kupieżyńska 1	0	8
Sokołów Podlaski – gmina	Ząbków	GA	E. Dreżek	0	8
	Chmielew	GA	B. Olszewska	0	5
Somianka	Popowo A	M	<i>Cz-Pol</i> – Motel Huta Podgórna	20	0
	Popowo A	OW	Ośrodek Wypoczynkowy Warszawskiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Ogólnego <i>Dźwigar</i> Huta Podgórna	108	0
	Barcice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy <i>Cezar</i>	109	0
	Barcice	OW	Ośrodek Wypoczynkowy <i>Rekreacja</i>	110	0
	Popowo Parcele	OW	Ośrodek Doskonalenia Kadr Służby Więziennej	70	200
Stara Kornica	Popławy	GA	D. Wyrzykowski	0	8
Sterdyń	Sterdyń	OH	Zespół Pałacowy Ossolińskich, ul. Kościelna 43	0	130
	Kiełpiniec	GA	C. Bocian	0	10
	Białobrzegi	GA	A. Kur	7	0
	Białobrzegi	GA	B. Trusiak	0	10
	Kiełpiniec	GA	T. Steć	12	0

Gmina	Miejscowość	Katego- ria obiektu	Nazwa obiektu Właściciel	Liczba sezonowych miejsc noclegowych	Liczba całorocznych miejsc noclegowych
	Chądzyn	GA	J. Mosiej	5	0
	Białobrzegi	GA	M. Steć	5	0
	Białobrzegi	GA	A. Kamińska	5	0
	Sewerynówka	GA	M. Wyrzykowska	0	12
	Sewerynówka	GA	K. Wyrzykowski	9	0
Stoczek	Stoczek	GA	M. Parys	6	0
	Drgicz	GA	A. Skoneczna <i>Pod Sosnami</i>	0	5
	Żulin	GA	J. Grabowska	8	0
	Huta Gruszczyno	GA	W. Jednorządek <i>Pod Klonem</i>	0	4
	Grygrów	GA	A. Socha <i>Pod Puszczykiem</i>	9	0
	Stoczek	GA	I. Zarzycka	0	6
Węgrów – miasto	Węgrów	H	Hotel <i>Krasnodębski</i> , ul. Gdańska 80	0	47
	Węgrów	H	Hotel <i>Ikar</i> PHU, ul. Żeromskiego 21	0	40
	Węgrów	OH	Pokoje gościnne <i>Nad Liwcem</i> , Krypy 63	0	25
		DT	Domki turystyczne <i>Nad Liwcem</i> , Krypy 63	30	0
		K	Kemping <i>Nad Liwcem</i> , Krypy 63	100	0
Wierzbno	Brzeźniki	GA	R. Kuligowski	0	10
Wyszków	Rybieńko Leśne	H	Hotel <i>Baśniowa</i>	0	28
	Wyszków	OH	Zajazd <i>Bias</i>	0	60
	Rybieńko Leśne	P	Pensjonat <i>Leśny Dworek</i>	0	8
	Wyszków	OH	Ośrodek Szkoleniowo-Noclegowy ZDZ Centrum Kształcenia	0	85
	Leszczydół- Nowiny	OH	Ośrodek Szkoleniowy przy Nadleśnictwie Wyszków	0	32
	Kamieńczyk	OW	Ośrodek Kolonijno-Wczasowy Oddział PTTK <i>Ursus</i>	200	0
	Wyszków	SM	Szkolne Schronisko Młodzieżowe <i>Bursa</i>	100	0
	Wyszków- Kółko	GA	A. Skowrońska – Stajnia <i>Pasja</i>	9	0
		K	Pole namiotowe – A. Skowrońska	30	0
	Świniotop	GA	K. Trzcńska	12	0
	Kamieńczyk	GA	U. Więcek <i>Gospodarstwo Kamieńczyk</i>	0	15
		K	Pole biwakowe – U. Więcek	30	0
	Rybieńko Stare	GA	M. Zajkowski	7	0
Zabrodzie	Gaj	M	Motel <i>Gościnny Gaj</i>	0	77
	Anastazew	GA	M. i J. Derliccy	0	4
	Mostówka	GA	J. Pażuchowski	0	6
Ogółem				4 516	2 593

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Abstract

This study includes complex analysis of natural and cultural conditioning, also description of tourist arrangement plan. Each was presented referred to proposed development policy of tourism.

Particular natural values of Bug's valley are rivers, large forest complexes and natural landscapes with all its flora and fauna diversity. Different forms of law protection were here made: Natura 2000, landscape parks, areas of protected landscapes, 548 nature monuments and areas of ecological use, nature-landscape complexes.

Cultural values of Nadbużański's area are 191 historic buildings which are inscribed into Register of Historic Buildings, most important are manor and palace's complexes and sacred objects. Tourist arrangement includes health spas, agro-tourist accommodations, summer building and web of marked tourist routes: walking, cycle, water. Dominant existing forms of tourism are: temporary, qualified and agro-tourism. Existing web of tourist routes is plentiful. However after the analysis of all values it was proposed to set new walking-cycle routes: „Old river beds of the river Bug” (oriented mainly on bird observation), „Flood terraces of the Bug river”, „White stork's nests of upper Liwiec”, „Historic route com. Somianka”, „Historic-pilgrimage route Małkinia – Zuzela”, „Naturally-cultural trail between Liwiec and Bug” and motor route „Following Famous Personalities”.

In all kinds of tourism very important are investments in sleeping quarters, gastronomic base and supplementary infrastructure such as seaside resorts, sports-recreational objects, rental shops with bicycles and water equipment.

To make all kind of tourism high rank very necessary is huge promotion in media tourist product of Bug's valley and marketing activities, also a cooperation between interested local governments and tourist institutes.